

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİM DALI

İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ VE DİN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Nurdan ORAN

Danışman

Doç. Dr. Cennet USLU

Temmuz- 2018

KIRIKKALE

KABUL-ONAY

Doç. Dr. Cennet Uslu danışmanlığında Nurdan Oran tarafından hazırlanan "İfade Özgürlüğü ve Din" adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

21/ 06/ 2018

(İmza)

Doç. Dr. Cennet Uslu

(İmza)

Doç. Dr. Celalettin Güngör

(İmza)

Doç. Dr. Hasan Yücel Başdemir

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

..... / / 2018

Prof. Dr. İsmail Aydoğan

Enstitü Müdürü

KİŞİSEL KABUL

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “ İfade Özgürlüğü ve Din” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

Tarih: 11.04.2018

Ad Soyadı: Nurdan ORAN

İmza

ÖNSÖZ

Bu tezin hazırlanış amacı, ifade özgürlüğünün önemine binaen dini gerekçeler sebep gösterilerek sınırlama yapılırken görmezden gelinen noktaları ortaya çıkarmaktır. Çünkü bireyler yalnızca kendi inançlarının doğru ve sorgulanamaz oluşundan yola çıktıkları için bu durum ifade özgürlüğü için büyük tehlike oluşturmaktadır. Bir taraftan din ve vicdan özgürlüğü savunulmakta iken diğer tarafta ifade özgürlüğü çiğnenilmektedir. Dolayısıyla amaç, kullanılan dini ifadelerin kendi dini inancımıza yakın olup olmamasından bağımsız olarak ifade özgürlüğünü savunmak ve dini hoşgörüyü merkeze almaktır.

Tezin hazırlanış aşamasında, hayatımın her aşamasında olduğu gibi hep arkamda olduklarını hissettirdikleri ve hiçbir zaman desteklerini esirgemedikleri için anneme, babama sonsuz minnetlerimi sunarım. Uzakta olmasına rağmen varlığıyla bana güç veren ablama ise teşekkür etmeyi borç bilirim.

En başından beri yanımda olan, maddi ve manevi hiçbir desteğini esirgemeyen ve beni cesaretlendirip güçlendiren sevgili eşim Gürkan' a ise ne kadar teşekkür etsem azdır.

Son olarak akademik hayatın ilk adımlarında onunla çalıştığım için kendimi oldukça şanslı hissettiğim ve onur duyduğum değerli tez danışmanım Doç. Dr. Cennet Uslu' ya çok teşekkür ederim. Ayrıca akademik alanda yetişmemde emeği geçen tüm değerli hocalarıma teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

ORAN, Nurdan, İfade Özgürlüğü ve Din, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2018.

Bu çalışmada din ve inanç içerikli ifadelerin ifade özgürlüğü temelinde incelemesi yapılmıştır. İfade özgürlüğü çok geniş bir alana etki ettiği için din ve inanç içerikli ifadeler söz konusu olduğunda ifade özgürlüğü ile din ve vicdan özgürlüğü karşı karşıya gelmektedir. Çünkü dini ifadeler bir takım rahatsızlıklara sebep olduğunda ifade sahibi birey için ifade özgürlüğü, karşı taraf için de din ve vicdan özgürlüğü koruma kalkanı sağlamaktadır.

Bu doğrultuda birinci bölümde ifade özgürlüğünün tanımlanması, temellendirilmesi ve sınırlandırılması şeklinde ayırım yapılmıştır. İfade özgürlüğünün tanımlanmasıyla konunun çerçevesi çizilmiş, temellendirilmesiyle dayandığı temel taşlar anlatılmış, sınırlandırılmasıyla da (her ne kadar geniş bir hak olsa da) ifade özgürlüğünün dahi sınırlı olduğu vurgulanmıştır.

İkinci bölümde ise tezin konusu ifade özgürlüğü ile din ve inanç içerikli ifadeler arasındaki bağ olduğu için ilk bölümde nasıl ifade özgürlüğü incelendiyse ikinci bölümde de din ve vicdan özgürlüğü incelenmiştir. Çünkü din ve inanç içerikli ifadelerde bireylerin diğer çıkış noktasını bu hak oluşturmaktadır. Öncelikle din ve vicdan özgürlüğü kavramsal ve hukuksal olarak incelenmiş, sonrasında iki büyük otorite olan din ve devletin bireyler üzerinde kurduğu etkinin tarihsel sürecine bakılmıştır. Son olarak ise din ve vicdan özgürlüğünü sağlayabilmenin temel şartının din ile devletin kendi otoriterlerinden güç alarak bireyleri üzerinde baskı yapmamasına dair yolun laiklikten geçtiği vurgulanmıştır.

Son bölüm ise tezin temel savı olan eleştirel dini ifadeler üzerinden ifade özgürlüğü ile din ve vicdan özgürlüğünün karşı karşıya gelişi incelenmiştir. Öncelikle bu iki hakkın ortak noktalarına değinilmiş, sonrasında çatışmalarının temel argümanı, sebepleri, araçları ve sonuçları ortaya konulmuştur. Sonuç olarak ise bu çatışmanın çözümüne dair uygulanabilecek çözüm yolları sunulmuştur.

Bu tez ile eleştirel dini ifadelerin hassasiyetler sebep gösterilerek sınırlandırılmasının ve bunun din ve vicdan özgürlüğü içerisine dahil edilmesinin, ifade özgürlüğünün alanının daraltılmasına, keyfi sınırlamaların da yolunun açılmasına sebep olabileceği vurgulanmak istenmiştir. Bu noktada Avrupa üzerinden tarihçesi verilen dini hoşgörünün varlığı son derece önemlidir. Çünkü sürekli dini nefret söylemi gündeme getirilerek ifadelerin sınırlandırılmasını hatta gerekiyorsa yasaklanmasını istemek hoşgörü eksikliğinin, bağnazlığın bir belirtisidir. Dolayısıyla yapılması gereken dini hoşgörüsüzlüğü azaltmak, dine/kutsala saygıdan çok

bireyin kimliğine saygının değerini vurgulamak ve ifade 6zg6rl6đ6n6n 6nemini hatırlatmaktır.

Anahtar S6zc6kler: İfade 6zg6rl6đ6, din, vicdan, hoşg6r6, devlet, nefret s6ylemi.

ABSTRACT

ORAN, Nurdan, Expression Freedom and Religion, M.Sc. Thesis, Kırıkkale, 2018.

In this study, religious expressions were examined on the basis of freedom of expression. Since freedom of expression affects a wide area, freedom of expression comes across freedom of religion and conscience when religious expressions are concerned. When religious expressions cause some discomforts, freedom of expression provides a shield for the individual who has expression and also freedom of religion and conscience provides a shield for the opponent.

In this respect, the first section distinguishes between defining, establishing and limiting freedom of expression. With the definition of freedom of expression, the subject is framed, the basic stones on which it is based are described, and it is emphasized that the limitation of freedom of expression (even though there is a broad right) is limited.

In the second part, since the thesis is the link between freedom of expression and religious expressions, the second part examines freedom of religion and conscience, in the first part how freedom of expression also is examined. Because in religious expressions the other exit point of the individual is this right. First of all, the freedom of religion and conscience has been examined conceptually and legally, and then the historical process of the effect of religion and state, which are two great authorities on individuals has been examined. Finally, it has been emphasized that the basic condition for providing freedom of religion and conscience is the way in which religion and the state do not exert pressure on the individuals by taking advantage of their own authoritarianism.

In the last part, the main argument of the thesis is that the freedom of expression and the confrontation of freedom of religion and conscience are examined through critical religious expressions. First of all, the common points of these two rights are mentioned, and then the basic arguments, reasons, tools and results of their conflicts are revealed. As a result, solutions that can be applied to solve this problem are presented.

It is desirable to emphasize that this thesis can limit critical religious expressions by showing reasons for sensitivities and include them in freedom of religion and conscience, narrowing the field of freedom of expression and opening arbitrary limitations. At this point, the religious tolerance given to Europe through history is extremely important. Because it is a symptom of the lack of tolerance, the bigotry, to constantly limit the expression of the

religious hate speech and, if necessary, to ban it if necessary. Therefore, to reduce the religious intolerance that needs to be done is to emphasize the value of respect for the identity of the individual rather than the dainty / blessed respect and to remind the importance of freedom of expression.

Key Words: Freedom of expression, religion, conscience, tolerance, state, hate speech.

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AİHM: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

BM: Birleşmiş Milletler

TDK: Türk Dil Kurumu

TRT: Türkiye Radyo Televizyon

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	ii
TÜRKÇE ÖZET.....	iii
İNGİLİZCE ÖZET (ABSTRACT)	v
KISALTMALAR DİZİNİ	vii
İÇİNDEKİLER.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İFADE ÖZGÜRLÜĞÜNÜN TANIMI, TEMELLERİ VE SINIRLARI

I.	İFADE ÖZGÜRLÜĞÜNÜN TANIMLANMASI	3
	A. İfade Kavramı	3
	B. İfade Türleri	4
	1. Eylemsel İfadeler.....	4
	2. Sembolik İfadeler	6
	3. Sanatsal İfadeler	7
	C. Korunmalarına Göre İfadeler	8
	1. Yüksek Değerli İfadeler	8
	2. Düşük Değerli İfadeler	11
	D. İfade Özgürlüğünün Tanımı	12
	E. İfade Özgürlüğünün Unsurları	13
	1. Bilgi Edinme.....	14
	2. Kanaat Geliştirme	15
	3. Düşüncüyü İfade Etme	16
II.	İFADE ÖZGÜRLÜĞÜNÜN TEMELLENDİRİLMESİ	17
	A. Deontolojik Yaklaşım	17
	1. Bireysel Özerkliğe Dayanan Tez	18
	2. Kendini Gerçekleştirmeye Dayanan Tez	20
	B. Sonuçsalıcı Yaklaşım	20
	1. Fikirler Piyasası Tezi	21

2. Demokrasiye Dayanan Tez	23
3. Yasaklamanın İşe Yaramazlığı Tezi	25
III. İFADE ÖZGÜRLÜĞÜNÜN SINIRLANDIRILMASI	26
A. Yer-Zaman-Şekil Sınırlamaları	27
B. Zarar Argümanı	27
C. Değeri Düşük İfadeler	29
1. Müstehcen İfadeler.....	29
2. Tehditkar İfadeler	33
3. Nefret İfadeleri	34
D. Uluslararası Metinlerde İfade Özgürlüğü	37

İKİNCİ BÖLÜM

DİN VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ

I. KAVRAMSAL VE HUKUKİ BOYUT	40
A. Kavramsal Bir Bakış	40
B. Kapsamı ve Sınırları	42
C. Uluslararası Metinlerde Hukuki Görünüm	45
1. BM Din ve Vicdan Özgürlüğü Çalışmaları	45
2. AİHS Madde 9 Din ve Vicdan Özgürlüğü	47
3. Diğer Metinlerde Din ve Vicdan Özgürlüğü	51
II. İKİ BÜYÜK OTORİTE: DİN VE DEVLET	53
A. Dinsel Hoşgörünün Tarihi Serüveni: Avrupa Örneği	55
1. İlk Çağ'da Dinsel Hoşgörü	55
2. Ortaçağ'da Dinsel Hoşgörü(süzlük) ve Sonuçları.....	58
3. Yakın Çağ'da Dinsel Hoşgörü	62
B. Din ve Vicdan Özgürlüğünün Garantörü Olarak Laiklik	65
1. Laikliğin Tanımlanması	65
2. Laikliğin Unsurları	66
3. Laiklikte Temel Yaklaşımlar	69
C. Bir Din-Devlet Ayrım Modeli Olarak Amerika Birleşik Devletleri ..	70

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİNİ İFADELERDE ÖZGÜRLÜKLER VE SINIRLAR

I. İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ İLE BİR EKSEN: DİN VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ	77
II. DİN VE İNANÇ İÇERİKLİ İFADELERDE ÇATIŞMA	78
A. Temel Argüman: Din ve İnanç Temelli Nefret Söylemi	79
B. Taraflar	81
1. Sekülerlerden Dindarlara	83
2. Dindarlardan Sekülerlere	89
3. Dindarlardan Dindarlara	94
C. Sebepler	96
1. Kişisel Sebep: Bağnazlık ve Tarafgirlik	96
2. Toplumsal Sebep: Hoşgörüsüzlük	98
3. Kurumsal Sebep: Devletin Pozisyonu	98
D. Sonuç: Çifte Standart	102
III. ÇATIŞMANIN ÇÖZÜMÜNE DAİR ARGÜMANLAR	103
A. Çözümler	103
1. Sınırlı ve Tarafsız Devlet	104
2. Toplumsal Erdem Olarak Hoşgörü	106
B. İfade Özgürlüğünün Önemi	106
C. Din ve İnanç Temelli Nefret Söyleminin Kusurları	108
B. Sınırlama Ölçütleri	110
1. Din-Kimlik Ayrımı	111
2. Semantik Analiz	112
3. Açık ve Mevcut Tehlike	112
SONUÇ	115
KAYNAKÇA	117

GİRİŞ

Bireylerin kendilerini ifade etme isteği en gelişmişinden en ilkel toplumlara kadar tüm toplumlarda süregelmiştir. Bireylerin kendilerini ifade etmeden yaşayabilmeleri imkansızdır. İletişim sosyal hayatın zorunlu bir parçasıdır. İletişimin ve kendini ifade etmenin zorunluluğu onu korunmayı gerektirecek bir hak haline getirmektedir. Çünkü bireyler fikir çatışmasına düşebilir ve eğer hoşgörü ortamı oksa birbirlerini susturma eğilimine girebilirler. Dolayısıyla eğer bireylerin kendilerini ifade etmesi yeterince korunmazsa gerek diğer bireyler tarafından gerek de devlet gibi otoriteler tarafından çiğnenmesi gündeme gelir. İşte ifade özgürlüğü bu noktada karşımıza çıkar. En temel haklardan olan bireylerin kendilerini ifade edebilmeleri, ifade özgürlüğü ile koruma altına alınır ki sosyal hayatın temel unsuru olan düşünme ve bunları serbestçe ifade etmek mümkün olsun.

İşte bu tez çalışmasında din ve inanç içerikli ifadeler söz konusu olduğunda o ifadelerden etkilenen bireylerde oluşan ifade özgürlüğünü engelleme süreci üzerinde durulmuştur. Çünkü din ve inanç içerikli ifadeler kimi bireyler tarafından normal karşılanırken kimileri tarafından kırııcı, rencide edici ya da manevi duygulara zarar verici olarak algılanmakta ve ifade özgürlüğünün sınırlandırılması gündeme getirilmektedir. Sınırlamanın temel dayanağı din ve inanç temelli nefret söylemi iken taraflar kimi zaman sekülerler kimi zaman ise dindarlar olmaktadır. Fakat sonuç her durumda da aynı olmakta “benim dini inancıma zıt ise fikirler susturulsun” denilmektedir. Bir din ya da inanç bağınazlık ve tarafgirlik, hoşgörüsüzlük ve devletin ayrımcı pozisyonu ile birleşince sorgulanamaz hale gelmekte, ifade özgürlüğünün önüne büyük bir set çekmektedir. Sonuçta büyük bir çifte standart oluşmakta güçlü olan inanca yakın olan fikirler desteklenirken, diğerleri susturulmaktadır. Bu çifte standardın önüne geçmenin yolu ise dindar ya da seküler fark etmeksizin hoşgörüyü merkeze almak ve devletin meşru olmayan müdahalelerine izin vermeyerek ifade özgürlüğünün tüm fikirler için geçerli olduğunu unutmamaktır.

Bu amaca ulaşmak için öncelikle ifade özgürlüğü detaylı bir şekilde incelenmiştir. Çünkü ifade özgürlüğünün ne olduğu anlaşılmazsa onu savunmak mümkün olmayacaktır. İlk olarak ifadenin ne olduğuna ve türlerine değinilmiş, korunmalarına göre ifade türlerinden ayrıca bahsedilmiştir. Sonrasında ifade özgürlüğünün tanımı yapılarak unsurları bilgi edinme, düşünme ve düşünce-kanaat

geliştirme, düşünceyi ifade etme açıklanmıştır. İfade özgürlüğünün gerekçeleri ise temellendirme başlığı altında incelenmiş ve böylece ifade özgürlüğüne dayanak olan savunmalar açıklanmıştır. Son olarak ise ifade özgürlüğünün sınırsız olmadığı, meşru sebepler söz konusu olduğunda sınırlandırıldığı vurgulanarak bunun uluslararası metinlerdeki görünümüne değinilmiştir.

Tezin konusu dini ifadeler söz konusu olduğunda ifade özgürlüğünün işleyişi olduğu için ikinci bölümde din ve vicdan özgürlüğü incelenmiştir. Çünkü dini ifadelerin sahibi olan bireyler savunmalarını ifade özgürlüğü üzerinden yaparken, karşı taraf din ve vicdan özgürlüğü üzerinden yapmakta, inançlara saygıyı gündeme getirmektedirler. Dolayısıyla ikinci bölümde öncelikle din ve vicdan özgürlüğünün kavramsal ve hukuksal boyutuna dair açıklamalar yapılırken, sonrasında dinin kendisinin büyük bir otorite olmasından yola çıkarak Avrupa dini tarihi üzerinden din devlet güç dengesi incelenmiştir. Son olarak devlet ve din gibi güç aygıtlarının bireyler üzerindeki etkisini azaltmak adına laikliğin üzerinde durulmuştur.

Son bölümde ise din ve inanç içerikli ifadeler söz konusu olduğunda ve bu ifadelerden rahatsız olan bireyler mevcutsa ifade özgürlüğünü sınırlanma sürecinin nasıl oluştuğu üzerinde durulmuştur. İfade özgürlüğü bireylerin hoşuna gittiği fikirler söz konusu olduğu müddetçe savunulmakta, farklılıklar ortaya çıktığında ise çatışma başlamakta ve seküler ile dindar kesimler arasında oluşan çatışma din ve inanç temelli nefret söylemi argümanı ile birlikte ifade özgürlüğü üstünde bir kılıç gibi durmaktadır. İfade özgürlüğünü salt bireylerin dini duygularına dayanılarak sınırlandırılmasını önlemek adına referansı hoşgörü ile sınırlı ve tarafsız devlet ilkesini merkeze alarak çeşitli argümanlar geliştirilmiştir. Din – kimlik ayrımı yapmak, semantik inceleme metoduna gitmek ve açık mevcut tehlike ilkesi bu konudaki argümanları oluşturmaktadır. Özellikle açık ve mevcut tehlike ilkesi en azından ifade özgürlüğü gibi önemli bir hakkın muğlak sınırlama sebeplerine dayanılarak engellenmesinin önüne geçmektedir. Unutulmamalıdır ki amaç ifade özgürlüğünün sınırsız hale getirmek değil, ifade özgürlüğünü yok sayacak bağnazlıkları engellenmektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İFADE ÖZGÜRLÜĞÜNÜN TANIMI, TEMELLENDİRİLMESİ VE SINIRLANDIRILMASI

I. İFADE ÖZGÜRLÜĞÜNÜN TANIMLANMASI

A. İfade Kavramı

Konfüçyüs'ün dediği gibi bilimsel bir çalışmaya başlarken öncelikle “adların” tanımlanması gerekir (Watts, 1975: 113; Aktaran Özerkmen, 2004: 249). Buradan hareketle ifade kavramı kişinin kendini ifade etmesi ve iç duygularını bazı davranışlarla ortaya çıkarması olarak tanımlanır (Zwaak ve diğerleri, 2013: 42). Bu durumda ifadenin iki anlamı olduğunu görülmektedir. İlk anlamda ifade, iletişimsel yönü mevcut olmak kaydıyla bireyin kendini ifade etmesidir (Beydoğan, 2003: 10). Örneğin; kırıldığımız bir arkadaşımıza parkta buluşup üzüntünüzü ifade edebilirsiniz ya da yazılı sınavda soruların doğru cevaplarını iyi ifade ederseniz yüksek puanlar alabilirsiniz. İfade kavramının ikinci anlamı ise iletişim olmaksızın bazı hareketleri anlatıyor olmasıdır (Beydoğan, 2003: 11). Örneğin; merdivenlerden düştüğüm için canım acıdı, ağladım. Bu durumda acımı ifade etmiş olurum. Dolayısıyla ifade kavramının hem haberleşme hem de iç duygularımızın dışarıya açıklanma olmak üzere iki anlamı vardır (Beydoğan, 2003: 11).

Türk Dil Kurumu (TDK) ifadeyi “*anlatım*” olarak tanımlamıştır. Burada ifade bir duygu ya da düşüncenin yazı ya da söz ile anlatılması işidir. Genelde zaten ifade denilince akla öncelikle konuşma ve sonrasında yazma durumu gelir. Ancak ifade Beydoğan' ın (2003: 10) da söylediği gibi konuşmadan çok daha geniş bir kavramdır.

TDK diğer anlamda ifade tanımını “*bir duygunun yüz aracılığıyla anlatılması, mimikler bütünü*” olarak vermiştir. Görüldüğü gibi ifade salt konuşma

ve yazmaya indirgenemez. İfade konuşma, yazma ve aynı zamanda davranış ile çeşitli sembollerdir. Trager ve Dickerson' ın (2003: 14) verdiği örnekler oldukça ilgi çekicidir. Ona göre;

“Bir uçaktan paraşütle atlamak. Akşam yemeğini evde veya dışarıda yemek. Çek yazmak. Bu aktivitelerden her biri bir şey ifade etmektedir: heyecan arzusu, açlık duygusu, bir faturayı ödeme mecburiyeti.”

B. İfade Türleri

Değindiğimiz üzere ifade tanımı gereği sadece konuşmaya indirgenemeyecek kadar geniş bir alana sahiptir. Bu geniş alan içerisinde de ifade çok çeşitli biçimlerde görülebilir. Kimi zaman eylemler, kimi zaman semboller ve kimi zaman da sanat kullanılarak ifade ortaya çıkmaktadır. Bunları örnekler ile incelemek hem ifade kavramının daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacak hem de uygulamadaki çeşitli zorlukları ortaya çıkaracaktır.

1. Eylemsel İfadeler

Eylem TDK' ya göre “*eyleme işi, fiil, hareket, aksiyon*” dur. Günlük kullanımda da eylem harekette bulunma anlamındadır.

Tüm eylemler iletişimsel yönleri olduğu sürece ifade kavramı içerisine girebilirler. Çünkü dilin temel görevi iletişim olmakla birlikte, iletişimin tek yolu sözcükler değildir. Eylemler de söz konusu iletişimi sağlayabilirler ve bu durumda ifade olurlar (Şahin, 2009: 325). Bunu bir örnek ile açıklarsak bir kişinin çok varlıklı bir ailenin evine girip hırsızlık yapması olayı herhangi bir iletişimsel yön olmadığı için ifade değildir. Ancak aynı kişi bunu ideolojik fikirleri dolayısıyla “zenginden alıp fakire dağıtmak” için yaptığında eylem ifade kavramı içerisine girer. Çünkü olayda iletişimsel bir yön vardır ve kişi fikirlerini eylem ile göstermiştir.

Trager ve Dickerson (2003: 19)'ın verdiği örnekler de iletişim yönleri olan örneklerdir. El sallama aynen sözle ifade ettiğimiz gibi “güle güle” veya “hoşçakal” anlamına gelir. Tek amacı belli bir düşünceyi göstermek olan çok sayıda eylem biçimi bulunur; çıplak protesto yapmak, alkışlayarak konuşmayı engellemek, ölüm oruçları tutmak vs. gibi. Benzer şekilde politik bir tartışmada birine kurşun sıkmak,

kamuya açık bir yerde çıplak dans etmek, birinin kürtaç kliniğine girişini engellemek gibi eylemler de iletişimsel yönü olan eylemsel ifadelerdir (Zwaak, 2013: 43).

Profesör James Carey ise bahsettiği jest sembolleri terimi ile insanların ne söylendiğinin, söz kadar eylemle de anlatılabileceğini belirtmiştir. Birine doğru işaret parmağınızı yukarı kaldırıp salladığınızda ona kızgınlık gibi olumsuz bir mesaj verirsiniz. Dolayısıyla el sallama ya da göz kırpmaya iletişim gayesiyle yapılan ve gerçekten de iletişim sağlayan eylemsel ifadelerdir (Trager ve Dickerson, 2003: 19-20).

Ancak eylemler kimi zaman ifadenin ikinci anlamı gereği iletişimsel yönü olmasa da ifade olabilir. Merdivenden düşme örneğinde olduğu gibi düştüğümüzde ağlamamız acımızı eylemle ifade etmemiz anlamına gelir. Ya da Beydoğan' ın (2003: 10) örneğindeki gibi bozulan bir televizyona kumanda fırlatmamız sinirlenmemizin bir ifadesidir. Dolayısıyla o an için iletişimsel bir yönü olmasa da ağlamak ya da kumanda fırlatmak eylemsel bir ifade olabilir. Sadurski (2002: 31) bu durumu şöyle ifade eder;

“Değişik eylem biçimlerini ifadeye eşdeğer olarak nitelemekte ne kadar ileri gidilmesi gerektiği, çözümü zor bir derecelendirme kararıdır. Bunun sebebi basit anlamıyla her insan eyleminin diğer insanlara, eylemi yapan hakkında bir şey “iletiyor” olması veya onun tercihlerini, değerlerini, karakterini vs. “ifade ediyor” olması bakımından “iletilimsel” ya da “ifade edici” olmasıdır”

Her eylemin bir ifade şekli olduğu fikrine karşı olarak Emerson eylemle ifade arasında bir ayrım çizgisinin bulunduğunu belirtmiştir. Emerson ayrımın ifadenin mi yoksa eylemin mi ana unsur olduğuna bakılarak yapılabileceğini söylemektedir. Ancak Trager ve Dickerson (2003: 20-22) ise eylem ile ifade ayrımının uygulamadaki zorluğunu bir örnekle açıklamıştır;

“Ulaşım dairesi metro istasyonlarında dilenmeyi yasaklıyor, ama hayır kurumları için yardım istemeye izin veriyor. Ulaşım dairesini göre dilencilik ifade hürriyeti kapsamına girmez, çünkü o bir ifade değil eylemdir. Lâkin, hayır için para isteme, toplumun, ihtiyaç hâlinde olanlara sistematik ve organize bir şekilde yardım yapması arzusunu ifade etmektedir.”

Örnekte olduğu gibi para istemekteki sebep parayı kazanma ise korunmayacak eylem kategorisine dahil edilirken, parayı hayır kurumlarına verme olunca korunması gereken ifade olarak görülmeli midir bir tartışma konusudur. Kanımca çözüm yolunu bulmak adına eylemin iletişimsel bir yönü olup olmadığına ya da bireyin genel anlamda kendi duygu ve düşüncelerinin bir paylaşımı olup olmadığına bakmak işlevsel olacaktır. Bu şekilde her iki durumda da eylemler ifade

kapsamına alınsa da ifade özgürlüğü korumasından ne ölçüde yararlanacağı somut olaydaki şartlara göre belirlenmelidir.

2. Sembolik İfadeler

Daha önce söylediğimiz üzere ifade farklı şekillerde olabilir ve semboller de çeşitli duyguların, düşüncelerin, fikirlerin ifadesidir. Kimi zaman sözle, yazıyla ya da eylemle anlatılamayacak bir fikir sembollerle anlatabilir ki bu durum da onun en az diğer ifade biçimleri kadar değerli olduğunu göstermektedir.

Trager ve Dickerson (2003: 23) sembolik ifadelere örneği haçlı kırmızı kurdele takma üzerinden vermiştir. Çünkü bu kurdelenin kendi kendine hiçbir anlamı yoktur. Ancak son yıllarda kurdele onu takanın AIDS araştırmaları konusunda hassas olduğunu anlatır hale gelmiştir. Dolayısıyla bu kurdele AIDS konusundaki hassasiyetin sembolü olmuştur.

Beyaz bayrak barışın ifadesidir ve siz bir savaş halinde bunu sallarsanız barış isteğinizi ifade etmiş olursunuz. Benzer şekilde özel durumlarda bayrak asmak o evde yaşayanlar için ülke sevgilerinin ve birlik beraberlik isteklerinin bir ifadesi olabilir. Değer verdiğiniz birine çiçek göndermeniz de o kişiye karşı beslediğiniz sevginin bir ifadesidir.

Semboller ile anlatılan duygu ve fikirlerin de ifade kapsamına alınabilmesi için eylemsel ifadelerde geçerli olan iletişimsel yön burada da gereklidir. Örneğin; kişinin soğuktan üşüdüğü için başını örtmesinde iletişimsel yön yoktur. Ancak İslamiyet'in şartları gereği bireyler başlarını örttüğünde Müslümanlıklarını sembolize etmiş olurlar ve bu durumda örtü örtmek sembolik bir ifadeye dönüşebilir.

Texas v. Johnson davasında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Yüksek Mahkemesi, Cumhuriyetçi yönetimi protesto amacıyla Amerikan bayrağını yakan bir kişiyi cezalandıran Texas eyalet kanununu ifade özgürlüğüne aykırı bulmuştur. Bu kararda iki önemli husus bulunmaktadır. Birincisi, Mahkeme Birinci Değişiklikte¹ yer alan “ifade” ya da ‘konuşma’ kavramını geniş yorumlamış, sembolik ifadeleri de bu anayasal hükmün güvencesi altına almıştır. İkincisi, halkın büyük çoğunluğunun

¹ Birinci Değişiklik, 1791 yılında Anayasaya eklenen ve “Haklar Bildirgesi” (The Bill of Rights) olarak bilinen on değişikliğin ilkidir. Yüksek Mahkeme 1925 tarihli *Gitlow v. New York* davasından itibaren ifade özgürlüğünü kısıtlamaya yönelik anayasal yasağın Eyalet Parlamentoları için de geçerli olduğuna karar vermiştir (Arslan, 2003: 30).

kutsal olarak değerlendirdiği bir sembole yönelik eylemi de ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirmiştir (Arslan, 2003: 25). Başta belirttiğimiz üzere bu olayda da iletişimsel bir yön vardır ve kişi bir sembol ile kelimelerden daha fazla şey anlatarak daha büyük etki uyandırmıştır.

3. Sanatsal İfadeler

İfadelerin yazılı ve sözlü kelimelerden oluşmak zorunda olmadığı en başta belirtilmiştir. Dolayısıyla sessiz düşünceler ve belli semboller de ifade biçimleridir ve ifade özgürlüğünün korumasından yararlanırlar. Bu açıklamalar aynı şekilde resim, müzik, dans, karikatür çizimi, tiyatro gibi sanat eserleri için de geçerli olup ve onlarda birer ifade şekilleridir (Zwaak ve diğerleri, 2013: 45). Ancak burada da diğer başlıklarda değindiğimiz üzere bazı durumlarda sanatsal ifadelerin ifade özgürlüğü korumasından tam yararlanamadığı görülmektedir.

Örneğin; Amerika’da bir eyalet yasası ahlaka aykırı hareketleri yasaklamıştır. Eyalet yasayı dansçıların bütünüyle çıplak olarak dans ettiği bir gece kulübünde uygulamıştır. Bunun üzerine kulüp sahibi ve dansçı kızlar çıplak dansın ifade özgürlüğü içerisinde garanti edilen bir ifade biçimi olduğunu iddia etmişlerdir (Trager ve Dickerson, 2003: 26). ABD İstinaf Mahkemesi, yayın amacıyla yapılan çıplak dansın, Birinci Değişiklik tarafından korunduğunu belirtmiştir. Mahkeme, dansçıların seyircilere ilettiği temanın, erotizm ve şehvetten biri olduğunu tespit etmiş ve fikirlerin iletilmesiyle hislerin iletilmesi ya da “yüksek” “ahlaklı” sanatla “âdi” “ahlaksız” yayıncılık arasında bir ayırım yapmamıştır. Karara göre sanatsal değeri olmasa ve fikir ve duyguların iletimi asıl dans biçiminden daha farklı olsa bile, yine de çıplak meyhane dansı belli bir ölçüde iletişimdir (Sadurski, 2002: 31).

Ancak ABD Yüksek Mahkemesi örneğin başında belirttiğimiz alenî çıplaklığı yasaklayan yasayı iptal etmeyerek eyaletin amacının düzen ve ahlâkı korumak olduğunu belirtmiştir. Zaten eyalet özel olarak çıplak dansı yasaklamamış olduğu için mahkemeye göre ifadeyi sınırlama amacıyla çıkarılmayan bir yasa tarafından bir ifade biçiminin yasaklanması bir tesadüftü olmuştur (Trager ve Dickerson, 2003: 26).

Yine sanatsal ifade türlerinden biri olan müzik hangi dilden, dinden, etnik kökenden olduğunuzdan bağımsız olarak herkesi kapsamayı başaran bir ifade türüdür. Trager ve Dickerson (2003: 26) ABD Yüksek Mahkemesin müzik ile ilgili olarak şunları söylediğini belirtmiştir;

“İnsan ifadesinin en eski formlarından biridir. Platon’un Devlet’indeki söylevlerinden zamanımızdaki totaliter devlete kadar, liderler müziğin insanın aklına ve duygularına hitap etme kapasitesinin farkında olmuşlardır ve devletin çıkarlarına hizmet etmesi için onu sansürlemişlerdir”

Gerçekten de yaşanan bir takım olaylara bakıldığında müziğin sansürüne dair pek çok örnek bulunabilir. Mesela; rock müzisyeni Frank Zappa’nın “Plastic People –Plastik Halk” şarkısı komünist idaredeki Çekoslovakya’ hükümeti tarafından Frank Zappa devlet düşmanı ilân edilmiştir (Trager ve Dickerson, 2003: 27). Türkiye’de de zamanında Türkiye Radyo Televizyon (TRT) dönem dönem gülünç sebeplere dayanarak bazı şarkıları yasaklamıştır. Bu uygulamanın yanlışlığına binaen TRT 2013 yılında yasaklanan şarkıların yayımlandığı “Yasaklı Şarkılar” programını hazırlayarak o sanatçılardan bir nevi özür dilemiştir (Kaya, 03.01.2013).

Sanatsal ifadelerin diğer formları da film, tiyatro, video, resim, heykel, karikatür çizimi vs. olarak bilinir. Çünkü bunlar da çeşitli fikirlerin açıklanmasına aracılık etmektedirler. Örneğin; bir sanatçı tecavüz teşebbüsünü anlatan bir resim serisi çizmiş ancak bazıları kadınlara nefret uyandırdığı gerekçesi ile eleştirilmiştir. Bazı sanat eleştirmenleri içeriğini pek tasvip etmeseler de resimlerin özgün ve yaratıcı olduğunu düşünmüşlerdir. Devlet müzelerinden biri resimleri sergilemeye karar verince yetkililer sergiye yasak koymuşlardır. Sanatçı ise resimlerin bir ifade biçimi olduğunu ve korunması gerektiğini ileri sürmüştür (Trager ve Dickerson, 2003: 28).

C. Korunmalarına Göre İfadeler

İfade kategorilerinin hepsi hukuki korumadan aynı ölçüde yararlanmamaktadırlar. İfadeler hukuki korumadan yararlanıp yararlanamamasına göre de yüksek değerli-düşük değerli olarak ikiye ayrılmaktadır. Eğer bir ifadeyi yüksek değerli ifade olarak kabul edersek, bu ifade, ifade özgürlüğünün güvencesinden geniş bir biçimde yararlanacak ve ancak istisnai durumlarda sınırlandırılabilir. Düşük değerli ifade olarak kabul edilen bir ifade ise ya ifade özgürlüğü korumasından hiç yararlanamayacak ya da bu yararlanma çok zayıf olacaktır (Zwaak ve diğerleri, 2013: 46).

1. Yüksek Değerli İfadeler

Yüksek değerli ifadeler nedir diye düşünüldüğünde akla ilk olarak siyasal ifadelerdir. Bunun sebebi demokratik bir toplumda kamusal sorunların kamu makamlarında bulunan kişilerle tartışılmasını sağlayan siyasal ifadelerin, siyasal sürece katılımını sağlama noktasındaki öneminin açık olmasıdır (Zwaak ve diğerleri, 2013: 46). Bu sebeple siyasal ifadelerde koruma diğer ifadelere göre daha fazla olmaktadır (Şahin, 2009: 353). Ayrıca bu tür bir özgürlüğe getirilen sınırlamaların siyasilerin davranışları konusunda meşru eleştirileri susturmak için de kullanılacağından korumanın yüksek olması normaldir (Zwaak ve diğerleri, 2013: 46).

C. Sunstein'e göre siyasal ifade kamusal düşünce ve tartışma ortamına katkı sağlayan tüm ifadeleri kapsamaktadır. Bu noktada bir ifadenin kamusal tartışma ortamına katkı sağlayıp sağlamadığına yani siyasal ifade olup olmadığına yargı organları karar verecektir. Mahkemeler için hem konuşmacının niyeti hem de dinleyicilerin ifadeleri algılayışı bir ifadenin siyasal ifade olup olmadığını belirlemeye yardımcı ipuçlarıdır (Sunstein, 1993: 130-137, 152-159; Aktaran Şahin, 2009: 353).

ABD Anayasasının Birinci Değişikliğinde mutlak olarak korunan ifade, kamusal tartışma ortamının oluşmasını sağlayan siyasal ifadelerdir. Hatta siyasal ifadeler normal zamanlarda olduğu kadar ulusal güvenliğin tehlike altında olduğu zamanlarda da korunabilsin diye düzenlemeler mutlak² bir dille kaleme alınmıştır. Taraflardan birinin haklı ya da haksızlığının konudan tamamen bağımsız olması kaydıyla önem arz eden nokta tartışmaların, kamusal tartışma süreciyle olan ilgisidir. Burada insanlara her türlü siyasi fikir hakkında düşüncelerini açıklama, başkalarını düşüncelerine inanmaya teşvik etme hakkı verilmektedir. Bu anlayış ekseninde eğer sistem, kamusal tartışma süreci sonucunda yanlış düşüncelerin galip gelmesi ile değişecek; örneğin proletarya diktatörlüğü kurulacaksa, bunun da yolu açık görülmektedir (Şahin, 2009: 276-283).

ABD Yüksek Mahkemesinden ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinden (AİHM) konuya dair iki örnek verecek olursak; Amerika'da Yüksek Mahkeme

² Buradaki mutlaklık ifadenin içeriğine yöneliktir, ifade ile ilgili yer, zaman ve yöntem sınırlamasının yapılabileceğini kabul edilmektedir.

hükümetin askere alma politikasını eleştirmek amacıyla üzerinde “Fuck the Draft” yazılı bir ceketle kalabalık bir caddede dolaşan kişinin cezalandırılmasını Anayasanın *Birinci Değişiklik* maddesine aykırı bulmuştur. Çünkü Yüksek Mahkeme, her fırsatta siyasal ifade özgürlüğünün demokratik yaşam için hayati öneme sahip olduğunu, dolayısıyla Birinci Değişikliğin korumasını en fazla hak eden ifade türü olduğunu vurgulamıştır. İlk bakışta incitici görünen ifadelerin bile siyasal görüşleri yansıttıklarında Birinci Değişikliğin güvencesine sahip oldukları vurgulanmıştır (Arslan, 2003: 36).

Lingens v. Avusturya davasında ise politikacıların daha fazla eleştirilebileceğine dair önemli davalardan biridir. Başvuran Lingens Viyana’da ikamet eder ve *Profil* dergisinin editörüdür. Ekim 1975’de, Avusturya genel seçimlerinden dört gün sonra, bir televizyon mülakatı esnasında, Friedrich Peter (Avusturya Liberal Partisi Başkanı) İkinci Dünya Savaşında SS piyade tugayında görev yapmakla suçlanmıştır. Bu birim birkaç olayda, Rusya’da, Alman hattının gerisinde yaşayan sivilleri katletmiştir. Peter adı geçen birimin bir üyesi olduğunu inkar etmemiş, fakat bu birimin işlediği vahşete asla karışmadığını ifade etmiştir. Ertesi gün, Bruno Kreisky’e (Avusturya Sosyalist Partisi) Peter’le Federal Başbakanlıkta buluşmuştur. Onların buluşması yeni bir hükümet kurma niyetiyle iki parti başkanları arasında yapılan görüşme kamuoyunda büyük bir ilgi uyandırmıştır. Lingens yazdığı makale, her ne kadar suç işlediği kesinleşmedi sürece masumiyetin devamı ilkesinden faydalansa da, yine de Peter’in geçmişinin onu Avusturya’da bir politikacı olarak hizmet etmesini kabul edilemez kıldığını söylemiştir. Lingens, Kreisky’i “*onlar bir başkası tarafından yapılmış olsaydı bu muhtemelen en adi fırsatçılık olarak tarif edilebilirdi*” diyerek eleştirmeye devam etmiş. Bu konunun mahkemeye taşınması üzerine Viyana Bölge Mahkemesi, Lingens’i “en adi fırsatçılık”, “ahlaka aykırı”, ve “vakarsız” ifadelerinin kullandığı için hakaretten suçlu bulmuş ve Lingens’e 20.000 Şilin para cezası vermiştir. Ancak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi bu olayda 10. Maddenin³ ihlal edildiğine karar vermiştir (Bıçak,

³ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) in 10. maddesi ifade özgürlüğünü şu şekilde düzenlemektedir

1) Herkes, görüşlerini açıklama ve anlatım özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, kanaat özgürlüğünü, kamu otoritelerinin müdahalesi olmaksızın haber veya fikir alma ve verme özgürlüğünü de içerir. Bu madde, devletlerin radyo, televizyon veya sinema işletmelerini bir izin sistemine bağlı tutmalarına engel değildir

2) Kullanılması ödev ve sorumluluk yükleyen bu özgürlükler; demokratik bir toplumda, zorunlu tedbirler niteliğinde olarak, ulusal güvenliğin, ülke bütünlüğünün veya kamu güvenliğinin korunması,

2002: 80-85). Çünkü makul eleştirinin sınırı diğer kişilere nazaran politikacılar için daha geniş olmalıdır. Diğer kişilerin aksine politikacıların söz ve fiilleri hem halkın hem de gazetecilerin takibindedir. Bu yüzden haklarında yapılan yorum ve eleştirilere daha toleranslı olmalıdırlar.

2. Düşük Değerli İfadeler

Sadurski' ye (2002: 25) göre, ifade özgürlüğü mutlak değildir ve ifadelerin bazı alanları, diğerlerinden daha değerlidir. Yapısına bakmaksızın bütün ifadelerin, bir karine olarak eşit ölçüde korunması gerektiğinde ısrar etmek, gerçekten değerli olan bir ifadenin özgürlüğüne aykırı olacaktır. Bütün ifadelerin korunması için tek bir koruma halkası oluşturduğunda hukuk, doğal olarak, genel korumanın seviyesini düşürecek ve gerçekten korunması gereken bir ifade belki de korunamayacaktır.

Gerçekten de en özgürlükçü ülkelerden biri olan Amerika'da bile tüm ifadeler mutlak koruma altına değildir. ABD Yüksek Mahkemesi *Chaplinsky v. New Hampshire* davasında bu savları onaylamıştır. Mahkemeye göre (Arslan, 2003: 97);

“Dilin en geniş imkânları göz önüne alındığında, özgür ifade hakkının her zaman ve her koşulda mutlak olmadığı daha iyi anlaşılır. İfadenin birtakım türleri vardır ki, bunların önlenmesi ve cezalandırılmasının herhangi bir anayasal soruna sebep olacağı asla düşünülmez. Bunlar, açık-saçık ve müstehcen, kutsal şeylere saygısızlık, iftira ve tahkir edici veya “kavgacı” kelimelerden ibarettir. Bu tür ifadelerin, düşüncenin açıklanmasının zarurî unsuru değildir ve çok küçük bir toplumsal değere sahip olduğuna çok kez tanık olunmuştur.”

Düşük değerli ifadeleri genel olarak şu şekilde sınıflandırmamız mümkündür⁴;

- Müstehcen ifade
- Nefret ifadesi
- Tehditkâr ifade

Bu ifade türleri ve özellikle nefret ifadesi, ifade özgürlüğünün sınırlandırılması konusunda çokça tartışılan konuların başında gelmektedir. Bir kesim bu ifadelerin zarar vereceği savını muğlâk bulurken diğer bir kesim zararın

asayışsizliğin veya suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın, başkalarının ün ve haklarının korunması, gizli kalması gereken haberlerin yayılmasına engel olunması veya yargı organının otorite ve tarafsızlığının sağlanması için kanunla öngörülen bazı usullere, şartlara, sınırlamalara ve yaptırımlara bağlanabilir

Metnin tamamı için bkz. http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf. Erişim Tarihi: 05.11.2015

⁴ Bu ayırım için bakınız (Zwaak ve diğerleri, 2013: 49).

sadece eylem ile değil söz ile de olabileceğini ve kelimeler ile yapıldığı için otomatikman yasal müdahaleden muaf tutulamayacağını dile getirmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki bu ifade türleri de tamamen ifade özgürlüğü kapsamı dışında değildir. Sadece başta da belirtildiği üzere sınırlandırılması veya yasaklanması diğer ifade türlerine göre daha kolay olmaktadır. Bu konu ifade özgürlüğünün sınırlandırılması ile daha çok bağlantılı olduğu için ileriki bölümlerde ayrıntılı olarak incelenecektir.

D. İfade Özgürlüğünün Tanımı

İfade özgürlüğü, düşünme ve düşünceyi açıklayabilme özgürlüğünü kapsar. Düşünme kişinin iç dünyasına ait bir olgu iken ifade bu düşüncelerin dışa vurumudur. Kimi yazarlar düşünmenin kişinin iç dünyasına dönük olduğu ve bu nedenle hukukun ilgi alanına girmediği, açıklama ve ifadenin dışa dönük olduğu ileri sürerek bu özgürlüğü düşünce ve düşünceyi açıklama özgürlüğü şeklinde adlandırarak tanımlamaktadır. Can'a (2003: 359) göre;

“Düşünce özgürlüğü, düşünceyi açıklama özgürlüğü ve ifade özgürlüğü birbirlerini içine alacak kadar genişletilmemelidir. Özellikle düşünce özgürlüğü kavramı literatürde sıkça düşünceyi açıklama özgürlüğünün yerine kullanılmaktadır. Oysaki her iki özgürlük bağımsız, birbirinden açıkça farklılık arz eden, birbirine karıştırılmaması gereken temel haklardır. Düşünce özgürlüğü içsel bir işlem, düşünceyi açıklama özgürlüğü ise bu içsel işlemin dışa aktarılmasıdır. Düşünceyi açıklama özgürlüğü dışsal dünya üzerinde bir etki doğururken ya da doğurmayı amaçlarken, düşünce özgürlüğünün dışsal dünyada bir etki doğurması mümkün değildir.”

Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, düşünceyi büyük ölçüde dış etkenlerin belirlemesidir. Dış etkenler aracılığıyla serbest düşünme ortamı yok edildiği zaman özgür düşüncenin oluşamaz. Sosyal çevrede yaşayan insanın düşünceleri, davranışlarını biçimlendirmekte ve bu davranışlar çeşitli şekillerde dışa vurulmaktadır. Dolayısıyla düşünce özgürlüğü ile düşünceyi açıklama özgürlüğü arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. Sunay'ın (2001: 7) söylediği gibi tek başına düşünce özgürlüğü kullanıldığında açıklama ve ifade etme boyutu ihmal edilirken yalnız düşünceyi açıklama özgürlüğü denildiğinde de serbest düşünme ortamı ve haber alma özgürlüklerinin gerekliliği göz ardı edilebilmektedir.

Yayla (2008: 160), ifadeni dışsal yönüne vurgu yapacak şekilde ifade özgürlüğünü şöyle tanımlamaktadır;

“İnsanların görüş, kanaat, düşünce ve taleplerini başlarına kötü bir şey gelmesi, özellikle kamu otoriteleri tarafından başlarına kötü bir şey getirilmesi korkusu taşımadan serbestçe ifade edebilmeleridir.”

Sunay (2001: 8) ise ifade özgürlüğünü daha geniş anlamda tanımlayarak insanın serbestçe bilgiye erişmesi, ulaştığı fikir ve kanaatlerinden dolayı kaygı duymaması ve bunları serbestçe dışa vurabilme olanağı olarak tanımlamıştır. Burada bilgiye ulaşma aşamasından bilginin aktarımına kadar her aşamada özgürlüğün olduğu dile getirilmiştir.

Erdoğan’a göre (2003: 35-36) ise ifade özgürlüğü “*Bir düşünce, inanç, kanaat, tutum veya duygunun barışçı yoldan açığa vurulmasının (izharının) veya dış dünyada ifade edilmesinin serbest olması*”dır. Erdoğan ifade özgürlüğünü geniş ve dar anlamda olmak üzere ikiye ayırmıştır. Geniş anlamında ifade özgürlüğü sözlü ve yazılı anlatım, sanatsal gösterim, kişisel görünüm ve görüntü tercihi, gösteri, yürüyüş, toplantı yapma ve örgütlenme gibi özgürlüklerin hepsini içine alır. İfade özgürlüğünün çağdaş anayasal demokrasilerin temel taşlarından biri olduğu söylendiğinde genellikle bu belirtilenden daha dar anlamda bir “ifade” kastedilir.

Son olarak ifade özgürlüğü ile alakalı geniş bir tanım da Beydoğan (2003: 13) tarafından yapılmıştır. Ona göre ifade özgürlüğü kavramından serbest bir tartışma ortamında herkesin, inancını, fikirlerini ve düşüncelerini serbestçe açığa vurabilmesini anlamak gerekir.

“İfade hürriyetini başkalarının hürriyetleriyle, kişisel alanlarıyla sınırlı kalmak koşuluyla kişinin herhangi bir kayıtlama altında olmaksızın duygu ve düşüncelerini, herhangi bir yolla açığa çıkarması, başkalarına aktarabilmesidir”

Görülüşü gibi ifade özgürlüğü ile alakalı birçok tanıma ulaşmak mümkündür. Kimi yazarlar tarafından geniş ya da dar ifade özgürlüğü tanımlamaları yapılırken kimi yazarlar ise düşünce ve ifade arasındaki ilişkiye değinmiş ve ifade özgürlüğünün neleri kapsadığı üzerinde durmuşlardır.

E. İfade Özgürlüğünün Unsurları

İfade özgürlüğünün yapılan tanımlar çerçevesinde düşünüldüğünde üç unsuru barındırdığı görülmektedir. İlk unsur, bireylerin dış dünyadaki bilgi ve fikirlere serbest bir şekilde ulaşması, ikinci unsur bu bilgi ve fikirlerden yararlanarak kendi kanaat ve düşüncelerini oluşturmaları ve son unsur kanaat ve düşüncelerini serbestçe dışa aktarmalarıdır. İfade özgürlüğü ifadeyi oluşturma sürecinden dışa vurulmasına

kadar geniş bir süreci anlattığı için çok sayıda unsura da sahip olmuştur. Bu bilgiler ışığında unsurlara dair başlıklar “bilgi edinme”, “düşünme ve kanaat/düşünce geliştirme” ve “düşünceyi ifade etme” şeklinde oluşturulmuştur.

1. Bilgi Edinme

Kaboğlu'nun (1993: 46) söylediği gibi fikir ve kanaatlere ulaşabilme özgürlüğü, düşünceye hammadde sağlayarak bilgilenme ve düşünme imkânlarını artırmaktadır. Bilgi edinebilme özgürlüğü, bireye düşünme ve kanaat oluşturma olanağı sağladığı için düşünce özgürlüğünün ön koşulu ya da temel ögesi olmaktadır.

Bireylerin düşünceleri, çevrelerinden, biyo-genetik yapıdan, kültür, din ve tarihten, toplumdaki yerlerinden ve son olarak sahip olduğu bilgiden etkilenmekte, sınırlanmaktadır (İnan, 1998: 38). Gerçekten de içinde bulunduğumuz toplum ve onun kültürel öğeleri, toplumsal cinsiyet rolleri, bireyin eğitim seviyesi ifade özgürlüğünü kullanmada etkileyici faktörler olmuştur. Bu sebeple bilgi edinme sürecinde dış faktörlerin etkisi unutulmamalıdır. Bu durum bir örnek ile açıklanırsa; Çin, Japonya, Kore yazısı gibi ideografik yazılarda her bir sözcük farklı bir işaret ile gösterilmektedir. Öyle ki sadece ilköğretim eğitimi almış bir Koreli, kendisine öğretilen simge sayısı (on bin) kadar, Ortaöğretim gören, onun bir katı (yirmi bin) kadar sözcük bilmektedir. Yükseköğretim gören ondan da fazlasını (otuz bin dolayında) bilerek düşüncelerini bunlarla kurabilmektedir. Dolayısıyla az simge bilen, daha az eğitim almış olan bireyin düşünce üretme olanakları daha sınırlı olacaktır (Şenel, 1998: 49).

Bilgi edinme, haber ve belgelere ulaşabilme ile enformasyon süreci olarak da nitelendirilebilir. Karan (2013: 5) bilgi ve düşünceyi edinme özgürlüğünün alanını “*bireyin bilgi edinme hakkı, medya organlarının kamusal işlerle ilgili bilgilere erişim hakkı ve kamunun ifadelerin dile getirildiği mecralara erişimi hakkı*” olarak belirlemiştir.

Bu süreçte bilgiye ulaşmayı engelleme yani sansür oldukça önem arz etmektedir. İlk aşamada sansür devletin organları aracılığıyla yapılmaktadır. Kimi zaman yürütme organı yani idare çıkardığı tüzük ya da yönetmelik gibi idari işlemler ile bilgi erişimini engellerken kimi zaman da yasama organının yasaklayıcı kanun hükümlerini kabul etmesiyle sansür olgusu devreye girmektedir. Yargı organlarının bunları uygulamasıyla da süreç tamamlanmaktadır. Kitapların, gazetelerin, dergilerin

basılmasının yasaklanması, internet ve sosyal medya araçlarına yapılan erişim engellenmesi, tiyatro ve müzik gibi sanatsal faaliyetlere engel olunması bilgi edinme sürecinin yok olmasına sebep olan sansür durumlarıdır.

Sansürün ikinci aşaması ise bu baskılardan dolayı kişinin korku ya da kaygı ile kendi kendisine uyguladığı engellemedir. Otosansür olarak kabul edilen bu kavrama göre kişi herhangi bir yaptırımla veya baskı ile karşılaşmak istemediği için kendi çalışmalarını özgürce ortaya koyamamakta ve kendilerine belirtilen sınırlar içerisinde kalarak yaşamaktadır (Karan, 2013: 31). Dolayısıyla otosansür yüzünden, o kişi ile iletişim kurup bilgi edinebilecekler bu kazançtan mahrum kalmış olmaktadır.

Görüldüğü üzere hem devletin uyguladığı sansürün hem de bireylerin kendilerine uyguladığı otosansürün bilgi edinme üzerindeki olumsuz etkisi oldukça açıktır. Düşünceyi ifade özgürlüğü yoksa bu girdiler sınırlı olacak, buna bağlı olarak oluşacak düşünce sınırlı ve yanılı payı yüksek düşünce\kanaat olacaktır (Selçuk, 1998: 293). Dolayısıyla bilgi edinme sürecinin olmadığı ya da eksik olduğu bir sistemde ifade özgürlüğünün tam olduğu söylenemez. Çünkü bu özgürlüğün ilk unsuru olan bilgi edinme süreci yoktur ve ifade özgürlüğü tüm unsurları ile bir bütündür.

2. Kanaat Geliştirme

İfade özgürlüğünün içinde barındırdığı unsurlar düşünüldüğünde bilgi edinme ile başlayan ve ifadeyi dışavurma ile biten süreçte bir ara unsura ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ara unsur düşünme ve bir düşünceye sahip olma-kanaat özgürlüğüdür (Kamber, 2012: 16). Bu açıdan bilgi edinme sürecinin meyvesi düşünme iken, düşünmenin meyvesi ise kanaat\düşünce olmaktadır.

Düşünme özgürlüğünü dair bir tanım verecek olursak, bireyin bilgi alma özgürlüğü sayesinde elde ettiği bilgi kaynaklarının zihinsel ve duygusal bir süreç içerisinde değerlendirmesidir diyebiliriz (Bury, 2010: 5).

Teziç (1990: 33) düşünce özgürlüğünün bileşimlerini tanımlarken kanaat\düşünce özgürlüğünü şöyle tanımlamıştır; “*Fikir hangi alanda kullanılırsa kullanılsın, doğru olduğuna inanılanı seçmek kanat özgürlüğüdür.*” Kaboğlu’na (1993: 46) göre ise;

“Kanaat düşünce özgürlüğünün bağrında yatar. Kimse kanaatleri nedeniyle rahatsız edilemez. Bu özgürlük sadece kanaatlerin açıklanmasını tehlikeye koyan her şeye karşı güvenceleri değil, farklı siyasal, felsefi ya da dinsel inançları nedeniyle bireyleri rahatsız eden ya da bunların benimsenmesini engelleyen her olumsuz etmene karşı güvenceyi gerekli kılmaktadır. Kanaatleri yönüyle farklı olma hakkı, bireylerin kanaatlerinin özgül bağımlılık, hizmet ya da fedakârlıkta bulunması için hesaba katılmaması güvencesini sağlar.”

Kanaat özgürlüğü ayrıca düşüncenin açıklanmaya zorlanmama güvencesinden dolayı konuşmama özgürlüğü olarak da nitelendirilmektedir. Kişi kamu makamları önünde inandığı veya inanmadığı düşünce, kanaat ve dini inançları itiraf etmeye zorlanmamalıdır. Dolayısıyla bu hakların ihlali, devletin tarafsızlığı ilkesinin zedelenmesi anlamına gelecektir. Herhangi bir inanca sahip olmak, düşmanlık görmek veya baskıya uğramakla sonuçlandığı takdirde, seçme ve tercih yapmayı ifade eden kanaat/düşünce özgürlüğü gerçek anlamını yitirecek ve artık devletin tarafsızlığından söz edilemeyecektir (Sunay, 2003: 58).

3. Düşünceyi İfade Etme

İfade özgürlüğünün son unsuru olan düşünceyi ifade etme, insanın tek başına ya da başkaları ile kanaatlerine uygun olarak davranması, bir eylemde bulunmasıdır. Dinsel planda buna ibadet özgürlüğü, başka alanlarda bu dernek ya da toplantı özgürlüğü adını almaktadır (Teziç, 1990: 33).

Düşünce özgürlüğü ile düşünceyi ifade etme özgürlüğü birbirlerine o kadar yakın kavramlardır ki, birine dokunulduğunda diğeri de zedelenir. Bir insanın kanaatini ifade etmekten alıkoyan her kimse aslında o insanın düşüncesini de öldürmüş olur (Lampe, 1998: 128). Sokrates gibi bazı insanlar düşüncelerini saklamaktansa ölmeye razı olmuşlardır. Dolayısıyla düşünce özgürlüğünün bir anlamı olabilmesi için onun düşündüğünü söyleme özgürlüğü ile birlikte olması gerekir (Bury, 2010: 6). Düşünceyi ifade özgürlüğü olmazsa, bu özgürlük, düşüneni mutlu etmediği gibi, ona keder bile verebilir; hele etrafındakiler için onun bu özgürlüğünün hiçbir faydası olmayacağı çok açıktır (Bury, 2010: 5).

Görüldüğü gibi ifade özgürlüğü bu üç aşamadaki özgürlükler ile var olmaktadır. Bu unsurlardan birini yokluğu ifade özgürlüğünün anlamını kaybetmesine sebep olacaktır. Unsurların birbirleri ile ilişkisine baktığımızda düşüncenin oluşabilmesi, bilgiye ulaşmanın serbest olmasına ve başka düşüncelerin özgür bir biçimde açıklanabilmesine bağlıdır. İfade özgürlüğünün yarattığı ortam ile

hem düşünme ve düşünce oluşturma özgürlüğü hem de düşüncenin açıklanabilme özgürlüğü sağlanmış olmaktadır. Muhtemelen onu diğer özgürlüklere nazaran daha üstün kılan sebep de bu kadar kapsamlı bir özgürlük olmasıdır.

II. İFADE ÖZGÜRLÜĞÜNÜN TEMELLENDİRİLMESİ

İfade özgürlüğünün çok boyutlu bir özgürlük olması onun temellendirme aşamasında da çeşitli konulara değinmeyi mecbur kılmıştır. İfade özgürlüğüne dair genel bir inceleme yapıldığında demokrasiyi sağlama, gerçeğin keşfi, bireysel özerkliği sağlama gibi birçok gerekçesinin olduğu görülmektedir. Bu gerekçeler ifade özgürlüğünün neden önemli olduğunu hatırlatmaktadır.

İfade özgürlüğünün temellendirilmesinde iki yaklaşım vardır. İlk yaklaşım deontolojik yaklaşımdır ve bu yaklaşımda ifade özgürlüğünün bizatihi iyi ve gerekli olduğu söylenir. Bireysel özerkliği sağlama ve kendini gerçekleştirme bu yaklaşımın ifade özgürlüğünü temellendirme gerekçeleridir. Sonuçsalcı yaklaşım ise, ifade özgürlüğünü sonuçlarından hareketle anlatmaktadır. Fikirler piyasası tezinin yararları, demokrasinin gerekliliği ve yasaklamanın işe yaramayacağı ise bu yaklaşımın ifade özgürlüğünü temellendirme gerekçeleridir.

A. Deontolojik Yaklaşım

Kelime olarak ödev bilgisi, ödev bilimi anlamına gelen deontoloji herhangi bir durumda uyulması gereken ahlaki değer ve etik kuralları inceleyen bilim dalıdır. Burada bahsi geçen duruma sonuçlarının yarar ya da zarar getirdiğine bakılmaksızın ödev duygusu ile karşılık verilmektedir.

İfade özgürlüğünü “kendinde değer” olarak görenler, onun araçsal niteliğinden ziyade, bizatihi “iyi” olduğunu ileri sürmektedirler (Arslan, 2003: 5).

Özgürlüğün “kendinden iyi” olduğu kabul edilirse ifade özgürlüğü de aynı şekilde kendinden iyi olacaktır (Sadurski, 2003: 12).

Deontolojik temelden hareketle ifade özgürlüğünü temellendirenler için, onun diğer tüm faydaları söz konusu olmasa bile, insana insanlığını gerçekleştirme ve özerklik sağlama imkânı veren niteliğinden dolayı yine de vazgeçilmezdir. Kendisini dışa vurma ihtiyacı, onu insan kılan temel özelliklerinden birisidir ve sonuçlarına bakılmaksızın sadece bu sebeple bile savunulmayı hak etmektedir (Özipek, 2003: 1). Yani deontolojik yaklaşım içerisinde faaliyet özerkliği bir eylemin somut sonuçlarının değerinden daha önemli görülmektedir (Şahin, 2009: 224). Dolayısıyla ifade özgürlüğünün deontolojik temelde savunulmasında bireysel özerklik ve bireyin kendini gerçekleştirme gerekçeleri karşımıza çıkmaktadır. İfade özgürlüğünü savunmaya dair diğer tezlerde fayda sağlama ve araç olma gibi gerekçeler üzerinden hareket edilirken bireysel özerklik ve bireyin kendini gerçekleştirme tezinde sonucun fayda sağlayıp sağlamadığına bakılmaksızın ilkeler sırf kendileri hatırına değerli kabul edilmektedirler.

1. Bireysel Özerkliğe Dayanan Tez

Bireylerin eşit, özgür ve özerk doğasından hareketle Kant her insanın potansiyel olarak nasıl davranmalıyım sorusunu sorup buna kendisi cevap vererek ve isterse bu cevaba göre davranışlarını düzenleyecek kabiliyete sahip olduğunu söyler. İnsan kendi hayatına ve davranışlarına şu yönde veya bu yönde şekil verme kabiliyetine sahiptir. Uslu (2014: 396-397)’ nun söylediği gibi;

“Rasyonel bir varlık olması insanı özgür iradeye sahip bir canlı yapar ki bu özgür irade insanın eylemlerinden ahlaken sorumlu tutulabilmesinin temelini oluşturur. Bu akıl yürütmeye göre, eğer insana ahlaki bir fail olarak muamele edeceğiz o halde insanın kendi kendisini yönetmesine, otonom olmasına ve özgür olmasına müsaade etmek zorundayız.”

Kant’la birlikte gelmiş olan bireysel egemenlik ya da bireysel özerklik kavramı, bireysel kararların aslî dokunulmazlığı üzerinden yürütülen ifade özgürlüğü teorisinin temelini oluşturmaktadır (Schauer, 2002: 48).

Bireysel özerklik savunması birey ile iktidar arasındaki sınırı belirleyen çizgi üzerine oturmuş bir ilke olarak, ifade özgürlüğüne vurgu yapmaktadır. Bireysel

özerklik ve sınırlı devlet bir madeni paranın iki yüzü gibidir. Scanlon'a göre bir kişi neye inanacağına karar verirken ve o faaliyet için gerekçelerini oluştururken kendini bağımsız hissetmelidir. Özerk bir kişi, neye inanması ve ne yapması gerektiği konusunda, başkalarının kanaatlerini, bağımsız bir şekilde düşünüp karar vermelidir. Dolayısıyla Scanlon'un tezi herhangi bir mesele konusunda son tercihin bireyin elinde olduğu gerçeği üzerinedir. Bir davranış kanunla yasaklanmış olsa bile, özerk birey bu yasaya uyma ya da uymama ve eğer uymazsa sonuçlarına katlanma hakkına sahiptir (Schauer, 2002: 49-50). Kural olarak özerkliğin değeri, özerk bir faaliyetin görünen sonuçlarının sebep olabileceği değersizlikten üstündür (Sadurski, 2003: 11).

Ayrıca diğer bir önemli nokta ise bireysel özerkliğin enstrümantalist bir niteliği olduğu yönündedir. Çünkü bireyin kendini ifade etmenin fırsatına sahip olması, insanın sahip olduğu diğer tüm olanaklarını gerçekleştirmesinin bir aracı olduğu için aracı bir yön taşımaktadır (Şahin, 2009: 234-235). Ancak burada gerçekleşecek olan olanaklar insanın insan olması hususiyetlerinden ayrılacak geçici özellikler değildir (Zwaak ve diğerleri, 2012: 16). Ve bu yüzden bireysel özerklik insanı amaç olarak gören, sonuca odaklanmayan deontolojik yaklaşıma daha yakındır. Konunun daha fazla felsefi derinliğine inildikçe deontolojik tezlerle sonuçsalcı (araçsalcı) tezler ile ilgili yaptığımız ayırım bulanıklaşmakta ve konu karmaşık bir yapıya dönüştüğü için verilen bilginin yeterli olduğunu düşünülmektedir.

Bireysel özerklik gerekçesinin eksik noktasının ise ifadelerin sınırlandırılmasında başkasına zarar vermeme ilkesi hususunda olduğu düşünülmektedir. Çünkü ifadeyi daha şefkatli bir yasal kontrol sistemine tâbi tutmak için gerekçeler sağlamada bu tez yetersiz görülmektedir. Sadece "başkalarına zarar" ilkesi devletin birey üzerindeki gücünün sınırlarını doğru anlatıyorsa o zaman bu ilke, bireysel özerkliğin korumanın pratik bir standardı olarak ifade özgürlüğü için geçerli olmalıdır. İfade elbette önemlidir, ama kendini ifade ve kendini gerçekleştirmenin yollarından sadece birisidir (Sadurski, 2003: 17). Sadurski (2003: 17) bu eleştiriyi şöyle bir örnek ile şöyle açıklamaktadır;

"Örneğin bir başka kişinin burnuna yumruk atmak veya en yoğun saatlerde, bir okul yakınında saatte 120 km hızla araba kullanmak, size göre sizin gerçek kimliğinizi ifade etmeniz ya da gerçek yeteneklerinizi ortaya koymanızın en iyi yolu olabilir, fakat özerkliğinizi bu özel tarzda kullanmanıza izin vermeyiz. Eğer ifade özgürlüğünü himaye gerekçesi, konuşmacının kendini

ifade etmesini mümkün kılmak ise, o zaman “kötü” ifade örnekleri⁵, iletişimsel veya başka türlü herhangi bir davranış konusunda kabul ettiğimiz sınırların aynısına tâbi tutulmalıdır.

Bu açıklamalardan sonra bireysel özerkliğin bulunmadığı yönünde bir sonuca varılmamalıdır ancak iktidarın ifade özgürlüğünü sınırlandırırken soyut zarar ilkesi de dahil olmak üzere kullanabileceği çok geniş bir meşruiyet yelpazesine sahip olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bireysel özerklik gerekçesi, devletin diğer davranış şekillerine uyguladığı sınırlamaları neden ifade özgürlüğüne uygulamayacağı noktasında ek bir güvence sağlamamaktadır. Ancak yine de bu tez iktidarın ifadeyi sınırlama noktasında yetersiz kalsa da temel hak ve özgürlükler için önemli gerekçeler sağlamaktadır (Şahin, 2009: 235-236).

2. Kendini Gerçekleştirme

İfade özgürlüğü kişinin kendini gerçekleştirmesine, geliştirmesine aracılık eder. Kişinin kendisini gerçekleştirmesinin ve sahip olduğu potansiyellerini geliştirmesinin birinci yolu onun kendisini özgürce ifade edebilmesidir (Erdoğan, 2003: 38). Erdoğan’ın (2003: 39) dediği gibi “*Kişilik kendini ifadeyle vücut bulur, özgür ve özerk kişilik ise özgür ifadeyle kaimdir.*”

İfade özgürlüğüne özel bir anayasal koruma vererek özgür ifadenin bireylerin entelektüel olgunluğunu geliştirmesindeki rolüne katkısı sebebiyle kendini gerçekleştirme oldukça pratik ve önemli bir argümandır (Beydoğan, 2003: 42).

İnsanın kendisini özerk bir biçimde ifade etmesi ve kendini gerçekleştirmesi, bireyin faaliyetinin somut sonuçlarının değerinden daha değerli olduğu söylenmektedir (Sadurski, 2003: 11). Bireysel özerklik ve kendini gerçekleştirme gerekçelerinin nihai çıkış noktası, devlet veya genel olarak toplum değil, bireydir. Bireysel çıkarların tatmininden toplumun da yararlanabilmesine rağmen, bahsedilen gerekçeler, asıl olarak bireysel mutluluk üzerinde yoğunlaşmış faydalardır. Burada bireysel mutluluk, bizatihi bir amaçtır (Schauer, 37: 2002). Bireysel özerklikte

⁵ Burada kötü ifade örnekleri ile bu tezde ifade biçimleri kısmında bahsettiğimiz değeri düşük ifadeler kastedilmektedir.

olduğu gibi burada da kendini gerçekleştirmenin enstrümantalist bir yönü olduğu kabul edilir. Ancak bireysel özerklik için yapılan savunma burada da geçerlidir.

B. Sonuçsalcı Yaklaşım

Bu yaklaşımda ifade özgürlüğü başka değerlerin gerçekleştirilebilmesi ve korunabilmesi için değerlidir ve gerçeğin keşfi, demokrasinin sağlanması gibi daha üstün değerlere hizmet eden bir araç olarak tanımlanmaktadır (Arslan, 2003: 4). Deontolojik tezlerin aksine ifade özgürlüğü burada bir amaç olarak değil araç olarak görülür.

Sonuçsalcı yaklaşımda fikirler piyasası tezi, demokrasiye dayanan tez ve yasaklamanın işe yaramayacağı olmak üzere üç farklı argüman vardır. Fikirler piyasası tezinde ifade özgürlüğü, bilginin artmasının, hatanın keşfedilmesinin ve doğrunun belirlenmesinin bir aracı; demokrasiye dayanan tezde, kendi kendini yönetim ilkelerine dayanan bir devletin, amaca uygun çalışmasını sağlayan bir yoldur. Yasaklamanın işe yaramayacağı tezi ise, ifade özgürlüğünün engellenmesinin beklendiği gibi bireyleri susturucu bir sonuç vermeyeceğinin açıklamasıdır. Bu tezlerin her biri, ifade özgürlüğünü bizzat varlığı için değil, işlevi bakımından önemli kabul etmektedir. Gerçekliğe dayanan tez ve demokrasiye dayanan tez ayrıca, bireylerin çıkarlarından çok, daha genel olarak toplumun çıkarları üzerine vurgu yapmaktadırlar. Bu tezlerin ürettiği bireysel haklar, bu hakların kullanımındaki toplumsal çıkarlar üzerine temellendirilir (Schauer, 2002: 37).

1. Fikirler Piyasası Tezi

İfade özgürlüğünün gerçeğin keşfi ile temellendirilmesi argümanı John Milton, John Locke, John Stuart Mill ve 20. yüzyılda Yargıç Oliver Wendell Holmes tarafından dile getirilen klasik Aydınlanmacı görüşe dayanır. Bu görüşte ifade

özgürlüğü, bilginin artırılmasının ve gerçeğin keşfinin temel araçlarından biri olmaktadır (Şahin, 2009: 238).

İfade özgürlüğünün ilk kapsamlı savunması olan John Milton'un *Areopagitica*'sı büyük ölçüde, yayıncılık üzerindeki siyasi iktidar sınırlamalarının (ruhsat verilmemesi gibi) olmaması halinde, bu durumun toplumun doğruyu bulmasına ve yanlış reddetmesine olanak vereceği temeline dayanır (Schauer, 2002: 18). Milton "*Bırakınız hakikat ve yanlış kapışsın, serbest ve açık bir karşılaşmada hakikati bilenler yanlış zorda bırakacaktır*" diyerek hakikat arayışını vurgulamıştır (Trager ve Dickerson, 2003: 118).

1800lü yıllarda John Stuart Mill *Hürriyet Üstüne (On Liberty)* ile ifade özgürlüğünü savunmasının temel eserlerinden birini oluşturmuştur. Mill düşünce ve ifade özgürlüğü için iki temel gerekçe sunmuştur. İlki düşünce ve ifade özgürlüğünün gerçeğin ortaya çıkabilmesinin en önemli aracı olması, ikincisi ise özgürlüğün farklılığı gerektirmesi ve insanlığın gelişmesini sağlamasıdır (Şahin, 2009: 241). Konu başlığımız itibariyle ilk gerekçenin incelenmesi daha doğru olacağı için ikinci gerekçe incelenmeyecektir.

Öncelikle Mill (2014: 70) her türü zorbalığı reddeder ve gayrimeşru bulur. Ona göre;

"Şayet bir teki hariç bütün insanlar aynı düşüncede olsalar ve yalnız bir kişi farklı düşüncede olsa, nasıl bu şahsın tüm insanları susturmaya hakkı yoksa, aynı şekilde tüm insanların da bu kişiyi susturmaya hakkı yoktur."

Düşüncenin susturulmasının iki yönlü bir zararı vardır; sadece düşünceye katılanlara değil aynı zamanda o düşünceye katılmayanlara karşı da bir olumsuzluk içerir. Çünkü düşünce doğru ise, insanlar yanlış olanı doğru olan ile değiştirmekten alı konulmuş olmaktadır. Ancak düşünce yanlış ise o zamanda onlar aynı derecede önemli bir faydayı yani gerçeğin yanlışlık ile çarpışması sonucunda daha açık ve net anlaşılma fırsatı elden kaçmış olmaktadır. Unutulmamalıdır ki gerçeğin yanlış ile çarpışması sayesinde gerçek daha derinden hissedilmektedir (Mill, 2014: 70-71). Ayrıca herhangi bir konuda ortak genel düşünce veya üstün gelen düşünce nadiren hakikatin tamamı olabilir. Hakikatin geri kalan kısmının tamamlanması için de yanlış ve doğru düşüncelerin çarpışması gerekir (Mill, 2014: 122). Görüldüğü gibi Mill'de

ifade özgürlüğü hem gerçeğin bulunmasında hem de var olan gerçeğin sağlanmasında ve tamamlanmasında önemlidir.

Mill'in eserinde üzerinde durduğu yanılmazlık taslama ise yine bu konu ile bağlantılıdır. Belirtilen iki tezin ilkinde uygun olarak ortadan kaldırılmaya çalışılan düşünce gerçekten de doğru olabilir. Her tartışmayı susturma girişimi aslında bir yanılmazlık taslamadır. Her birey kendisinin yanılabilir olduğunu bildiği halde çok az insan kendi yanlışlarına karşı önlem almayı gerekli görür. Ancak unutulmamalıdır ki bireyler de çağlarda yanılmaz değildir. Bir zamanlar genel geçer kabul gören birçok düşünce günümüzde nasıl kabul görmüyorsa, şimdinin genel geçer olan düşüncelerini de gelecek çağların kabul edilmeyebilecektir (Mill, 2014: 73). Ayrıca bir düşüncenin ona her türlü itirazda bulunup çürütülemediğinden dolayı doğru olduğunu kabul etmek ile onun reddedilmesine izin vermeyerek doğru olduğunu kabul etmek arasında büyük bir fark vardır. Bir düşünceyi doğru kabul etmemizi haklı kılan esas şart başkalarının bizim fikirlerimizin aksini söyleme ve onun yanlışlığını ispat etme hususlarında özgürlüğüdür (Mill, 2014: 75). Gerçekten de bir argüman karşı fikirler ile bir araya getirilip, iyi analizler yapılmadığı sürece o fikrin doğru olduğundan emin olunamaz. Tabii ki bir düşünce daha sonraki çağlarda yerini başka bir düşünceye bırakabilir fakat bu onun o dönemde eleştirilmesine rağmen çürütülemediğinden dolayı kabul edilmesi gerçeğini değiştirmez. Mill (2014: 96)'in dediği gibi “Eğer o düşünce tamamen ısrarla ve korkusuzca tartışılmazsa ona canlı bir hakikat diye değil, ölü bir doğma olarak inanılır.” Böyle bir düşüncede kimsenin payı olmadığından o düşünce kolayca çürür gider. Tıpkı Pir Sultan Abdal'ın dediği gibi “Sana kutsal gelen bin yıllık çınar/ Bir fiske vuruşuyla yıkılır bir gün” (Selçuk, 1998: 307).

1919'da ise Amerika'da Yargıç Holmes, Abrams v. United States kararına yazdığı karşı oy yazısında, Milton'ın fikirlerini ekonomik terimlerle “hakikatın en iyi testi düşüncenin kendisini piyasa rekabetinde benimsetme gücüdür” diyerek ifade etmiştir (Trager ve Dickerson, 2003: 119). Buna göre, gerçeği elde etmenin yolu fikirlerin serbest pazarından geçer. Bir sebep dolayısıyla “yanlış” olduğu ileri sürülerek yasaklanan ya da bastırılan bir düşünce “gerçek” olabilir. Dolayısıyla gerçeğe ya da doğruya ulaşmanın yolu fikirlerin serbest ve rekabetçi bir ortamda bulunmasından geçmektedir. Gerçekliğin testini yapacak olanlar da, fikirlerin pazaryerinde tezgâhları dolaşan müşteriler olacaktır (Arslan, 2003: 5).

2. Demokrasiye Dayanan Tez

İfade özgürlüğü demokrasinin sağlıklı biçimde işleyebilmesini sağlayan temel elemanlardan biri olarak tanımlanır. İfade özgürlüğünün olmadığı bir toplumun demokratik ilkelere bağlı olarak yönetildiğini söylemek mümkün değildir. Bu açıdan bakıldığında ifade özgürlüğü demokrasinin varlığı için enstrümantalist bir yön taşır.

Demokraside en üstün otoritenin halk olduğunu kabul edildiğinde, herhangi bir fikrin halka ulaşmasını engellemeye hiç kimse, hiçbir makam veya merciin hakkı bulunmamaktadır. Demokrasiden söz edildiğinde son kararı ancak “halk”ın verebileceğini de kabul ediliyorsa, bunu sağlamak için de her şeyden önce, halkın bütün görüşlerden haberdar olabilmesi gerekir. Bu bağlamda ifade özgürlüğünün ve eleştirinin toplumun ortak değerlerini tahrip ettiğini ileri sürüldüğünde aslında demokrasinin yanında değil, karşısında kalınmış olunmaktadır (Erdoğan, 2003: 38). AİHM Handyside (1976) davasında vermiş olduğu kararda ifade özgürlüğünün bir toplumun demokratik olup olmadığının belirlenmesinde turnusol kağıdı işlevi göreceğini belirterek bu açıklamayı yapmıştır (Lawson, 2003: 253) ;

“İfade hürriyeti, bu tür bir toplumun temel kurumlarından birisini oluşturur; demokratik toplumun ve her insanın kişisel gelişiminin temel bir koşuludur. 10. maddenin 2. paragrafına göre bu hürriyet sadece hoş karşılanan veya kimseyi gücendirmeyen veya ilgilenmeye değer görülmeyen değil; aynı zamanda devleti veya toplumun herhangi bir bölümünü gücendiren, şoke eden veya rahatsız eden “bilgi” ve “fikirlere” de uygulanabilir. Bunlar, çoğulculuğun, hoşgörünün ve geniş görüşlülüğün talepleridir; ki onlar olmadan “demokratik toplum” söz konusu değildir.”

Görüldüğü gibi mahkeme ifade özgürlüğünü demokrasiye dayanan teze paralel bir şekilde açıklamayı tercih etmiştir. Çoğulculuk, hoşgörü ve açık fikirlilik demokratik bir toplumun vazgeçilmezleridir ve bunların varlığı ifade özgürlüğüne bağlıdır. İfade özgürlüğü sadece toplumun büyük çoğunluğu tarafından kabul edilen düşünce ve ifadeleri değil aynı zamanda o toplumda hoş karşılanmayan, benimsenmeyen, farklı olduğu için dışlanan düşünceleri de kapsar. Bu durumun herhangi bir toplumun demokratik bir rejim içinde yönetildiğinin kabulü için gerekli olması, ifade özgürlüğü ile demokrasi arasındaki bağı ortaya koyan önemli bir açıklama olmaktadır.

Son olarak bu tezin kurucusu Amerikalı düşünür Alexander Meiklejohn'nın görüşlerine değinilirse, o büyük ölçüde demokratik sürecini işleyişine üzerine odaklanmaktadır. Meiklejohn'a göre düşüncelerin sınırlanması ya da susturulması demokratik yönetim modeliyle bağdaşmayacağı için ona göre bir kimsenin demokrasiyi savunması ile demokrasiye karşı bir düşünceyi savunması arasında, o kişinin kendini ifade etme özgürlüğü açısından hiçbir fark görülmemektedir (Şahin, 2009: 276-283).

İfade özgürlüğünün demokrasinin varlığı için bir araç olarak görüldüğü ve ifade özgürlüğünün olmadığı bir toplumun demokratik olamayacağı anlayışının savunulduğu bu gerekçenin en önemli özelliği kamusal ve siyasal bir içeriğe sahip ifadelerin manevi bir zarara yol açsalar bile demokratik bir toplum olmak adına hoş karşılanmasını savunmasıdır (Zwaak ve diğerleri, 2012: 32).

3. Yasaklamanın İşe Yaramazlığı

İfade özgürlüğünün temellendirilmesine dair açıklayacağımız son tez ise yasaklamanın ulaşılmak istenen amacın dışında tam tersi bir sonuç doğuracağı üzerine kuruludur. Kendimizden yola çıktığımızda gördüğümüz üzere yasaklanan her şey daha fazla merak unsuru olur ve insanoğlu onun neden yasaklandığını merak ettiği için yasağa uymaktan ziyade yasağın sebebini anlamaya kafa yorar. Schauer (2002: 53) verdiği örnekteki gibi eğer doktor bana, bandajımı üç hafta boyunca çıkarmamam konusunda uyarırsa, büyük ihtimalle ona itaat etmem ve kısa bir süre sonra, gizlice altına bakarım. Bu açıdan bakıldığında yasaklama sayesinde bir ifade yasaklama öncesine göre çok daha ilgi uyandıran bir hal alır ve yasaklama işe yaramaz hale gelir.

Çoğu yasaklama eylemleri, doğru inançların geliştirilmesi ve yanlış olanların saf dışı edilmesinin arzu edilen şeyler olmasına dayanmaktadır. Bu bakımdan daha önce anılan sansür olgusu, onaylanan görüşü yayma ve tersini yok etme çabasıdır. Dolayısıyla bir yasaklama fiili, tahminen bunun etkili olacağı, yasaklanan görüşün ise, yasaklamadan sonra, daha önce olduğundan daha az kabul göreceği savına dayanmaktadır. Oysa çoğu zaman tam tersi olacak, sansüre uğrayan fikir, yasaklamadan sonra, daha önce olduğundan daha fazla kabul görecektir (Schauer,

2002: 52). Tarihi tecrübelerle bakıldığında da bunun çok sayıda örneği ile karşılaşmaktadır. Rousseau sürgün edilince tehlikeli olmuştur. Lenin, Duma'da muhalefet lideri olsa, çok etkili olamazdı ama sürgün edilince devrim yapma gücü artmıştır. "Tolstoy'un yeri hapisanedir" diyenler, onu hep güçlü kılmışlardır. Gılgamış Destanı'nın temeli, doğanın sınırlarını araştırıp Tanrı'ya kafa tutması, düşünce özgürlüğünü savunmasıdır. Aykırı düşüncelere geçit vermeyenler Cicero'nun gücünü katlamışlardır. Sokrates 2400 yıllık bir delikanlıdır ve bugün daha da güçlüdür. Nazım hapisanede çürütülmüştür ama fikirleri, eserleri önemini yitirmemiştir (Selçuk, 1998: 307).

Yasaklama fiilinin, en az yanlış görüşün reddedilmesini artırması kadar, kabul edilmesini de beslemesinin muhtemel olduğu şeklindeki bu tez ile ilgili olarak William Halley'in şu görüşü oldukça önem arz etmektedir (Halley'den Aktaran Schauer, 2002: 52);

"Ayrıca, insanoğlu öyle inşa edilmiştir ki, ifade ve tartışmanın söz konusu olduğu durumlarda, özgürlük düşmanları, özgürlüğün reddedilmesi haliyle karşı karşıya kalırlar; iyi niyetli pek çok insan, nihayet yasaklanan öğretilerde bir şeyler olduğundan şüphelenmeye başlayacaklardır. Yanlış öğretiler, yok sayılmanın üzerinden beslenip gelişirler. Eğer gün ışığına maruz bırakılırlarsa, ölürler."

Gerçekten de bir düşünce gerçeğe aykırı olduğu için yasaklanırsa çok sayıda insan yasaklanan öğretilerde iyi bir şey olduğunu düşünmeye başlayacak ve yasaklanan düşünce ve ifadeler hak ettiği kadar ilgi görmeye başlayacaktır (Zwaak ve diğerleri, 2012: 12). Ne zamanki yasaklamalar ortadan kalkar ve ifadeler her düzeyde konuşulabilir hale gelirse o zaman fikirlerin pazaryeri tezine de uygun olarak hakikatin bulunması sağlanacak ve yanlış öğretiler tozlu raflarda yerini alacaktır. Görüldüğü gibi ifade özgürlüğü açısından yasaklamanın getireceği sonuçlar büyük oranda yasaklamayı işlevsiz hale getirecek ölçüdedir.

III. İFADE ÖZGÜRLÜĞÜNÜN SINIRLANDIRILMASI

İfade özgürlüğü ile ilgili tartışmalı konuların başında ifadenin sınırlandırılmasında sınırın ne olduğu ve neye göre bir ifadeye kısıtlama getirileceğidir. Tabii ki en özgür toplumlarda bile görüldüğü üzere tüm ifadelerin korunması mümkün değildir. Kimi ifadeler zarar getirebileceği için kimi ifadeler ise

müstehcen ya da tehditkar ve hatta nefret oluşturduğu için sınırlanabilmektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta ifade özgürlüğünün esas, kısıtlamanın istisna olduğu kabulüdür. Sunay'ın (2001: 74) da belirttiği üzere ifade özgürlüğü, zorunlu ve istisnai bir tedbir olarak sınırlanmalıdır.

Bu zorunlu ve istisnai tedbirleri açıklamak adına öncelikle devletin yer-zaman-şekil sınırlamalarına değinilecektir. Sonrasında Mill'in zarar argümanına yer verilerek ifadenin zarar oluşturma ile ilişkisi açıklanacaktır. Daha sonra ifade özgürlüğü ile ilgili olarak en çok tartışılan konu olan değeri düşük ifadelerin sınırlandırılması ele alınacaktır. Son olarak ise konunun uygulamadaki durumunu görebilmek adına uluslararası metinlerin bu konudaki yasaları ve duruşu incelenecektir.

A. Yer-Zaman-Şekil Sınırlamaları

Devletler herhangi bir gruba veya temaya ayrıcalık göstermemek şartıyla yer, zaman ve şekil kısıtlamaları yapabilirler. Bu noktada herhangi bir itiraz söz konusu değildir. Örneğin, hükümet kürtaj tartışmasını yasaklayamaz. Fakat kürtaj yanlısı ya da karşıtı grupların cuma akşamının sıkışık saatinde şehrin ana caddesinde yürüyüş yapmalarını engelleyebilir. Ya da askerî üsler ve hastaneler yüksek sesle tartışmaların yapılacağı yerler değildir (Trager ve Dickerson, 2003: 8).

Kendi kuralları çerçevesinde hükümet bazı düşünceleri engellemesi ya da yasaklaması meşru olabilir fakat bunun için zaruret derecesinde önemli gerekçeleri olmalıdır. Burada unutulmaması gereken nokta sınırlama sırasında hükümetin sadece yer, zaman ve şekil ile ilgilenebileceği, ifadenin içeriği ve niteliği ile ilgilenmemesi gerekliliğidir (Trager ve Dickerson, 2003: 9). Çünkü bir görüşün, duygunun iletilmesine, önerilmesine aracılık eden her türlü davranış ifade özgürlüğünün kapsamı içindedir. Sınırlamada bir görüş ve duygu ileten davranış, dile getirilen düşüncenin içeriğinden dolayı ifade özgürlüğü kapsamı dışında tutulamaz (Altıparmak, 2007: 94). Bu durum bir örnek ile açıklanırsa ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü aleyhine bir düşünce bir makaleyle aktarılabilirdiği gibi, şiddet yoluyla da aktarılabilir. İkinci durumun cezalandırılmasının sebebi, düşüncenin cezalandırılması değil, aktarılma şeklidir. Burada, hem ifade hem eylem niteliği

taşıyan sözlerin ifade kısmının değil, eylem kısmının cezalandırılması söz konusudur (Altıparmak, 2007: 88).

B. Zarar Argümanı

Mill, insan davranışlarını “kendisini” ve “başkasını” ilgilendiren olmak üzere ayırmaktadır. Kendisini ilgilendiren davranışları konusunda insan kendi kendisinin efendisi ve tek egemeni olmalıdır. Kendisi ile ilgili tüm kararları verecek olan insanın kendisidir. Buna hiç kimsenin hiçbir şekilde karışma, müdahale etme hakkı yoktur. Mill, başkasını ilgilendiren davranışlarda ise başkasına zarar verecek noktaya kadar özgür olmasını savunur. Başka bir deyişle eylem özgürlüğümüzün sınırı, başkasının özgürlüğünün tehlikeye düştüğü noktadadır. Ancak bu tehdit somut bir hale geldiğinde sınırlandırılabilir (Mill, 2014: 27). Müdahalenin meşru olabilmesi için onun yapmamasını istediğimiz davranışının başkasına mutlak suretle zarar verecek nitelikte olması gerekir (Mill, 2014: 59).

Örneğin; sarhoşluğun yasaklanması bireylerin tercihlerine karışılmadığı bir toplum için şaşırtıcı olacaktır. Fakat içkinin etkisiyle başkalarına zarar vermektan dolayı önceden bir kez tutuklanmış olan birinin özel bir yasal kayıt altına alınması; aynı suçu ikinci kez işlenmesi durumunda da cezaya çarptırılması meşru kabul edilir. Bunun gibi eğer eylem doğrudan doğruya sadece faillerin kendilerine zararlı olduğu için yasaklanmaz ama kamuya açık bir şekilde yapıldıkları zaman genel ahlaka bir tecavüz oluşturacağı yasaklanabilirler (Mill, 2014: 195).

Eylemle kıyaslandığında ifadedeki zararın nasıl tanımlanacağı meselesi daha zordur. Burada Erdoğan (2007: 28) şöyle bir açıklama yapar;

“Başkalarına zarar vermeyen her türlü konuşma ve ifade serbest olmalıdır. Burada kast edilen gerçek (fiili) ve haksız zarardır. Bu demektir ki bir fikir ya da ifade “yanlış”, “tehlikeli”, “ahlaka aykırı”, “baştan çıkarıcı” vb. olduğu gerekçeleriyle yasaklanmamalıdır. Tehlike ihmali belirten bir kelimedir, zarar ihtimaline işaret eder fakat zarar ihtimali bir zarar değildir. Zarara yol açacağı tam bir kesinlikle belli olduğu durumlarda bir ifade engellenebilir ve yasaklanabilir. “

Burada Mill’in örneğine değinmek konuyu açıklamak adına son derece yararlı olacaktır. Mill (2014: 129-130)’ e göre;

“Bir kişinin “mısır tüccarları fakirleri açlıktan öldürüyor” veya “özel mülkiyet soygunculuktur” gibi ifadelerle mısır tüccarlarını basın yayın yoluyla dile getirildiği müddetçe dokunulmamalıdır. Ancak bu fikirler bir mısır tüccarının evinin önünde ve galeyana gelmiş kalabalıklar karşısında yüksek sesle veya aynı kalabalığın içinde pankart açarak ifade edilirse cezalandırılması kaçınılmaz olabilir.”

Mill’in verdiği örnekte ifade özgürlüğüne dair sınırın ifadenin içeriğinden bağımsız olarak bağlam ve koşullar nezdinde incelenmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. İfadenin içeriğindeki “zarar” değil, dile getirildiği bağlam ve koşullar ile ortaya çıkan/çıkacak zarar önem arz etmektedir (Uslu, 2013: 198). Yani Mill’e göre kelimelerin kullanımı, ancak su götürmez bir suçun işlenmesine tahrik oluşturmaları hâlinde yasaklanacaktır (Barry, 2003: 23).

C. Değeri Düşük İfadeler

Mill’den bahsedilen başlıkta ifadenin sınırlandırılmasını içerisinde zarar vermeyi barındırmasına ve açık, mevcut bir tehlikenin varlığına dayandırılmıştır. Ancak burada bu anlayışın daha genişletildiği ve zararın manevi yönünün vurgulandığı görülmektedir. Düşük değerde kabul edildikleri için daha kolay kısıtlanabilen bu ifadeler kişilerin ya da toplumların ahlak anlayışına uymadığı, kamusal düzene ters olduğu ya da kişilerin duygularını rencide ettiği gibi içeriğinin uygunsuzluğuna dair gerekçelerle sınırlandırılmaktadır. ABD Yüksek Mahkemesi’nin verdiği Chaplinsky-New Hampshire kararında mahkeme müstehcen, tehditkâr ve nefret ifadelerinin düşük değerli ifadeler olduğunu ve bu ifadelerin engellenmesinin anayasal açıdan bir sorun oluşturmadığına karar vermiştir (Altıparmak, 2007: 96). Bu ayrımı esas alarak konuyu incelemek hem konuyla ilgili argümanları verirken karışıklığı önleyecek hem de sınırlandırılmalarında farklı sebepleri barındırdıklarından ayrı ayrı açıklanmaları daha uygun olacaktır.

1. Müstehcen İfadeler

Müstehcenliğin yasaklanması ya da yasaklanırken hangi ilkelerin göz önünde bulundurulacağı ile bu ifadelerin korunması gerektiği konusunda çeşitli görüş farklılıkları bulunmaktadır. Bir görüş katı bir şekilde müstehcen ifadelerin zarar

verdiğine dair sebepleri sıralayarak yasaklanmasını savunurken diğer bir görüş ise ölçülebilir, somut bir zarar oluşturduğuna dair bulguların eksikliğinden hareketle yasaklanmasını reddetmektedir. Bu görüşlerin savunma sebeplerini incelemeden önce müstehcenliğin tanımlanması yerinde olacaktır.

Müstehcenlik kavramı İngilizce karşılığı “obscenity” olan hukuki bir terim olup onu genel itibarıyla “edep ve ahlaka aykırı, hayâ duygularını incitici” olarak tanımlamak mümkündür. Sözlük anlamı olarak pornografi ve müstehcenlik birbirlerinden ayrılabilir bile pek çok ülkede müstehcenlik terimi içinde kabul edilen şeylerin aslında pornografik, pornografik olarak kabul edilen şeylerin ise müstehcen olduğunu söylenebilir (Schauer, 2003: 110). Buna karşılık olarak kimi yazarlar ise müstehcenlik ve pornografinin tamamen farklı iki şeyi temsil ettiğini söyler ve onlara göre müstehcenlik bir fikir olarak kabul edilebilirken, pornografi bir fikir olarak kabul edilemez (MacKinnon, 2003: 235).

Erotik, müstehcen ve pornografik olan arasındaki sınır farklı değer yargılarının etkisiyle kişiden kişiye değişebildiğinden başta söylendiği gibi müstehcenliği pornografiyi ve erotikliği de içerecek şekilde daha geniş bir anlamda kullanılması uygundur.

ABD Yüksek Mahkemesi Miller v. California davasında müstehcenliği üç unsurlu bir tanım ile ortaya koymuştur. Buna göre bir ifadenin ya da materyalin müstehcen sayılabilmesi için, (a) *tamamen şehvi duygulara hitap etmesi*, (b) *açıkça rahatsız edici olması* ve (c) *bütün olarak ele alındığında hiçbir edebi, sanatsal, siyasal ve bilimsel değere sahip olmaması* gerekmektedir (Arslan, 2003: 39).

Müstehcen ifadeleri ifade özgürlüğü kapsamı dışında tutan görüşlerin sınırlama konusundaki argümanlarına baktığımızda ilk argüman hep genel ahlâkın korunması olmuştur. Genel ahlak ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasında diğer hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasından daha etkin bir uygulama alanına sahip olmaktadır (Koyuncu Gülseven, 2008: 3). Sınırlamalar onların müstehcen olmalarından dolayı utanma ve edep duygusuna ters düştikleri ve bu duyguyu incittikleri şeklinde ahlâkî ve dinî değerlere gerekçelere dayandırılmaktadır (Yürüşen, 2003: 200). Bu anlayışa göre müstehcen yayınların ahlak dışı olduğu ve toplumun kendi ahlak standartlarının korunmasındaki çıkarının, gayri ahlaki yayınların sınırlandırılmasına imkân verdiği kabul edilir (Schauer, 2003: 109). Stephen’e göre eğer ceza hukukunun amacı “doğruyu özendirmek” ve “ahlaksızlığı önlemek” ise ahlaksızlık kötü bir şey olduğu gerekçesiyle kontrol altına alınmalıdır.

Dolayısıyla Stephen'e göre, zararlı olmasalar bile toplum tarafından ahlaksız bulunarak kınanan fiiller cezalandırılabilir (Hart, 2000: 42).

İkinci argüman ise pornografinin amaçsal yapısına ve kadınların toplumdaki yerini alçaltıcı işlevine yöneliktir. Mackinnon (2003: 225\246) bu durumu şöyle ifade etmiştir;

“Pornografi kadınlara cinsel saldırı, kadınların elde edilip sahiplenilmesi ve kullanımı olgularının erkekler tarafından erkekler için kar amacıyla üretildiği endüstri dalıdır. Pornografi kadının cinsel ve ekonomik eşitsizliğini kazanç elde etmek için sömürür ve onu elde edilip kullanılacak bir şey olarak tanımlar. Bunun sonucunda kadın bir kurban gibi görülmeye başlar. Kadın cinsel gücün etkisindedir fakat erkek cinsel gücün sahibidir. Sonuç olarak yüzeyde hem pornografi hem de müstehcenlik cinsellikle ilgili olsa da burada tehlikede olan kadının statüsüdür.”

Müstehcen ifadeler kendi istekleri dışında bunlara maruz kalan birçok insanı incitecek olması veya çok sayıda insanın bu materyallerin kullanıldığını bilmekten rahatsız olmalarına sebep olması, sınırlamaya dair argümanların üçüncüsünü oluşturur. Buna göre insanların müstehcen materyallere bakmak zorunda bırakılarak rahatsız edildiği ve bu yüzden, müstehcenliğin umuma açık olarak sergilenmesini sınırlamanın savunulabilir olduğu ileri sürülmektedir. Tezin daha güçlü bir versiyonu ise, bu tür materyallerin varlığını bilmek suretiyle bile insanların rahatsız edilmiş olacağını ve bu kötülüğün umuma açık yerlerden çekilmesiyle bile yok edilmiş olunmayacağını savunmaktadır (Schauer, 2003: 109). Örneğin, Patrick Devlin ahlaksızlığı –aleni olmayan cinsel ahlaksızlığı bile- vatana ihanet gibi toplumun varlığını tehlikeye sokan bir şey olarak kabul eder (Hart, 2000: 27).

Bahsettiğimiz muhafazakar görüşlerin aksine müstehcen ifadelerin minimal düzeyde dahi olsa savunulmasını talep eden liberal görüşler de mevcuttur. Yürüşen (2003: 217) liberal bir perspektifi savunanlar açısından önemli olanın “*pornografinin ifade özgürlüğüyle ilgili konumunu net bir biçimde ortaya koymak ve onu başka alanlara da kaçınılmaz bir biçimde yansıyabilecek sınırlamaların konusu yapmamak*” olduğunu söylemektedir. Onlar, müstehcenliği cinsellik bağlamında insanların özgürleşmelerine, daha tatmin edici bir cinsellik tecrübesi yaşamalarına katkıda bulunarak cinsel mutluluklarını arttırmalarına hizmet ettiği çerçevesinde ele alarak, onun aslında bir ifade özgürlüğü meselesi olduğunu, istenmese bile ifadenin bir tezahürü olduğunu makul bir biçimde ileri sürebilirler (Yürüşen, 2003: 219).

Müstehcen ifadelerin sınırlandırılmasında genel ahlakın korunmasına ilişkin argüman çocukların ve gençlerin daha sağlıklı ve bilinçli bireyler olarak yetiştirilmesi yönüyle makul görülebilir olsa da sınırlamaya dair sebeplerin hukuksal anlamda dar bir yorum ile belirlenmiş olması gerekir. Aksi taktirde, bu durum idareye, hak ve özgürlükleri keyfi bir biçimde sınırlama olanağı verebilir.

Koyuncu Gülseven (2008: 10) genel ahlak kavramının kadınlara yönelik oluşturduğu çifte standardı ve eksik yönünü şöyle açıklamıştır;

“Genel ahlak özellikle kadınlarla ilgili olarak namus ve cinsellik üzerinden adaletsizliği haklı göstermekte; ataerkilliği, şiddeti ve ayrımcılığı daha fazla desteklemektedir. Bu anlamda genel ahlak olarak ileri sürülen şeyin kendisi ahlak ve hukuk dışı bir araç haline gelirken, bir grubu diğer grubun tahakkümü altına sokabilmektedir.”

Buna benzer bir şekilde bazı kadın gruplarının “kadınları koruma adına sansürün, pornografinin kendisinden daha alçaltıcı olduğu” şeklinde açıklamaları bulunmaktadır. Özgür İfade için Feministler grubu MacKinnon tarafından hazırlanan “Indianapolis Anti-pornografi Kanunu” bu kanunun kadınların özerkliğini ve mahremiyetini azaltacağı ve eyaletin erkek yetkililerinin eline sansür gücü vererek onların kültürü denetlemelerine olanak yaratacağı gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Kadınları koruma adı altında sansürün 19. Yüzyılın çaresiz kadın imajını sürdüreceğini vurgulamışlardır (Trager ve Dickerson, 2003: 143-144).

Son olarak ortaya koymamız gereken karşı argüman Mill’e daha yakın bir çizgide olan H.L.A. Hart⁶’dan gelmiştir. Hart (2000: 50)’a göre,

“Bireysel özgürlüğü bir değer olarak tanıyan hiç kimse başkalarının yanlış olduğu düşünülen şekillerde hareket ettiğinin bilinmesinden kaynaklanan üzüntüye karşı korunacak herhangi bir hakkı tanıyamaz. Çünkü bu şekilde bir genişleme o noktada durmayacaktır ve sonuç olarak tek özgürlük, hiç kimsenin ciddi biçimde karşı çıkmadığı şeyleri yapma özgürlüğü olacaktır. Yani bireysel özgürlüğün bir değer olarak tanınması, bireyin istediğini, başkaları onun ne yaptığını öğrendiklerinde üzülseler bile, -tabi ki onu yasaklamak için başka geçerli nedenler olmadıkça- yapabileceği ilkesinin kabulünü, bir minimum olarak, gerektirir.”

Unutulmamalıdır ki devletin ilgi alanı bireylerin özel hayatı değildir ve bu yüzden başkalarına verilen bir zarar olmadıkça gizli olan bu alana devletin müdahalesi meşru olmaz. Hukukun işlevi bireylerin ahlakını korumak olmadığından,

⁶ 1950li yıllarda Devlin-Hart bu tartışması yaşanırken onlardan yaklaşık yüz yıl önce benzer bir biçiminin Fitzjames Stephen-J.S.Mill arasında yaşandığı bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız (Uzun, 2015: 2).

o bir şeyi ahlaka aykırı olduğu için değil, doğurduğu sonuçların oluşturduğu somut zarardan dolayı demokratik toplum gereklerine uygun olarak sınırlandırılabilir. Eğer bu perspektiften bakılmazsa bir kesime göre gayri ahlaki durumların hepsinin yasaklanabilmesinin yolu açılmış olacaktır. Son olarak belirtilmesi gereken nokta çocuk pornografisinin neredeyse tüm toplumlarda hem ahlaken hem hukuken meşru kabul edilmemesinden dolayı bu çalışmada o konuya yer vermeye gerek dahi duyulmamıştır.

2. Tehditkâr İfadeler

Değeri düşük ifade kategorilerinin ikincisi ise bir zarar oluşturma ihtimali olan tehditkar ifadelerdir. Bu ifadeler kişilere yönelik olabileceği gibi belirli bir gruba ve devlete karşı da olabilir. Ancak bu konuda da bu tehditlerin hepsi aynı önem ve şiddette mi, bazıları diğerlerinden daha mı tehditkâr ve zarar verme ihtimali daha mı fazla, bazıları korunmalı, bazıları korunmamalı mı gibi sorular net cevapların bulunabileceği sorular değildir ve farklı farklı görüşler mevcuttur.

Schauer (2012: 60) tehditle bir şey almanın ya da bedensel zararlar tehdit etmenin -bunların hepsinin birer ifade eylemi olmasına rağmen- ifade özgürlüğü kapsamında olmadığını belirtmiştir.

Sunstein ise tehditlerin, şantaj dahil, ifade olduğunu belirtmek için “*Eylem getirebilirler, ama kendi başlarına sadece kelimedirler*” demektedir. Şantaj ve siyasî bir manifestoda bulunmak için bir binayı uçurmak gibi ifadelere ilişkin olarak Sunstein “*eğer hükümet söz konusu ifadenin yeterince kötü sonuçlar getireceğini ortaya koyarsa o zaman ifade düzenlemeye tâbidir*” diyerek sınırlamaya dair bir çizgi oluşturmaya çalışmıştır. Ona göre bireylere ve topluma çok ciddî zarar ihtimali gibi bir kriter olarak kabul edilmektedir (Sunstein, 1993: 125-126; Aktaran Trager ve Dickerson, 2003: 135-136).

Kent Greenawalt ise Sunstein’e ters olacak şekilde ifade terimi en geniş hâliyle kabul edilse bile, “*ifadeden başka bir gayeye sahip sözlü ve yazılı kelimelerin*” ifade özgürlüğü garantisini kapsamında olmayacağını savunmaktadır. Çünkü bazı ifadeler “bilgi iletmekten” ya da “değerleri beyan etmekten” ziyade mevcut durumu değiştirme amacındadır. Örneğin, birisi kiralık katile “öldür onu” dediği zaman farklı bir durum oluşmaktadır. Bu tür sözler, Greenawalt’a göre, ifade özgürlüğü kapsamında olmaz, çünkü amaç iletişim değil yasal olmayan bir şekilde

durumu değiştirmektedir (Greenawalt, 1989: 57 Aktaran; Trager ve Dickerson, 2003: 135).

Son olarak C. Edwin Baker da Greenwalt gibi durum değiştirme anlayışını kabul etmekle beraber şantajı da manipulâtif ve durum değiştiren bir söz olarak kabul eder ve dolayısıyla korunan bir ifade değildir. Ancak bazı sözler ise uyaran bir tehdittir, durumu değiştirmez. Bu durumda bunların korunması gerekir, herhangi bir müdahale yapılamaz (Baker, 1989: 60-62 Aktaran; Trager ve Dickerson, 2003: 135).

3. Nefret İfadeleri

Nefret söyleminin içeriğini oluşturan nefret TDK' ya göre “*bir kimsenin kötülüğünü, mutsuzluğunu istemeye yönelik duygu*” ve “*tiksinme, tiksinti*” olarak tanımlanır. Bir duygu olan nefretle nefret söyleminin birbirinden ayrılması önemlidir. Çünkü Özulu'ya (2014: 16) göre bir nesneye ya da olguya yöneltilen nefret insani bir duygu olarak normalken, bir ideolojinin parçası olduğunda tehlikeli bir hal alabilir. Çünkü ideolojik bir nefret insanların kendilerini ve ötekini, sahip oldukları ideolojiye göre konumlandırmasına sebep olmaktadır. İşte bu noktada da nefret söylemi kavramı devreye girmekte ve sınırlanıp sınırlanılmayacağı tartışma konusu olmaktadır.

Nefret söyleminin evrensel bir tanımı bulunmamakla birlikte Avrupa Konseyi'nin Bakanlar Komitesi tarafından yayınlanan “nefret söylemi” konulu 97(20) sayılı Tavsiye Kararı'nda bu kavram şu şekilde tanımlanmıştır (Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, 2014):

“Nefret söylemi kavramı, ırkçı nefreti, yabancı dışmanlığını, Yahudi dışmanlığını veya azınlıklara, göçmenlere ve göçmen kökenli insanlara yönelik saldırgan ulusalcılık ve etnik merkezilik, ayrımcılık ve dışmanlık şeklinde ifadesini bulan, dinsel hoşgörüsüzlük dâhil olmak üzere hoşgörüsüzlüğe dayalı başka nefret biçimlerini yayan, kışkırtan, teşvik eden veya meşrulaştıran her türlü ifade biçimleridir.”

Aynı şekilde AİHM tarafından belirli bir tanım yapılmasa da mahkeme çeşitli kararlarında⁷ hoşgörünün ve bütün insanların eşit saygınlığa sahip olduğu görüşüne saygı gösterilmesinin demokratik, çoğulcu bir toplumun temellerini teşkil ettiğini

⁷ Erbakan – Türkiye davası, Başvuru No: 59405/00

vurgulamıştır. Dolayısıyla mahkemeye göre ilkesel olarak bazı demokratik toplumlarda hoşgörüsüzlüğe (dinsel hoşgörüsüzlük dâhil) dayalı nefreti yayan, körükleyen, teşvik eden, yücelten ya da gerekçelendiren tüm ifade türlerine karşı yaptırımlar getirmek ve hatta bu ifade türlerin engellemek zorunlu görülebilir (AİHM Basın Birimi, 2012: 1).

Parekh'e göre ise nefret söylemi yalnızca bireylerin ya da bir grubun belirgin bazı özelliklerine yönelik duyulan nefreti açıklamak, savunmak, teşvik etmek veya üretmek değildir. Nefret 'ötekilere' yönelik saygısızlık, hoşlanmama, alçaltma, onaylamamanın ötesinde, düşmanlık, inkar, zarar verme isteği, hedef grubu sessizleştirme, pasifleştirme isteği ve onlara karşı bir savaş deklarasyonu içermektedir (Peltonen'den Aktaran Özulu, 2014: 17-18). Burada daha geniş bir nefret söylemi tanımı yapıldığı görülmektedir.

Nefret söylemine dair bu tanımlamalarından anlaşılacağı üzere bu ifade türü bazen bir bireye bazen de belirli bir gruba yönelik olabilmekte ve ırksal, dinsel, cinsel, siyasal nefret söylemi gibi alt kategorilere ayrılmaktadır. Nefret söyleminde bulunan kişi, hedefini o kişinin ait olduğu grup nedeniyle seçmektedir. Dolayısıyla burada asıl olan hedefteki kişi değil, onun belirli ortak özelliği paylaştığı gruptur (Sosyal Değişim Derneği, 2010: 7). Bu sebeple çalışma içerisinde nefret söylemi, bir topluluğa karşı yapılan incitici ve saldırmaya teşvik eden söylemler olarak kullanılacaktır.

Nefret söyleminin ifade özgürlüğünü sınırlandırması gerektiğini savunan görüşe göre, nefret söyleminin en belirgin etkisi mağdurlarını kısıtlaması, verilen mesajın ayrımcılığa yol açması, eşitsizliğe neden olması ve mağdurlarını sessizleştirmesidir. Buna göre nefret söylemi diyalogdan kaçışa, mağdurların sessizleştirilmesine ve buna bağlı olarak marjinalleşmesine sebep olmaktadır. İfade özgürlüğüne sığınarak gerçekleştirilen nefret söyleminin aslında başka kesimlerin ifade özgürlüğüne onları sessizleştirmek yoluyla engel olduğu düşünülmektedir (Özulu, 2014: 19). Bunun sonucunda farklı fikirlerin özgürce ifade edildiği, bireylerin fikir alışverişinde bulunduğu bir toplum yerine, içine kapanmış ve yalnızlaşmış bireylerin mensup olduğu bir toplum oluşacaktır. Ayrıca nefret söyleminin, nefret söylemini kullanan kişi ile buna maruz kalan kişiler arasındaki

eşitlik ilkesinin bozduğu argümanı da kullanılmaktadır (Zwaak ve diğerleri, 2013: 58).

Nefret ifadelerinin verdiği zarar sebebiyle sınırlandırılmasına dair görüşte ise 3 türde zarardan bahsedilir. Bunlar (Sadurski, 2002: 138);

1. Grup kötölemenin mağdurlarının şiddetli tepkisiyle meydana gelenler
2. Kötüleyiciler tarafından mağdurlara saldırmaya tahrik edilen üçüncü kişilerce meydana getirilen şiddetten doğan zararlar
3. Başka bir şiddet oluşturmaksızın, sadece tahkir edici kelimelerin sarf edilmesinden ibaret olan zararlar, yani ruhsal yaralama- psikolojik zarar.

Yılmaz (2015: 67-68) ise nefret söylemi temelinde ifade özgürlüğünün sınırlandırılma nedenlerine yukarıdaki sebeplere ilaveten “insan onurunu korunma” yı eklemektedir. Ona göre, herkesin sahip olduğu ve istisnasız saygı duyulması gereken bir değer olan insan onurunun korunması için devletin pozitif görevleri olabilir. Bu sebeple temel değerlerden biri olan insan onurunun korunması adına ifade özgürlüğünün kısıtlanması normal gözükmemektedir.

Nefret ifadelerinin değeri düşük ifade kabul edildiği noktadan bakıldığında demokratik toplumların temel hak kategorilerinden bazılarının çatıştığı görülmektedir. İfade özgürlüğü temel hak olarak kabul edilse de ayrımcılık yasağı, insan onuru gibi başka önemli değerlerle dengelenme gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Haklar arasındaki bu karşılık ve nefret söylemi kimi zaman liberalleri bireysel özgürlüğü korumayla toplumsal eşitliği teşvik etme arasında seçim yapmaya zorlamaktadır. Yapılacak herhangi tercih bazı önemli temel hakları çevreleyeceği ya da daraltacağı için oldukça büyük riskler içermektedir ve çözüm ister istemez bir diğerinin pahasına bir değerini tercih etmeye sebep olmaktadır (Sumner, 1994: 107-109).

Farklı görüşlerin yer aldığı bu konuda da diğer bölümlerde olduğu gibi kimi yazarlar nefret söylemi suçunun muğlâklığı ve nefret ifadelerinin de aslında bir düşünce olduğundan yola çıkarak ifade özgürlüğünün yanında yer alırken kimi

yazarlar nefret söyleminin oluşturduğu manevi/psikolojik zarardan hareketle yasaklanmasından ya da sınırlandırılmasından yana bir çizgi çizmektedir⁸.

D. Uluslararası Metinlerde İfade Özgürlüğü

İfade özgürlüğünün sınırlanması konusunda üzerinde duracağımız önemli bir konu uluslararası platformlarda bu sınırın nasıl belirlendiği ile ilgilidir. Birçok uluslararası sözleşmede yer alan kısıtlamalar kanunlarca öngörülme, yasal bir amaca hizmet etme ve yüksek gerekliliğe sahip olma gibi unsurları barındırmalıdır (Zwaak ve diğerleri, 2013: 77).

İfade özgürlüğü ile alakalı çok sayıda sözleşme, uluslararası kuruluşların kararları ve dava sonuçları olsa da burada BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, AİHS ve ABD Yüksek Mahkemesi kararları üzerinde durulacaktır.

Bu üç yapının ilki olan ve 1948 yılında yayınlanan BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin ele alınmasının sebebi yakın tarihe ait ifade özgürlüğüne dair ilk adımı içermesidir. Beyannamenin 29. Maddesinin son fıkrası şu hükmü içermektedir;

“Herkes haklarının ve hürriyetlerinin gereğince tanınması ve bunlara saygı gösterilmesi amacıyla ve ancak demokratik bir toplumda ahlakın, kamu düzeninin ve genel refahın haklı gereklerini yerine getirmek maksadıyla kanunda belirlenmiş sınırlamalara tabi tutulabilir.”

Aynı beyannamenin 30. Maddesinde de şu hüküm yer almaktadır;

“İşbu demecin hiçbir hükmü, herhangi bir devlete, zümreye ya da ferde bu demeçte ilan olunan hak ve hürriyetleri yok etmeye yönelik bir faaliyete girişme veya eylemde bulunma hakkını verir şeklinde yorumlanamaz”

Bu sınırlamalardan anlaşılacağı üzere beyanname, ifade özgürlüğünden yararlanmanın ahlak, kamu düzeni ve genel refah gereksinimleri bakımından sınırlandırıldığını kabul etmiş bulunmaktadır (Güriz, 1998: 82-83).

1953 yılında yürürlüğe giren AİHS ise; var olan insan haklarını somutlaştırması ve sözleşmenin Türkiye'nin de dâhil olduğu 47 ülkenin⁹ imzalamasından dolayı çok geniş bir coğrafyada kabul görmüş olmasından dolayı

⁸ Bu alana üçüncü bölümde ayrıntılı olarak değinilecektir. Çünkü son bölümde ifade özgürlüğü ile din ve vicdan özgürlüğünü karşılaştırırken özelde dinsel nefret söylemi üzerinden gidilecektir.

⁹ İmzalayan ülkeler ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. (Aybay, 2010: 230-231).

konuya dahil edilmiştir. Ayrıca bu sözleşme diğer uluslararası sözleşmelerde bulunmayan çeşitli niteliklere sahiptir. Bireye haklarını çiğneyen devlete karşı bireysel başvuru yoluyla AIHM'e başvurabilme yolunu açması, yalnız sözleşmeyi imzalayan vatandaşların değil, yabancılar ve vatansızların da Sözleşme'deki hak ve özgürlüklerden yararlanabilmesi sözleşmenin önemini artıran unsurlardandır (Gözübüyük, 1987: 11-13). Ayrıca getirdiği uluslararası koruma sistemiyle insan haklarını devletlerin içişleri alanından çıkarıp, uluslar arası alana taşınmasını sağlaması, sözleşmeye imza atan devletlerin iç hukukunu etkilemesi ve Sözleşme'ye aykırı yasaların Sözleşme'ye uygun bir duruma getirilmesi gerekliliği de sözleşmenin artılarındanadır (Kocabaş, 2009: 8-9).

Sözleşmede ifade özgürlüğünün sınırlanması konusuna 10. Maddenin ikinci fıkrasında yer vermiştir:

“Görev ve sorumluluklar da yükleyen bu özgürlüklerin kullanılması, yasayla öngörülen ve demokratik bir toplumda ulusal güvenliğin, toprak bütünlüğünün veya kamu güvenliğinin korunması, kamu düzeninin sağlanması ve suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın, başkalarının şöhret ve haklarının korunması, gizli bilgilerin yayılmasının önlenmesi veya yargı erkinin yetki ve tarafsızlığının güvence altına alınması için gerekli olan bazı formaliteler, koşullar, sınırlamalar veya yaptırımlara tabi tutulabilir.”¹⁰

Görüldüğü gibi 10. maddenin ikinci fıkrası ifade özgürlüğüne karşı izin verilebilir müdahaleleri düzenlemektedir Demokratik toplumlarda ifade özgürlüğü sınırlamalardan muaf değildir. Ancak sınırlamaların da sınırı olduğu unutulmamalıdır. AIHM oldukça katı yorumladığı bu sınırlama kıstasları şunlardır (Özbey, 2013: 47-48):

- Yasada öngörülmüş olmalıdır (hukukun üstünlüğü, keyfiliğe karşı hukuk güvencesi),
- Sınırlı sayımla belirtilen amaçlara yönelik olmalıdır,
- Aynı zamanda demokratik topluma aykırı düşmeyen ve öngörülen amaca ulaşmak için gereken ölçüde olmalıdır (gereklilik irdelemesi, diğer bir deyimle ölçülülük veya oranlılık araştırması).

İnceleyeceğimiz son yapı ABD Yüksek Mahkemesidir. Bilindiği üzere Amerika özgürlükçü ülkelerin başında gelmektedir ve onun özgürlük vurgusundan

¹⁰ Metnin tamamı için bkz. http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf. Erişim Tarihi: 19.01.2016

dolayı mahkemeye burada yer verilmiştir. ABD Anayasası'nda ifade özgürlüğü tanımlanmış olmasına rağmen herhangi bir kısıtlamaya yer verilmemiştir ABD'de Yüce Mahkeme'nin verdiği kararlarda bakıldığında ise ifade özgürlüğünün son derece geniş yorumlandığı görülür. Mahkemeye göre, düşünce özgürlüğünün bir işlevi de tartışmalara neden olmasıdır ve bir açıklama aslında huzursuzluk yarattığı, kişileri kızdırdığı zaman amacına hizmet etmiş kabul edilebilir (Sevinç, 2007: 219). Ancak her ne kadar ifade özgürlüğü geniş yorumlansa da mutlak bir ifade özgürlüğünden de bahsedilemez. Çünkü ifade özgürlüğünün sınırsız olduğunu ileri süren yaklaşım, Yüksek Mahkeme'de çok fazla taraftar bulamamıştır. Bu mutlakçı yaklaşımın yerine, Yüksek Mahkeme ifade özgürlüğüne yönelik sınırlamaları değerlendirirken “kötülük eğilimi”, “dengeleme” ve “açık ve mevcut tehlike” gibi ölçütler de geliştirmiştir. Mahkeme bu ölçütlerin bazılarını terk ederken, bazılarını geliştirerek kullanmaya devam etmiştir ki açık ve mevcut tehlike ilkesi bunlardandır. Bu ölçüt Türk hukuk sistemi de dahil olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde de uygulanmaktadır. Bu argümana göre ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasına sebep olacak tehlike şüpheye düşülmeyecek kadar ortada olmalı ve ifadelerin zarar oluşturma ihtimalinin ise kesine yakın olması gerekir (Arslan, 2003: 27-30)

İKİNCİ BÖLÜM

DİN VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ

I. KAVRAMSAL VE HUKUKİ BOYUT

A. Kavramsal Bir Bakış

Din, sosyal bilimler içerisinde belki de tanımlanması en zor kavramlardan birisidir. Bir inancın din olgusu kapsamında yer alması için şartlar nelerdir? ¹¹ Kaç kişi tapınca bir inanış din vasfını alır? Gerçek din veya doğru din diye bir şey var mıdır? Ya da bir masaya taptıklarını ve onun gücüne inandıklarını söyleyen insanların bu inanışları din vasfına sahip midir? Tüm bu sorular bizi oldukça öznel

¹¹ Kurt (2008: 81-82) din konusunda getirmiş olduğu kıstasları şöyle sıralamaktadır;

“1. Tanrı vb. kutsallara yönelik merkezi ilgi ve insanların onlarla ilişki.

2. Dünyevi unsurların kutsal ve profan halinde dikotomik ayrışması ve kutsala yönelik merkezi ilgi.

3. Dünyevi varlığın sıradanlığından kurtuluşa doğru bir yönelim.

4. Dinî pratikler.

5. Yanlış olduğunu düşünmeksizin, “mistik nosyonlar” gibi ne mantıklı olarak ne de empirik olarak açıklanabilir ya da yüksek derecede muhtemel inançlar.

6. Bu tür inançlara dayanan ahlaki kod.

7. Bu kodun ihlali durumunda doğüstü müeyyideler

8. Herhangi bir mitoloji.

9. Bir kutsal metin ya da aynı şekilde yüceltilen sözlü gelenekler.

10. Ruhbanlık ya da uzman dinî elit.

11. Manevi bir topluluk, bir kilisede bütünleşme.

12. Etnik ya da benzeri grupla bütünleşme.”

Ergin (2010: 143) ise bir inanışın din olarak tanımlanması için gereken unsurları dört başlıkta ele alır. İlki zihni unsurdur. Tanrının varlığı ve kutsallığı zihin gücü ile kabul edildiği için bu unsur tüm dinlerde yer alır. İkinci unsur hissi unsurdur. Tanrının gücüne kalben bağlı olduğu için bu unsura yer verilmiştir. Üçüncü unsur ise bir fiili eylemin yükümlülük olarak kabul edilmesidir. Son unsur ise insanlar arasında sosyal bir bağın gerçekleşmesidir.

Özemer (2014: 14)'de dinin oluşabilmesi için dört asgari şarttan bahseder. Bunlar; insanların saygı ve bağlılık duydukları bir veya birkaç kutsal. Kutsala karşı yapılan ritüeller. Bu ritüellerin kalıcı bir örf veya adet olması ile oluşan şeriat ve bunlardan saplamaların yani günahların cezalandırılması.

cevaplara götürecektir. Çünkü bizler bir din ve onun içerdiği değerlerin doğruluğunu ispat edebilme özelliğine sahip değiliz. En basit örnek olarak suyun 100 derecede kaynadığı deneyler ile ispat edilebilir fakat cennet ya da cehenneminin varlığı ispat edilemez. Böyle bir iddianın doğruluğu ancak kalp ile inanarak kabullenilir. Dolayısıyla bu şekilde sadece bireylerin kalp ile iman etmesiyle vücut bulan ve tamamen bireylerin kendi iç dünyasına yönelik bir olguya dair cevapların da çok çeşitli olması normaldir.

Din ile ilgili tanım yapmanın zorluğunun arkasında farklı dinlerin, tek tanrılı ya da çok tanrılı dinlerin olması, insanların yaşam ve kültür farklılıkları, hayata bakış açıları, ırksal nedenler, tarihsel geçmiş gibi bir dizi sebep vardır (Ergin, 2010: 144). Ayrıca dinin ortak bir tanımının yapılamamasının bir diğer nedeni de bireylerin bir dini inanca ilk elden sahip olmalarıdır. Bireylerin dolaysız bir şekilde sahip olduğu din, her bireyde farklı şekillere dönüşür ve dolayısıyla ortak bir din tanımı yapmak oldukça güçleşir (Mehmedoğlu, 2013: 177).

Tüm bu güçlüklerle rağmen ve din olgusunu tamamen açıkladığını iddia etmeden Keskin'in (2004: 9) tanımı üzerinden genel bir açıklama yaparsak "*aşkın bir varlığa bağlanma ve bu inancın gerektirdiği düşünce ve uygulamaların bütünü şeklinde ifade edilen, bir inanç, ibadet ve ahlak sistemidir din.*" diyebiliriz.

Görüldüğü gibi dinin bir manevi yönü yani içsel alanı ve bir de ibadetler ve ahlaki kurallarının uygulanışı ile oluşan dışsal alanı bulunmaktadır. Bu noktada din özgürlüğü bireylerin tanrı olarak adlandırdığı bir güce kalben bağlılıklarının ve ona minnet ifadesi olan ibadet biçimlerinin garanti altına alındığı sistemi ifade eder.

TDK' ya göre "*bir düşünceye gönülden bağlı bulunma*" anlamına gelen inanç kavramı ise din kapsamında olmayan çeşitli görüşleri açıklamak adına işlevsel olmaktadır. Çünkü dinin bir ilahın varlığına inanma ve ona ibadet etme gerekliliği bu güçlü ve kapsamlı boyutundan ötürü diğer inanç sistemlerinden kendini ayırmasını sağlamaktadır. Başlangıçta doğaüstü olaylardan korku, ölümsüz olma isteği gibi sebepler ile ortaya çıkan farklı inanç sistemleri, sonrasında din olgusunun gelişimi, içerik ve niteliği gereği; Tanrı'nın elle tutulamayan, gözle görülemeyen sadece algılanabilen öznel hali ve nesnel olarak yeterli olmayan gerekçeleri, bazı felsefi ve siyasi inanç sistemlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (www.infoteizm.com). Dolayısıyla din kapsamında yer alan inanç sistemleri olduğu kadar, din kapsamında

yer almayan fakat çeşitli düşünsel eylemler sonucunda birtakım yargılara ulaşılmasıyla oluşturulmuş ve o yargıları benimsemiş toplumsal kitleye sahip inanç sistemleri de bulunmaktadır (Temren, 1998: 303). Örneğin; Ateizmin tanrının yokluğunu, agnostisizm ise kuşkucu söylemi öne çıkartmıştır. Nihilizm, Taoizm, Budizm, Konfüçyüscülük gibi inanç sistemleri de kendi değer yargılarını oluşturmuşlardır.

Vicdan ise TDK'ya göre “*kişiyi kendi davranışları hakkında bir yargıda bulunmaya iten, kişinin kendi ahlak değerleri üzerine dolaysız ve kendiliğinden yargılama yapmasını sağlayan güç*”tür. Bu yönüyle vicdanın daha çok ahlaki bir etki aracı olduğu görülmektedir. Her bireyin sahip olduğunu düşündüğümüz bu olgunun özgürlük boyutu ise bireylerin, kendilerine has bilinç oluşturmasını ve bu noktadan hareket ile kendi amaçlarına veya eylemlerine ilişkin kendi etik değerlerini yaratmasını ve değerlendirebilmesini anlatır (Şirin ve Diğerleri, 2016: 21).

Din özgürlüğü ile bir araya geldiğinde vicdan özgürlüğü daha çok sadece bir dine inanan bireylerin özgürlüklerinin korunmasını değil farklı inançtaki bireylerin de inanç özgürlüğünün, inanmayan bireylerin de inanmama özgürlüğünün korunmasını ifade eder.

Tüm bu açıklamalar sonucunda din ve vicdan özgürlüğünü Günarslan'ın (2014: 1146) tanımını üzerinden; “*İnançsızlıkla insanlara önerilenler içinde bir dine katılma arasında tercih serbestliği ve inandığı dinin gereklerini bireysel veya toplu uygulama serbestliğidir*” şeklinde ifade etmek yerinde olacaktır.

B. Kapsamı ve Sınırları

Din ve vicdan özgürlüğünün neleri kapsadığına bakıldığında genellikle, insanın herhangi bir dine inanmasını ve ona uygun pratikleri yapmasını ya da inanmayarak bu ritüelleri yapmamasını, inancını değiştirebilmesini, kendi inancına dair düşünceleri paylaşabilmesini ve bu inancın gerektirdiği cemaat, tarikat gibi örgütlenmelere gidebilmesini içerdiği görülür (Özipek, 2011: 4).

Bu durumda din ve vicdan özgürlüğünün iki boyutlu bir hak olduğu ortaya çıkar. Bir boyutu dini ve vicdani kanaatlere serbestçe sahip olma, onları reddetme ve

kabul etme konusunda baskı altında tutulmamalarını içeren, bireyin daha çok iç dünyasına yönelik bir özgürlük olmasıdır. Diğer boyutu ise dini ve vicdani kanaatlerini açığa vurma hakkını içeren, aynı zamanda dışa yönelik bir özgürlük olmasıdır (Arslan, 2005: 3).

Yukarıdaki tanımın aksine, din ve vicdan özgürlüğünü, aynı kavramın ifadesi olarak değil de farklı anlamlardaki ifadeler olarak tanımlayan görüşler de mevcuttur. Din özgürlüğü, insanın dilediği dini seçme ve bu dinin pratiklerini serbestçe yerine getirme özgürlüğünü içerir (Sencer, 1987: 11-12). Demir'e (2001: 7) göre din özgürlüğünde kişinin inanç sisteminin getirdikleri doğrultusunda içsel alanından dışsal alanına taşan (forum externum) kısmının pozitif hukuk tarafından korunması söz konusudur. Vicdan özgürlüğü ise yine herkesin her türlü baskıdan arınmış olarak dilediği bir inanca bağlanma ve bu inancın gereklerini göre davranma özgürlüğüdür (Yılmaz, 2005: 3). Vicdan özgürlüğünde kişinin içsel alanının (forum internum) pozitif hukuk tarafından korunma durumu vardır (Demir, 2011: 7). Bu özgürlük, insanın inancını seçerken dinsel baskı ve engellerden arındırılmasını da gerektirir (Yılmaz, 2005: 3). Çünkü bahsedildiği üzere vicdani inanç, varoluş ve hayat ile olmakla birlikte, köken bakımından dini olmayan, felsefi ve ya başka bir türden olan derin inançları ifade eder (Ağırbaşı, 2012: 85). İşte din ve vicdan özgürlüğünün sadece bir dine inananları korumayı değil, inanmayanları da koruması bu noktada karşımıza çıkar. Vicdan özgürlüğü, bireyin din dışı fikirlere inanmasını da garanti altına alır (Liberal Düşünce Topluluğu, 2005). Nasıl ki ifade özgürlüğü sadece toplumun çoğunluğu tarafından hoş görülen, benimsenen ifadeleri değil, sarsıcı, hoşagitmeyen ifadeleri de koruyorsa, din ve vicdan özgürlüğü de hem inançlı bireyleri hem de inanmayan bireyleri korur.

Bu özgürlüğe göre hiç kimse sahip olduğu dini inancı açıklamaya zorlanamaz. Gerek bireylerin, gerek devletin din ve inancı zorla açıklamaya yol açacak uygulamaları, din ve vicdan özgürlüğüne aykırıdır.¹² Ancak bireyler kendi istekleri doğrultusunda, misyonerlik faaliyeti olarak din ve inançlarını yayma

¹² Türkiye'deki kimlik kartlarında din hanesinin varlığı bu ilkeye ters düşmektedir. Çoğunluğun Müslüman olduğu bir ülkede İslam dışında bir dinin mensubu olmak, o kişilerin ayrımcılığa uğramasına sebep olabilmektedir. Kaldı ki hiçbir ayrımcılık olayı yaşanmasa bile bireyler dini tercihlerini bu şekilde açıklamak zorunda değildir. Bu tarafsız devlet ilkesine ve demokratik yönetim modeline ters düşer.

AİHM'nin Türkiye'de kimlik kartlarında bulunan din hanesi ile ilgili görüşü de bu yöndedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Sinan Işık/Türkiye Davası*, Başvuru no. 21924/05, 02 Şubat 2010.

hakkına sahiptir (İnanç Özgürlüğü Girişimi, 2012: 5-8). Bu bağlamda herhangi bir dini inancın yayılması amacıyla yürütülen propaganda faaliyetlerinin yasaklanması ve ceza yaptırımlarına bağlanması din ve vicdan özgürlüğüne aykırıdır. Bu güvence, ABD Yüksek Mahkemesi'ne göre, geleneksel semavi dinler dışında kalan Yehova Şahitliği vb. inanç sistemleri için de geçerlidir. Çünkü laik bir devlet, neyin “din” olup neyin olmadığı konusunda karar vermeye yetkili değildir (Erdoğan, 2005: 26). Türkiye’de de buna benzer bir karar çıkmış ve Danıştay “Bahailik” inancının din olarak kabul edilip edilmeyeceği konusunda, bir inanç sisteminin din ya da mezhep olarak kabul edilmesine yargı organlarının karar veremeyeceğini söyleyerek, Anayasadaki sınırlar ihlal edilmedikçe, din olarak kabul edilmesi gerektiği belirtilmiştir (Demir, 2011: 56). Bradney’e göre (2005: 82) de bir dini neyin meydana getirip getirmediğini tartışmak konu dışıdır. Bir dine değer verilmesi için o dinin mensuplarının onu bir din olarak görmeleri yeterlidir.

Bu konuda ortaya çıkan temel uyuşmazlık dini ibadet ve törenlerin uygulanması noktasındadır. Kişiler, din ve inançlarını ibadet, öğretim, uygulama ve törenler aracılığıyla, tek başlarına ya da birlikte, kamuya açık alanlarda veya özel alanlarda dışavurma hakkına sahiptir (İnanç Özgürlüğü Girişimi, 2012: 10). İlkesel olarak kabul edilebilir olsa da pratikte farklı uygulamaların ortaya çıkmasıyla (Örneğin; poligami, kadın sünneti, Yehova Şahitlerinin bazı dini pratikleri gibi) çeşitli boyutlar gündeme gelmektedir. Çünkü kimi zaman yapılan ibadet ve törenler ya kamusal alana etki ettiği için ya da temel haklara dokunmakta olduğu için sınırlamalar devreye girmektedir. Bu duruma şöyle bir örnek oluşturursak; bir kişi namazını kılmak istediğinde bunu camide, mescitte, evinde, iş yerinde ya da halka açık parkta, bahçede yaptığı takdirde herhangi bir sıkıntı yoktur. Din ve vicdan özgürlüğü zaten bunu gerektirir. Fakat kişi bu ibadetini trafik akışının olduğunu bir yolda ya da başka birinin mülkiyetinde olan bir alanda yapmak isterse ilkinde kamusal düzeni bozduğu için, ikincisinde ise kişinin mülkiyet alanına dokunduğu için din ve vicdan özgürlüğünde kısıtlama yoluna gidilebilir.

ABD Yüksek Mahkemesi de aksine zorlayıcı bir kamu yararı söz konusu olmadıkça, din özgürlüğünü savunur. Kamu yararı söz konusu olduğu takdirde ise mahkeme din ve vicdan özgürlüğünü kısıtlayan kararlar almıştır. Örneğin; Amish topluluğu dini inançları gereği modern teknolojiye dayanan ulaşım araçları yerine fayton tipi geleneksel araçlarla seyahat etmek istemişlerdir. Mahkeme ise bu

araçların gerekli donanım ve işaretlerden yoksun olmaları nedeniyle karayolları güvenliğini tehlikeye sokacağı için topluluğun karayolları güvenlik yasasından muaf tutulamayacağına karar vermiştir (Erdoğan, 2005: 29).

Ancak kimi zaman öyle birtakım durumlar ortaya çıkmaktadır ki oluşan handikaplarda çeşitli haklar ve özgürlükler karşı karşıya gelebilmektedir. Örneğin; kişi namaz kılmak için tahsis edilmiş alan dolduğu için spor için ayrılmış futbol ya da basketbol sahasında namazını kılmak isterse ve o an orada sportif faaliyetlerde bulunmak amacıyla olan başka bireyler varsa tercih nereden yana olacaktır? Temel haklardan olan din ve vicdan özgürlüğü başka bir özgürlük ya da hak ile karşı karşıya kaldığında onu ezip geçebilir mi? Bu durum oldukça sübjektif açıklamalara yol açmaktadır. Bireyler olarak biz kendi öznel yargılarımızla, hoşgörü ve başka bireylerin tercihlerine saygı ilkesini elden bırakmadan çeşitli açıklamalar yapabiliriz fakat devletin bunun gibi oluşabilecek çok sayıda handikaba bulacağı çözümler aslında o devletin bir nevi haklar ve özgürlükler sınavından geçmesi ya da kalması olacaktır. Bu noktada siyasilere ve yargı organlarına büyük görev düşmektedir. Sadece hukuki metinleri ezberlemek ile değil, özgürlük kavramının değerini bilmekle doğru çözümlerin bulunacağı unutulmamalıdır.

C. Uluslararası Metinlerde Hukuki Görünüm

Şimdilerde din özgürlüğünün hem ulusal hem de uluslararası düzeyde korunması gerektiği konusunda fikir birliği vardır. Bu fikir birliğine ulaşmak için toplumlar çok zor zamanlar geçirmiş, en bilinen filozoflar bile Ortaçağ'da kiliseye karşı çıktıkları için sürgün dönemi yaşamış hatta bazıları idam edilmiştir.

Din özgürlüğünün uluslararası düzeyde korunmayı başlaması İkinci Dünya Savaşı sonrası diğer hak ve özgürlükleri ile birlikte insan haklarının ortaya çıkması ile olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası yeni dünya düzeninde insan hakları önemli bir işgal etmiş, birey ve onun hakları uluslararası hukukun temel kabullerinden biri haline gelmiştir. Bu durumdan din ve vicdan özgürlüğü de faydalanmış, birçok uluslararası metinde koruma altına alınmıştır (Arslan, 2005: 2).

1. BM Din ve Vicdan Özgürlüğü Çalışmaları

İkinci Dünya Savaşının bitiminden birkaç yıl sonra ilan edilen BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi¹³ uluslararası korumanın ilk örneklerindedir. Madde 18’de din ve vicdan özgürlüğü şöyle açıklanmıştır;

“Her şahsın, fikir, vicdan ve din hürriyetine hakkı vardır; bu hak, din veya kanaat değiştirmek hürriyeti, dinini veya kanaatini tek başına veya topluca, açık olarak veya özel surette, öğretim, tatbikat, ibadet ve ayinlerle izhar etmek hürriyetini içerir.

Görüldüğü gibi BM din ve vicdan özgürlüğünün tüm bireyler için geçerliliğine vurgu yapmış ve bu özgürlüğün sadece bireyin iç dünyasında var olmasının değil, dış dünyasında var olmasının da garanti altında olduğunu bildirmiştir. Fakat BM bu metinde herhangi bir sınırlama maddesine yer vermemiştir. Sınırsız bir özgürlük halinin sonucunda kargaşa ortamı doğuracağını düşündüğümüzde, bu özgürlüğün meşru sınırlama sebeplerinin de ortaya konması gerekir. Böylece din ve vicdan özgürlüğü gibi temel bir hak ve özgürlüğün kolayca sınırlanıp, yok edilmesinin de önüne geçilmiş olur. Bu anlayışa paralel olarak BM 1966 yılında BM Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesini¹⁴ yayınlamış ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesindeki maddeyi revize ederek bu kez din ve vicdan özgürlüğünün sınırlama sebeplerine yer vermiştir;

“1. Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu hak, kendi tercihiyle bir dini kabul etme veya bir inanca sahip olma özgürlüğü ile, tek başına veya başkalarıyla birlikte toplu bir biçimde, aleni veya özel olarak, dinini veya inancını ibadet, uygulama, öğretim şeklinde açığa vurma özgürlüğünü de içerir.

2. Hiç kimse, kendi tercihi olan bir dini kabul etme veya inanca sahip olma özgürlüğünü zayıflatacak bir zorlamaya tabi tutulamaz.

3. Bir kimsenin dinini veya inancını açığa vurma özgürlüğü ancak kamu güvenliği, kamu düzeni, sağlık veya ahlak veya başkalarının hak ve özgürlüklerini korumak amacıyla, hukuken öngörülen ve demokratik bir toplumda gerekli olan sınırlamalara tabi tutulabilir.

¹³ Metnin tamamı için bkz. https://www.unicef.org/turkey/udhr/_gi17.html. Erişim Tarihi 22.03.2016

¹⁴ Metnin tamamı için bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/53-73.pdf>. Erişim Tarihi 22.03.2016

4. Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, anne-babalar ile mümkünse vasilerin kendi inançlarına uygun biçimde çocuklarına din ve ahlak eğitimi verilmesini isteme özgürlüğüne saygı göstermeyi taahhüt ederler.”

Her ne kadar muğlâk sınırlama sebeplerinden bahsedilmiş olsa da hukukilik ve demokratik toplumda gerekli olma gibi bir alan çizilmesi konuyu daraltmaya yardımcı olmuştur. Ayrıca bu belgenin sözleşme olmasına binaen bağlayıcı olması da önemini artıran diğer bir noktadır.

BM'nin 1981 yılında oluşturduğu Din ve İnanç Temelli Her Tür Hoşgörüsüzlük ve Ayrımcılığın Yok Edilmesine Dair Beyanname ise herkesin düşünce, din ve vicdan özgürlüğünün ve din ya da başka inançlar temelinde ayrımcılığa uğramama hakkının altını çizmektedir¹⁵. Bu metnin yasal açıdan bağlayıcılığı yoksa da din veya inanç özgürlüğüne ilişkin uluslararası normların kolektif boyutunu içermesi açısından önemi büyüktür (Norveç Helsinki Komitesi, 2015: 7).

2. AİHS Madde 9 Din ve Vicdan Özgürlüğü

Sözleşmenin din ve vicdan özgürlüğünü koruma altına aldığı 9. Maddesi incelendiğinde BM İnsan Hakları Evrensel Beyanname ile oldukça benzer olduğu görülür¹⁶. Yine ilk paragrafta din ve vicdan özgürlüğü kapsamı belirtilmiş, ikinci paragrafta da sınırlama sebeplerine yer verilmiştir.

“1. Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir; bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, kamuya açık veya kapalı ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de içerir.

“2. Din veya inancını açıklama özgürlüğü, sadece yasayla öngörülen ve demokratik bir toplumda kamu güvenliğinin, kamu düzeninin, genel sağlık veya ahlakın ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli sınırlamalara tabi tutulabilir.”

Küçük'e göre (2009: 62) madde 9 şu özgürlükleri kapsamaktadır; (1) İnanma ve inanmama, (2) Dinin gereklerini yerine getirme, (3) Dinî inancı başkalarına telkin ve tebliğ etme, (4) Öğretim özgürlüğü. Sınırlama ile ilgili olarak ilk dikkat çeken

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.unicankara.org.tr/today/4.html>. Erişim Tarihi 24.03.2016

¹⁶ Metnin tamamı için bkz. http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf. Erişim Tarihi 19.01.2016

nokta ise, diğer birçok maddenin sınırlama sebepleri içinde olan ulusal güvenlik kavramına yer verilmemiş olmasıdır. Madde 9, devlete, ulusal güvenliği kısıtlama sebebi olarak kullanma imkânı vermez (Gormian ve Harris, 1998: 23). Diğer önemli nokta ise sınırlamada kanun ile öngörülme zorunluluğu ile demokrasi vurgusu yapılarak sınırlamanın tamamen keyfiyet içerisinde yapılmasının önüne geçilmek istenmiştir. Burada sınırlamanın güdülen meşru amaçla orantılı olması beklenmektedir (AGİT), 2014: 9).

Bu maddenin uygulama boyutu ise Avrupa Konseyi organları ile olmaktadır. Belki net bir din tanımlaması yapılmadığı için belki de dünya coğrafyasındaki inanç ve din çeşitliliğini düşündüğümüzde ucu bucağı olmadığı için mahkeme veya komisyon semavi dinler ve Budizm, Hinduizm gibi temel inanç sistemlerinin yanı sıra, Krişna İnancı¹⁷, Yehova Şahitliği¹⁸, Tanrısal Işık Merkezi¹⁹, Scientology Kilisesi²⁰ ve Osho Hareketi²¹ gibi inanç sistemlerini de 9. madde kapsamında değerlendirmektedir. Druidizm²², Pasifizizm²³, Veganizm²⁴, Ateizm²⁵, Komünizm²⁶ ve

¹⁷ISKCON (International Society for Krishna Consciousness Ltd.)/Birleşik Krallık, Başvuru no. 20490/92, 7 Mart 1994

Krişna Hindu kökenli olan ve İngiltere’de etkili bir inançtır. Mahkeme ISKCON’nu Birleşik Krallıkta kayıtlı bir hayır kurumu olarak kabul tanımlamış ve Krişna inancını kabul etmiştir.

İngilizce tam metin için bkz. [http://hudoc.echr.coe.int/tur#{"appno":\["20490/92"\],"itemid":\["001-2550"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/tur#{). Erişim Tarihi 23.03.2016

¹⁸ Kokkinakis / Yunanistan davası, Başvuru no. 14307/88, 25 Mayıs 1993. Bu dava ile ilgili ayrıntılı bilgi 60. Sayfada verilmiştir.

İngilizce metine buradan ulaşılabilir; <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57827>. Erişim Tarihi 23.03.2016.

¹⁹ Omkrananda ve Tanrısal Işık Merkezi / İsviçre, Başvuru no. 8118/77, 19 Mart 1981

Davanın İngilizce tam metni için bkz.

[http://hudoc.echr.coe.int/tur#{"languageisocode":\["ENG"\],"appno":\["8118/77"\],"itemid":\["001-74403"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/tur#{). Erişim Tarihi 23.03.2016

²⁰ X ve Church of Scientology / İsveç kararında kilisenin imal ettiği ürünlerin satış reklamının yapılması komisyonun önüne gelmiştir. Komisyonun verdiği karar sonucunda ise yapılan reklam dini değil, ticari olduğu için dinin açığa vurulma özgürlüğü kapsamına alınamayacağına karar vermiştir (Arslan, 2005:35).

X ve Church of Scientology / İsveç, Başvuru no. 7805/77, 5 Mayıs 1979.

Kararın İngilizce metnine buradan ulaşılabilir; [http://hudoc.echr.coe.int/tur#{"scl":\["7805/77"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/tur#{).

Erişim Tarihi 24.03.2016

²¹ Leela Förderkreis e.V. ve Diğerleri / Almanya, Başvuru no. 58911/00, 6 Kasım 2008.

Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-89420>.

²² Chappel / Birleşik Krallık, Başvuru no. 12857/86, 4 Temmuz 1987,

²³ Arrowsmith / Birleşik Krallık, Başvuru no. 7050/75, 12 Ekim 1978.

²⁴ W / Birleşik Krallık kararı, Başvuru no. 9749/82, 9 Haziran 1988

²⁵ Angelini . / İsveç, Başvuru no. 10491/83, 3 Aralık 1986

²⁶ Kominizmin 9. Maddeye dâhil olduğunu gösteren bir karar olamamak ile birlikte Türkiye aleyhine açılan davayı mesnetsiz bulmayarak bir nevi onu tanımıştır (Arslan, 2005: 36).

N.H., G.H. ve R.A./Türkiye, Başvuru no. 16311/90, 16312/90 ve 16313/90, 11 Ekim 1991

Davanın İngilizce metin hali için bkz.

Agnosizm²⁷ gibi siyasi ve felsefi inançlar da yine 9. Madde kapsamındadır. Mahkeme semavi dinler dışındaki dini inançların madde 9 kapsamında olup olmadığını belirlerken şu şartları göz önünde bulundurur; belli bir inanan insan sayısı ve geçmiş. Yani, mahkemece inanç sistemlerinin “dini grup” olarak kabulü için makul bir inanan sayısına ve asgari 10 yıllık bir geçmişe ihtiyaç vardır (Demir, 2011: 59-60).

Ayrıca mahkemenin bu kural dışında başka prensipleri de bulunmaktadır. Örneğin, Komisyon, X/ Birleşik Krallık davasında, wicca inancını benimsediğini belirten bir mahkûm, hapisane idaresince dosyasındaki din hanesine inancının yazılmadığı ve bu yüzden Sözleşme'nin 9. maddesine aykırı davranıldığı yönünde bir iddiada bulunmuştur. Ancak komisyon dava konusu dosyaların idari nitelikte olduğunu dolayısıyla inancın buraya yazılmamasının din özgürlüğüne yönelik bir sınırlama getirmediğini ve ayrıca başvuru bahsi geçen dinin varlığını somut olarak ispat edemediği gerekçelerine dayanarak, red etmiştir.²⁸ (Ağırbaşı, 2012: 87). Görüldüğü gibi mahkeme kimi zaman, dinin varlığını ortaya koyacak olguları ve eylemin inanç sisteminin zorunlu bir unsuru olmasını beklemektedir (Demir, 2011: 62). Yine mahkeme kendini ya da başkasını feda etmeğe dayalı (altruist) inançlarını Sözleşmenin kapsamında değerlendirmemiştir (Ağırbaşı, 2012: 87). İngiltere aleyhine yapılan bir başvuruda, motor nöron hastalığı olan MND sebebiyle kas güçsüzlüğü, solunum yetmezliği olan ve sonucunda boyundan altı tamamen felç olacak başvuru kişinin eşinin yardımıyla yaşamına son verilmesini istemesini 9. madde kapsamında “inancın açığa vurulması” olarak kabul etmemiştir²⁹ (Arslan, 2005: 36). Almanya'ya karşı açılan bir davada da komisyon başvuru kişinin öldükten sonra yakılarak küllerinin bahçesine saçılması yönündeki isteğini madde hükmünün anlamı kapsamında bir “inanç” içermediği için 9. Madde kapsamına almamıştır³⁰. Dolayısıyla mahkeme tam anlamıyla bir din tanımı yapmasa da, dini grup olabilme şartları dışında, kişisel inançların 9. Madde kapsamına girmesi için, öncelikle inancın belli bir tutarlılık, ciddiyet, uyum, önem derecesine ulaşmış olmasını, daha sonrasında da insan onuruna saygılı olmasını beklemektedir (Murdoch, 2012: 16).

<http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-85288>. Erişim Tarihi 25.03. 2016

²⁷ *Kokkinakis / Yunanistan* davasında kabul edilmiştir. Başvuru no. 14307/88, 25 Mayıs 1993.

²⁸ *X / Birleşik Krallık*, Başvuru no. 7291/75, 4 Ekim 1977.

²⁹ *Pretty/Birleşik Krallık*, Başvuru no. 2346/02, 29 Nisan 2002. Karar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.

[http://hudoc.echr.coe.int/tur#{"appno":\["2346/02"\],"itemid":\["001-60448"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/tur#{). Erişim Tarihi

24.03.2016

³⁰ *X/Almanya*, Başvuru no. 8741/79. 10 Mart 1981

Ayrıca mahkeme, *Kosteski*³¹ davasında bir din ya da inançtan kaynaklanan veya esinlenen her eylemin koruma altında olmadığını da hatırlatmıştır (Adalet Bakanlığı, 2015: 11). Eylemin inanç tarafından uygun görülmesi ya da inanç etkisiyle yapılması, dini uygulama olarak kabul edilmesini sağlamamaktadır (Demir, 2011: 100).

Din ve vicdan özgürlüğünde korunan içsel alan bireyin bir dine ya da inanca gönülden bağlı olması anlamına geldiği için zaten müdahale edilemeyecek bir alandır. Kimi zaman devletler uyguladıkları politikalar aracılığıyla bu alana etki edebilse de, bireyin iç dünyasında o inancı kısıtlayıp tamamen yok etmesi pek muhtemel değildir. Çünkü din ya da inanç kalp ile iman ederek yaşanır, inanılır, burada ne başka bir bireyin ne de devletin söz hakkı bulunmamaktadır. Maddenin 2. Fıkrasındaki sınırlama din ya da inancın açığa vurulduğu dışsal alan ile ilgilidir. Zaten özgürlüğün olmadığı bir alanın sınırlandırılması mantığa aykırı olur. Bir sınırlama olabilmesi için orada özgürlük olmalıdır ki o özgürlük başkalarının hak ve özgürlüklerine dokunduğu anda da sınırlama devreye girebilsin.

Bu anlayışa paralel olarak komisyon, kamu güvenliği ve başkalarının hak ve özgürlüklerini korunması gerekçesi ile faşist bir siyasi partinin yasaklanmasını meşru kabul etmiştir³². Aynı şekilde Sih dininin getirdiği türban takma yükümlülüğüne karşı İngiliz motosiklet kasketi yasasını onaylamıştır³³ (Gomian ve Harris, 1998: 33). Bu davada ilginç olan nokta, komisyon dosyayı incelerken İngiltere'nin Sihleri kask takmaktan muaf tutan bir yasa çıkarmış olması ve buna rağmen komisyonun kask takmayan Sih dini mensubu kişinin din özgürlüğünün ihlal edilmediği yönünde karar vermiş olmasıdır (Arslan, 2005: 63).

Tüm bu açıklamalardan sonra unutulmamalıdır ki AİHS savaşların, ayrımcılığın, kötü yaşam koşullarının son bulması ve bir daha oluşmaması için yapılmış çok sayıda devletin imzaladığı bir sözleşmedir. Mahkeme aracılığı ile de bu

³¹ *Kosteski / Makedonya Eski Yugoslav Cumhuriyeti*, Başvuru no. 55170/00, 13 Nisan 2006.

Ayrıntı için bkz.

[http://hudoc.echr.coe.int/tur#{"docname":\["Kosteski"\],"documentcollectionid2":\["JUDGMENTS","DECISIONS"\],"itemid":\["001-73342"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/tur#{). Erişim Tarihi 02.04.2016

³² *X/İtalya*, Başvuru no, 6741/74, 21 Mayıs 1976. Davanın İngilizce metni için bkz.

[http://hudoc.echr.coe.int/tur#{"appno":\["6741/74"\],"documentcollectionid2":\["JUDGMENTS","DECISIONS","REPORTS"\],"itemid":\["001-74823"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/tur#{). Erişim Tarihi 27.03.2016

³³ *X/Birleşik Krallık*, Başvuru no. 7992/77, 12 Temmuz 1978. Davanın İngilizce metni için bkz.

[http://hudoc.echr.coe.int/tur#{"appno":\["7992/77"\],"documentcollectionid2":\["JUDGMENTS","DECISIONS","REPORTS"\],"itemid":\["001-73598"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/tur#{). Erişim Tarihi 27.03.2016

sözleşmenin yorumu yapılmakta ve garanti altına alınan hak ve özgürlükler için asgari bir düzey belirlenmeye çalışılmaktadır. Dolayısıyla mahkemenin görevi, asgari düzeyin altında olan devletleri bu düzeye ulaştırmak, yukarıda olanları ise kendi hukuk sistemlerinin gerektirdiğini yapmak için uyarmaktır (Ağırbaşı, 2012: 101). Mahkemenin de bir yorum mercii olduğunu düşündüğümüzde kimi zaman kararlar bize şaşırtıcı gelse de bu kadar geniş bir devlet yelpazesinde geçerli olan sözleşmenin uygulanmasında sorunların da çok çeşitli olacağı açıktır. Mahkeme hem giderek laikleşen hem de aynı zamanda çok daha fazla inançlı hale gelen toplumların talepleri ile uyum içerisinde olacak bir değerler sisteminin, imzalayan devletler üzerinde etkili olmasını amaçlar. Bu yüzden kamuoyuna verilen genel mesaj; çoğulculuğa ve hoşgörüyü değer verilmesi ve saygı gösterilmesi yönünde olmaktadır (Murdoch, 2012: 8).

3. Diğer Metinlerde Din ve Vicdan Özgürlüğü

BM'in çalışmaları ve AİHS dışında birçok ulusal ve uluslararası metinlerde de din ve vicdan özgürlüğüne yer verilmiştir. Din ve vicdan özgürlüğünün temel insan hakları içinde olması ve tarihsel akış içerisinde sıkça çiğnenmesinden dolayı çeşitli belgelerde koruma altına alınması hem doğal hem de gereklidir.

Bu belgelerden belki en eski ve önemli olanı 26 Ağustos 1789 tarihli İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesidir³⁴. Bu bildirge Fransa'da yayınlanmış olmakla birlikte evrensel ölçüde geçerli olmuş ve bir devrimi yansıtmıştır³⁵. Devrimin sloganı "Özgürlük, Kardeşlik, Eşitlik" gibi her daim aradığımız temel kavramlar olmuş, bildirge de bu yönde yazılmıştır. Bildirgede yönetimden yargılamalara mülkiyet dokunulmazlığından kamu yararına kadar birçok konuya ilişkin madde vardır. Bizim konumuz olan din ve vicdan özgürlüğüne ilişkin koruma ise 10. ve 11. Maddeler ile sağlanmıştır. Buna göre;

³⁴ Metnin tamamı için bkz. http://www.ankarabarosu.org.tr/Siteler/abihm.org/fransiz_insan.htm. Erişim Tarihi 08.04.2016

³⁵ Alganer ve Çetin (2007: 297)'e göre, Fransız devriminin etkilerini sadece Fransa ile sınırlamak yanlış olur. Devrim tüm Avrupa'yı hem dini ilişkiler yönüyle hem de sınıf farklılıklarının ortadan kaldırılması, milliyetçi duyguların yayılması ve akabinde ulus devletlerin ortaya çıkması yönüyle etkilemiştir.

“Hiç kimse inançları nedeniyle, bunlar dini nitelikteki inançlar olsa bile, tedirgin edilmemelidir; meğerki bu inançların açıklanması, yasayla kurulan kamu düzenini bozmuş olsun.”

“Düşüncelerin ve inançların serbest iletimi insanın en değerli haklarından. Bu nedenle her yurttaş serbestçe konuşabilir, yazabilir ve yayımlayabilir, ancak bu özgürlüğün yasada belirlenen kötüye kullanılması hallerinden sorumlu olur.”

Yine 1975 yılında imzalanan ve Türkiye'nin de taraf olduğu Helsinki Nihai Senedi³⁶ 7. Maddesi ile “Düşünce, vicdan, din ve inanç özgürlüklerini de kapsamak üzere, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı” yı ele almaktadır. Maddenin din ile ilgili kısmı şu şekildedir;

“Devletler, ırk, cinsiyet, dil ve din ayrımı gözetmeksizin, herkes için düşünce, vicdan, din veya inanç özgürlüklerini de kapsamak üzere, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı gösterirler.

Devletler, insan kişiliğinin özündeki onurdan doğan ve kişinin özgür ve tam gelişmesi için zorunlu bulunan, yurttaşlık hak ve özgürlükleriyle, siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel ve başka hakların ve özgürlüklerin etkin biçimde kullanılmasını geliştirir ve destekler. Bu çerçevede içinde, Devletler kendi vicdanının buyruğu uyarınca, tek başına ya da topluca bir din veya inanca inanmak ve onun gereklerini yerine getirmek özgürlüğünü kişiye tanırlar.”

1981 yılında imzalanan, Afrika halkının sömürgeciliğe karşı oluşturduğu özgürlük, eşitlik, adalet ve onur gibi değerleri temel alan Afrika İnsan ve Halklar Hakları Şartı³⁷ ise 8. Maddesi ile vicdan özgürlüğüne yer vermiştir;

“Vicdan, ibadet ve dinin serbest olarak yerine getirilmesi özgürlüğü güvence altına alınacaktır. Hiç kimse, hukuka ve düzene tabi olarak, bu özgürlüklerin kullanılmasını kayıtlayan önlemlere maruz bırakılamaz/tabii tutulamaz. “

Son olarak 1990 yılında imzalanan Yeni bir Avrupa için Paris Şartı'nda³⁸ da, her bireyin din ve vicdan özgürlüğüne sahip olduğu vurgulanmıştır (Aliefendioğlu, 2001: 99). Ayrım yapılmaksızın her bireylerin sahip olduğu haklar tanımlanırken ilk sırada din ve vicdan özgürlüğüne yer verilmiştir.

³⁶ Metnin tamamı için bkz. <http://www.arsivbelge.com/yaz.php?sc=1720>.

Erişim Tarihi 08.04. 2016

³⁷ Metnin tamamı için bkz. <http://www.dicle.edu.tr/Contents/0ec14ec7-8647-489e-beae-9efda813ec38.pdf>. Erişim Tarihi 08.04. 2016

³⁸ Metnin tamamı için bkz. http://www.yildiz.edu.tr/~yebenekli/likler/genel_parissarti.htm. Erişim Tarihi 08. 04. 2016

II. İKİ BÜYÜK OTORİTE: DİN VE DEVLET

Dinin etimolojik kökenine bakıldığında içerisinde barındırdığı otorite vurgusu çok açık bir şekilde görülmektedir. Kelime Arapçada “yükümlülük, belirli bir zamanda ödenmesi gereken borç” anlamına gelen “deyn” kelimesinden türemiş ve “deyyan” kelimesi de “hüküm veren” anlamında kullanılmıştır. Özemre’ye göre (2014: 12) din itaat, hüküm, ferman, yönetme-yönetilme, itikat, tapınma gibi anlamlara gelir. Aynı şekilde Hüseyin Yılmaz (2014: 23) dinin ceza, hüküm, teslimiyet, hâkimiyet, üstün gelme gibi anlamlarının olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla dinin otorite vurgusu bu noktada dahi karşımıza çıkmaktadır.

Dinlerin bu dünyadaki bulunuş amacı bireyleri kendi kabulleri çerçevesinde değiştirmek ve dönüştürmek olduğu için dünyevi yetkilere sahip olma arzusu tabiatına uygun gözükmemektedir (Okumuş, 2003: 153). Çünkü dinler bu dünyada yaşanmak üzere ortaya çıkarlar ve bireyleri belirli bir inanca doğru yönlendirmenin ve ayrıca bunun devamlılığını sağlamanın yolu da bir otoriteye sahip olmaktan geçer. Dolayısıyla devletle dinin çatıştığı nokta da burada başlar. Her iki olgu da bu dünyada var olur ve bireyleri farklı şekillerde olsa da kontrol etmek isterler.

Devlet, belirli bir arazi parçası içerisinde yaşayan bireyler üzerinde meşru bir güce sahip olan otorite olarak bilinmektedir. Devletin ortaya çıkış serüvenine dair argümanlar ise yine din tanımında olduğu gibi çok çeşitlidir. Örneğin, Protagoras’a göre insanlar bir araya gelip güvenlik sebebiyle devleti kurmuşlardır. Machiavelli ise insanların doğuştan kötü yaratıldıkların hareketle birbirlerine baskı yapmamaları ve eziyet etmemeleri için güçlü olanların başa geçmeleri ile devletin oluşturulduğunu söyler (TÜSİAD, 1995: 19-22). Benzer şekilde Hobbes da doğa durumu üzerinden bir açıklama yapmakta ve bireylerin doğa durumunda iken savaş ve nefret halinde olduklarını söylemektedir. Bu duruma son vermek isteyen bireyler bir sözleşme yaparak kendi çıkarları için devleti kurmuşlardır (Eroğlu, 2010: 2). Locke ise devleti insanlar arasındaki tartışmalarda “hakemlik” yapmak üzere kurulan, meşru bir otorite olarak tanımlamıştır. İnsanlar, kendilerini ve kendilerine ait olan şeyleri korumak amacıyla; anlaşarak, toplumu ve devleti oluşturmuşlardır (Gökdemir, 2006: 28).

Devlet kendine ait bir toprak parçası üzerinde yaşayan bireylerin sorumluluklarını, davranışlarını, haklarını, görevlerini kontrol eden siyasi bir olgu olarak insanın psikolojik ve sosyolojik yönüne etki eder. Deyim yerindeyse devlet, insanların tüm ilişkilerinin en iyi koordinatörüdür (Okumuş, 2003: 126). Dolayısıyla insanların doğumundan ölümüne kadar her süreçte etkili olan bir gücün “devlet” in yine insanların doğumundan ölümüne kadar etkili olan diğer bir güç “din” ile çatışması olasıdır.

Din ile devlet arasındaki güç dengesinin tarihi seyirde değişik aşamalardan geçtiği görülmektedir. Tarihin ilk dönemlerinde din ile devletin iç içe geçtiği ve dinin en başat aktör olduğu teokratik yapılar bulunmaktadır. Örneğin Mısırda Firavunlar yaşayan Tanrılar olarak görülmekteydi (Ergin, 2010: 146-147). Ancak zaman içinde en önemli güç olan dinin yanı sıra daha büyük ve örgütlü toplumsal modeller oluştuğunda, siyasal iktidar, giderek dinsel iktidardan ayrı vücut bulmuştur. Bu süreçte, bu iki iktidar odağı arasındaki bir güç mücadelesi başlamış ve sonuçta din ve devlet ilişkilerin nasıl olması gerektiği sorunu belirlemiştir (Sanal, 2014: 3).

İki otorite kaynağının birbirleri ile mücadelesi, dönem dönem din özgürlüğü mücadelesine dönüşmüş ve dinsel hoşgörü talebi bu mücadelede dile getirilmiştir. Çünkü gücü hangi otorite elinde bulunduruyorsa diğerini kısıtlama eğilimine sahip olmuştur. Devlet güçlü ise hem dini hem de dünyevi tüm yetkileri elinde bulundurmanın verdiği keyfiyet ile bireylerin dini inançlarını sorgulamış ve bazen kısıtlamış, din güçlü ise devleti de kullanarak hem kendine inanan insan sayısını korumayı hem de yeni inananlar elde etmeyi amaçlamıştır. Dolayısıyla bireyler kimi zaman devletin kimi zaman dini kurumların baskısına uğramış, bunun sonucunda inanıp inanmamalarından bağımsız olarak dini ve vicdanı meselelerde herhangi bir müdahaleye maruz kalmamayı talep etmişlerdir.

İşte din özgürlüğünün ve dini hoşgörünün gelişimi din ve devletin iktidarı elde etme yarışında ortaya çıkmıştır. Çoşar’ın (2000: 29) söylediği gibi hoşgörü yılgınlıktan doğmuştur. Dini hoşgörü de aslında dini hoşgörüsüzlük ile mücadele ederken oluşmuştur. Güçlü din kurumlarının esareti altındaki bireyler, dini hoşgörüsüzlüğü ancak dini hoşgörü talebi ile yıkabileceklerini bildikleri için tüm idamlara, işkencelere, yasaklara rağmen bu argümanı savunmayı bırakmamışlardır. Bu durumun en iyi örneğini ise Avrupa tarihi göstermektedir. Avrupa’nın din

özgürlüğü serüvenine değinmek hem dini hoşgörüsüzlüğün nelere yol açabileceğini anlamamıza yardımcı olacak hem de bugünkü şartları daha doğru anlamamızı sağlayacaktır.

A. Dinsel Hoşgörünün Tarihi Serüveni: Avrupa Örneği

Avrupa medeniyetinin dini tarihi, dinsel hoşgörüyü sağlama noktasında önemli bir örnek teşkil etmektedir. Çünkü Avrupa'nın dinsel hoşgörüsüzlük ve baskıya karşı gösterdiği mücadele hoşgörünün önemini tüm dünyaya göstermiştir. Bir nevi dinsel hoşgörüsüzlük ve onun kötü sonuçları, hoşgörüyü doğurmuştur.

İşte bu kısımda Avrupa'nın din özgürlüğü mücadelesi incelenecek ve konunun daha anlaşılır hale gelmesi ve olaylar arasındaki bağlantının görülmesi için kronolojik sıra ile gidilecektir.

1. İlk Çağ'da Dinsel Hoşgörü

Avrupa'da din özgürlüğüne baktığımızda, başlangıçta Yunan ve Roma mirasına dayalı bir inceleme yapılması gerektiği görülür. Çünkü Batı uygarlığı bu miras üzerinden yükselmiştir (Salihpaşaoğlu, 2014: 41).

Antik Yunan'da herhangi bir kutsal kitap³⁹, vahiy ya da merkezileştirilmiş bir ruhban sınıfı⁴⁰ mevcut değildi (Çoşar, 2000: 23). Yapılan arkeolojik kazılardan ve edebi eserlerdeki ifadelerden anlaşıldığı üzere, Yunanda şehir devleti olan *polis*'lerde çok tanrılı din hâkimdi. Her *polis*'in koruyucu tanrıları mevcuttu ve bireyler *polis*'in tanrılarına uygun yaşamaya dikkat ederlerdi (Salihpaşaoğlu, 2014: 41-42). Ayrıca Yunan Tanrıları insanlara benzer özellikler taşıyorlardı. Keyfi davranabilmek ile birlikte kudretliydi ve insanları ödüllendirip cezalandırabilirdi (Çoşar, 2000:

³⁹ Kimi kaynakların Homeros'un "İlyada ve Odesa" eseri için Yunanlıların kutsal kitabı nitelemesi yapmasını Bury (2010: 19) sert bir biçimde eleştirmektedir. Ona göre Yunanlıların kutsal bir kitabı yoktur ve bu sayede düşünce özgürlüğü orada var olabilmektedir.

⁴⁰ Antik Yunan'da ruhban sınıfı olmamak ile birlikte tapınaklarda, özel bir eğitim görmeksizin, tapınmaların usullerini tecrübe ile öğrenen, veraset yoluyla ya da kurayla göreve gelen rahipler mevcuttur (Salihpaşaoğlu, 2014: 44).

23). Çok tanrılı bir dini yapının bulunduğu Antik Yunan din özgürlüğü boyutuna bakıldığında, hoşgörü ve kapsayıcılığa dayalı olarak bireylere kısmen de olsa dini seçimlerinde serbestçe hareket etme imkânı verilmekteydi (Salihpaşaoğlu, 2014: 42). Ksenofon, halkın dini inançlarını eleştirmiş, Heraklitos ve Demokritos evrene insan aklı ile bakmanın gerekliliğini savunmuş, Sofistler ise şehir şehir gezerek ahlak ve politik alanlarda araştırmalar ve tartışmalar yapmışlardı. Bu aşamada bakıldığında adı geçen filozoflara herhangi bir baskı uygulanmadığı görülmektedir (Bury, 2010: 18-20).

Ancak bu bilgilere dayanarak sınırsız bir dinsel özgürlük ve hoşgörü alanının var olduğunu söylemek de yanlış olur. Antik Yunan düşünsel özgürlük alanının gelişmesinde önemli bir yer arz etse ve dini tercih konusunda serbestlik gösterse de, kutsal değerleri korumak adına çeşitli mekanizmaların oluşturulduğu da görülmektedir. Filozof Anaksagoras, halkın taptığı tanrılara inanmadığını söylediği için ağır para cezasına çarptırılmıştır. Protagoras ise;

“Tanrılar ne vardılar diyebilirim ne de onların olmadıklarını söyleyebilirim. Bu ciheti bilmeyişimizin birkaç sebebi vardır; ilkin mevzuatın kendisi muğlak ve karanlıktır, sonra da insanın ömrü kısadır”

sözlerinden dolayı suçlanmış ve Atina’dan kaçmak zorunda kalmıştır. Sokrates ise yetmiş yaşında iken dinsizlik ve gençlerin ahlakını bozmak suçlarından dolayı idam edilmiştir. Yine Aristoteles de dini konulardaki fikirlerinden dolayı Atina’dan ayrılmak zorunda kalan bir diğer filozoftur (Bury, 2010: 18-26).

Roma İmparatorluğu ise MÖ 200-146 yılları arasında, eski Yunan yarımadası ve Makedonya’ya kadar uzanan büyük bir imparatorluk olarak ortaya çıkmıştır. Roma, uygarlık tarihindeki ilk cumhuriyet olup, modern devletin ilk örneğini oluşturmuştur (Alganer ve Çetin, 2007: 287). Dinsel alanda ise Roma İmparatorluğu çoğulcu bir yapıya sahipti. Çeşitli pagan/putperest inançlar hâkimdi. Ayrıca orada imparatora tazim ve ibadet, ona bağlılığın sembolü olarak imparatorlukça teşvik edilmekteydi (Aydın, 2010: 78). Çünkü Roma’da Augustus zamanında İmparatora tapma şeklinde “İmparator kültü” oluşturulmuştu. Roma dini adını alan bu yapı ile farklı dinleri, dilleri, halkları kaynaştırmanın yolu bulunmuştu (Salihpaşaoğlu, 2014: 50-51).

Ancak Roma'ya giren yeni bir din, Hıristiyanlık, hem putperestçe inançların hem de imparatorlara tapmanın önüne geçti. Başlangıçta Roma'nın küçük dinsel gruplara gösterdiği hoşgörüden yararlanan Hıristiyanlık, büyüdükçe bir tehdit olarak algılanmaya başlandı (Esgin, 1998: 17). Çünkü bu din imparatora tapmayı reddederek, putperest Roma İmparatorluğunun esenliğini bozmaktaydı (Salihpaşaoğlu, 2014: 53/63). Tüm bu sebeplerden dolayı Hıristiyanlık, MS 1. yy. da Roma İmparatorluğunun gölgesinde ortaya çıktığında çok ciddi zulümle karşılaşmış ve deyim yerindeyse hayatta kalma mücadelesi vermiştir. Dini hoşgörü konusunda “Tanrılara hakaret edilirse buna karşı yapılacak şeyi onların kendilerine bırakılmalıdır” diyen Tiberius’un İmparatorluğu Roma’da Hıristiyanlığa aynı hoşgörü gösterilmemiştir (Bury, 2010: 31-32). Tiberus döneminde⁴¹ (MÖ. 42- MS 37) Hz. İsa, idam cezasına çarptırılmış ve çarmıha gerilmiştir. Ayrıca Roma İmparatoru Neron’un Hıristiyan kurbanları Roma arenalarında canlı olarak aslanların önüne attığı da bilinmektedir (Aydın, 2010: 90). Hıristiyanlar bu süreçte tutuklanmış, hapse atılmış, taşlanmış, kırbaçlanmış, işkenceye maruz kalmış ve onların mallarına el konularak her manada pasifize edilmek istenmiştir (Salihpaşaoğlu, 2014: 63).

İlk birkaç yüzyılda süreç böyle devam ederken, 3. yy. da Hıristiyanlık yine yasak olmak ile beraber kısmen hoş görülmeye başlanmıştır. Kilise saklanmaya gerek duymadan kendi yapılanmasını kurmuş ve kilise meclisleri toplanmaya başlamıştır (Bury, 2010: 35).

4. yüzyılın başlarında ise baskı ve zulümden yavaş yavaş kurtulan Hıristiyanlık, bu yüzyılın ikinci yarısından sonra Roma İmparatorluğunun resmi dini haline gelmiştir. Bu gelişmede ilk olarak I. Constantin’in 313 yılında “Milan Fermanı” adıyla çıkarmış olduğu dini özgürlük fermanının rolü büyüktür (Aydın, 2010: 90). Fermanda geçen şu sözler dini özgürlük için oldukça önemlidir (Bury, 2010: 36);

⁴¹ Hz. İsa’nın çarmıha gerildiği tarih ile ilgili kesin bir bilgi olmamak ile beraber 30 ile 33 yılları kabul edilmektedir.

Aydın (2010: 85) ise 30 yılını idam tarihi olarak belirtmiştir.

2012 yılında yapılan araştırma sonucuna göre Hz. İsa’nın ölüm tarihi 3 Nisan 33 olarak belirlenmiştir.

Bkz. <http://www.milliyet.com.tr/isa-nin-carmiha-gerildigi-tarih-3-nisan-33/gundem/gundemdetay/27.05.2012/1545622/default.htm>.

Erişim Tarihi 26.05.2016.

Her iki durumunda da Hz. İsa’nın çarmıha gerildiği tarih (30 ya da 33) Tiberius’un iktidar olduğu dönemdir. Tiberius’un iktidar olduğu döneme dair bilgi için ise bkz. (Salihpaşaoğlu, 2014: 57).

“Tanrılara tapmak esasını sağlamlaştırmak amacıyla çıkardığımız fermanlar Hıristiyanların birçoğunu tehlikeye ve felakete maruz bıraktığı, birçokları bu yüzden ölüm azabına uğradığı ve daha birçokları da dinsizce delilikleri sebebinden, herhangi bir dini ayini alenen icra edemeyecek duruma düştüğü için, alışkanlığımız olan merhamet ve şefkatin bu bedbaht insanları da kapsamına almasını uygun gördük. İmdi, onların kendilerine özgü olan inançlarını serbestçe izhar eylemlerine, gizli ibadet yerlerinde, hiçbir tecavülden korkmayarak, toplanmalarına izin veriyoruz. Fakat daima şu şartla ki onlar da hükümete ve yürürlükteki yasalara gerektiği gibi itaat edip saygı gösterecekler.”

Görüldüğü gibi I. Constantin Hıristiyanlığa özgürlük tanımış ve dolayısıyla onun kurumsallaşması hızlanmıştır. Bu şekilde Hıristiyanlık tarihinde önemli bir değişim süreci başlamış ve tarihin akışı yeniden çizilmiştir. Hıristiyanlığın 380 yılında I. Theodosius döneminde resmi din haline gelmesi ile ikinci büyük adım atılmış ve artık Hıristiyanlık kurumsallaşma sürecini tamamlamıştır (Katar, 2010: 103/ 113).

2. Ortaçağ'da Dinsel Hoşgörü(süzlük) ve Sonuçları

Roma İmparatorluğu'nun 395 yılında Doğu ve Batı olarak bölünmesinin ardından tarih sayfalarında yeni bir dönem başlamıştır. Bu bölünme ile Doğu Roma'nın başkenti olan İstanbul'un kilisesi İstanbul Kilisesi ve diğer Doğu kiliseleri ile Batı Roma'nın kilisesi Roma Kilisesi arasında bir güç mücadelesi başlamıştır. Bu güç mücadelesi 476 yılında kavimler göçü dolayısıyla Batı Roma'nın yıkılışı ile birlikte başka bir boyut kazanmıştır. Çünkü bu yıkılış ile çok ciddi bir otorite boşluğu oluşmuş ve bu durumu kendi lehine dönüştüren Roma Kilisesi, İstanbul Kilisesinden farklı olarak dünyevi siyasi bir güç olma kimliği kazanmıştır (Katar, 2010: 106). Devlet işlerine el atmaya başlayan kilise; siyasi otoriteyi ele geçirerek imparatorluk sonrası ortaya çıkan krallıklar üzerinde hâkimiyet kurmuş, iktidarını devam ettirmek amacıyla kiliseyle iyi geçinmek zorunda kalan kralların tutumu kilisenin gücünü pekiştirmiştir (Çifçi, 2012: 200). Ayrıca mali açıdan da kilise artık, İsa'nın ve havarilerinin yoksul kilisesi değildi. Pagan hazineleri, vergilerden muaf olması derken kilise Batı'nın en zengin toprak sahiplerinden olmuştu (Çoşar, 2000: 29). İşte bu noktalar birleştirildiğinde tarihte Ortaçağ diye adlandırılan bağınazlık devri başlamıştır. Bu süreçte hem Hıristiyanlık kendi içinde bölünmeler yaşamış ve

İstanbul Kilisesi Ortodoks olurken, Roma Kilisesi Katolik kalmış hem de bireylerin din özgürlüğü ellerinden alınmıştır.

Ortaçağ Avrupa'sında bireylerin dini özgürlüğü neredeyse yok gibiydi. Çünkü o dönemde kilisenin koymuş olduğu kuralların dışına çıkmak, her türlü kötü muameleyi kabullenmek anlamına geliyordu. Kilise, kendi belirlediği kurallara ve yasaklara aykırı yaşanmasını, yorum yapılmasını ya da Hıristiyanlık dışında bir dinin kabul edilmesini önlemek için 12. Yüzyılda Papa III. Innocentius tarafından Engizisyon Mahkemeleri kurmuştu (Demir, 2011: 18). Zaten siyasal anlamda gücü elinde bulunduran kilise, kilise hukuku ve engizisyon mahkemeleri ile yasama, yürütme ve yargı erklerinin tamamını ele geçirmiş oldu (Esgin, 1998: 38).

Engizisyon mahkemeleri ile kilise, halkın imamını soruşturmak, gerçek imandan ayrılanları yeniden imana getirmek ve onların Hıristiyanlara zarar vermesini engellemek gibi görevleri yerine getirecekti (Eroğlu, 2004a: 97). Bu mahkemeler Hıristiyanlığı farklı biçimlerde uygulayanlara olduğu gibi, başka dinlere mensup kişilere de (Yahudiler, İspanya'daki Müslümanlar, 1542'den sonra Protestanlar) aynı acımasızlıkla davranmıştır (Pena-Ruiz, 2007: 45). Mahkemeler sapkın olarak nitelendirdiği bireylere kor demir tutturma, kamçılama, kazığa oturturma, içi kızgın ve sivri çivilerle doldurulmuş ayakkabılar giydirme gibi çok çeşitli işkenceler uyguladı ve deyim yerindeyse bir işkence bilimi ve sanatı oluşturdu (Esgin, 1998: 310). Bu mahkemeler İtalya'da kurulmakla beraber tüm Avrupa'ya yayıldı ancak 19. yüzyılda kaldırılabilmişti. Ancak tüm bu süreçte tüm Avrupa kasıp kavrulmuştu (Eroğlu, 2004a: 98). Ortaçağ'da Hıristiyanlık ortaya çıktığı dönemde Roma'nın ona uyguladığı bağınazlığı ve şiddeti belki de daha yüksek oranda kilise eliyle Hıristiyanlığın dışındaki bireylere uyguladı. Ne yazık ki kendi mensuplarına reva görülen kötü muameleyi, o da diğer bireylere reva görmeyi tercih etti. Salihpaşaoğlu'nun da (2014: 76) dediği gibi eski mazlumlar yeni zalimlere dönüşmüştü.

Kilisenin bu baskıcı tutumunun sonuçları 15.yüzyılda başlayan reform hareketi ile gün yüzüne çıkmıştır. Kilisenin dinsel konum ve yetkilerinin dışına çıkarak siyasal amaçlar peşinde koşması ve Hıristiyan halk üzerinde dünyevi bir hegemonya kurması reformun sebeplerinden birisidir. Papalığın yanılmaz ve sorgulanamaz oluşu, din adamlarının ibadet ve günah bağışlama sırasındaki

istismarları, kutsal metinlerin halktan uzak tutulması gibi sebepler de reformu tetikleyen unsurlar olmuştur (Olgun, 2010: 121). Bütün bu sebeplerden dolayı reform hareketi Martin Luther 'in öncülüğünde Almanya'da başlamış ve kendini destekleyen çok sayıda insana ulaşabilmiştir. Dönemin Katolik teolojisine karşı çıkan bir hareket olduğu için de bu kişilere Protestan adı verilmiş ve bu yapı teolojik olarak Protestanlık mezhebini oluşturmuştur.

Onların amacı yeni bir din yaratmak değil, başlıca dini düşünceyi siyasetten arındırmak ile İncil'i ve kitapların İsa hakkındaki bilgilerini kilisenin ya da devletin malı olmaktan çıkarmaktır (Oğuz, 2006: 21). Çünkü o dönemde İncil'i yorumlama yetkisi, yalnız kiliseye aitti. İncil'in tek metni ve yorumu da zaten belirlenmişti. Luther'de bu durumu "*Kutsal Kitabın anlamı açıktır. İsa'nın ruhunun yardımıyla yoruma gerek kalmaksızın anlaşılabilir*" diyerek eleştirmiş ve kutsal metinleri kilise egemenliğinden çıkarmak istemiştir (Yılmaz ve Tekin, 2014: 4/12).

Ortaçağ'ı bitirecek olan hareket yalnızca reform değildir. Bu düşünsel devrimi sağlayan, yeni bir insan profili oluşturan süreç Rönesans'ın eseridir ve kaynağını hümanizmden almıştır (Çoşar, 2000: 60). Rönesans ortaçağın ilahiyatçı ve otoriter anlayışına karşı bir tepki olarak doğmuş, "insanın ve dünyanın keşfi", hür, tenkitçi ve dinden uzak bir bireyciliğin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Çoşkun, 2003: 47). Bunu sağlayan akım ise hümanizm olmuştur. Bu akım sayesinde Orta Çağ'ın Tanrı/din merkezli evren, toplum ve insan açıklaması yerine insan merkezli bir evren, toplum ve birey açıklaması oluşturulmuştur. Böylece Tanrı devletinin yerine tekrar yeryüzü devleti geçmiştir (Çüçen, 2006: 26). Dolayısıyla Rönesans süreci ve hümanizm akımı dinsel reform ile beraber kilisenin gücünü etkileyen diğer önemli gelişmeleri oluşturmaktadır.

Reform hareketinin güç kazanması ile beraber din savaşları ve dini sebeplere dayalı katliamlar da 16. yüzyılın ikinci yarısında tarih sayfalarında görülmeye başlamıştır. Din özgürlüğü ve hoşgörü, kendine yer bulabilmek adına her yüzyılda zorlu bazı süreçleri atlatmak zorunda kalmıştır.

Katolik Kutsal Roma İmparatoru ile Protestan prensler arasındaki savaş sonucunda 1555 yılında "Augsburg Barışı" imzalanmıştır. Çözüm olarak her bölgenin din seçimi, o bölgenin liderine bırakılmıştır. Bireylerin liderin benimsediği dini kabul etmekten başka bir yolu yoktur. Bireyler ya Katolik olacak ya da

Protestan. Bu durumda farklı bir inancı olan bireyin eşyalarını alıp diğer bir bölgeye taşınmaktan başka olanağı da kalmamaktadır (Salihpaşaoğlu, 2014: 130). Bu durumda görülüyor ki anlaşma kısa vadede savaş durumunu bitirse de dini özgürlüğü sağlama noktasında eksik kalmaktadır.

1572 yılına gelindiğinde ise din özgürlüğü tarihine kara bir leke bırakan “Aziz Bartolomeo Günü Katliamı” (St. Bartholomew Day massacre) yaşanmıştır. Fransız kralının kız kardeşi Marguerite ile Huguenotların⁴² lideri Henry'nin düşünlerinin olduğu 24 Ağustos 1572 tarihinde Katolik çeteler tüm Protestanlara karşı bir katliama başlatmıştır. Sarayda başlayan hareket bütün Paris'e yayılmış ve 20.000 ile 70.000 arasında insan öldüğü tahmin edilen kıyım günlerce sürmüştür (Çoşar, 2000: 78).

17. yüzyıla gelindiğinde din faktörünün etkili olduğu ve yine Katolikler ile Protestanlar arasındaki anlaşmazlığa bağlı olarak oluşan önemli olay Otuz Yıl Savaşlarıdır. 1618 yılında Almanya'da başlayan ve 1648 Westphalia Barışı ile son bulan bu savaş Protestanların dini özgürlüklerinin olmadığı gerekçesiyle bir birlik kurarak ayaklanmaları ile başlamıştır (Alganer ve Çetin, 2007: 292). Gerçekten de Almanya'da Protestanlığın yayılmasından rahatsız olan Katolik Kutsal Roma İmparatorluğu⁴³ bu duruma karşı koymak adına hükmettiği coğrafyada devletin önemli pozisyonlarına Katolikleri atamış ve Protestanları baskı altına almıştı (Salihpaşaoğlu, 2014: 132). Protestanlara Hollanda, İngiltere, Fransa gibi devletlerin destek vermesine karşı Alman devletlerinin⁴⁴ Kutsal Roma İmparatorluğunun desteğini almasıyla Almanya, dini bir savaş öncesi kendilerine destek bulmuş olan iki kampta toplanmıştı. Sonuç olarak Protestanların galibiyeti ile son bulan bu savaş büyük bir din savaşı olarak tarihe geçmiştir (Alganer ve Çetin, 2007: 292).

⁴² [Reform](#) hareketi sırasında [Fransa](#)'da ortaya çıkan [Protestan](#) topluluğa verilen isimdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Huguenot>. Erişim Tarihi 31.05.2016

⁴³ Kutsal Roma İmparatorluğu, kurulduğu ve yıkıldığı yıllar olan 962-1806 yılları arasında toplam 844 yıl boyunca tarihe konu olan ve Orta Avrupa'da hüküm sürmüş monarşik yapıdaki bir Alman Krallığıdır. Batı Roma İmparatorluğunun yıkılmasının ardından kendini onun mirasçısı olarak görmüştür. Çünkü kurucu kişi olan Büyük Otto, 962 yılında Papa tarafından İmparator olarak atanmış, kutsanmış, tacı takılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/Kutsal%20Roma%20Cermen%20C4%B0mparatorlu%C4%9Fu-238>. Erişim Tarihi 01.06.2016.

⁴⁴ Almanya o dönemde üniter bir devlet değildi ve prenslikler, dükalıklar ve piskoposluklardan oluşan daha çok federatif bir devlet görünümündeydi. Zaten Almanya derken kast edilen yer, Kutsal Roma İmparatorluğundan arta kalan kısımdır (Çoşar, 2000: 81).

Bu savaşın ve sonucunda yapılan Westphalia Barışı'nın siyasi ve coğrafi içerikli çok sayıda sonucu olmakla birlikte konumuz açısından dini sonuçlar daha fazla önem arz etmektedir. Öncelikle savaştan sonra, dinin uluslararası ilişkilerde esas itici güç olması ortadan kalkmıştır. Katolik Fransa'nın Protestanları desteklemesi bunun en iyi örneğidir (Salihpaşaoğlu, 2014: 132). Katolik egemenliği altında yaşayan Protestanlar ve Protestan egemenliği altında yaşayan Katolikler hem özel yaşamlarında kendilerince hem de sosyal yaşamda toplu olarak ibadet edebilecekler, çocuklarına kendi dini eğitimlerini verebilecekler ve diledikleri meslekleri icra edebileceklerdir (ktem, 2002: 37). Ayrıca Augsburg Barışı ile yerleşen ve din zgrlğine aykırı olan "hükümdar hangi dinden ise tebaanın da o dinden olması" prensibi ortadan kaldırılmış, çeşitli mezheplerin bir arada yaşayabilmesinin n açılmıştır (Alganer ve etin, 2007: 293). Görüldüğü üzere anlaşma ile Papanın ve kilise diplomasisinin etkinliği önemli oranda azaltılmıştır. Anlaşmanın imzalanacağı sırada Papa X. Innocentius'un, anlaşmayı "sonsuz dek geçersiz, hükümsüz, adalete aykırı, cehennemlik..." bulduğunu beyan etmesi ve fakat Katolik hükümdar ile prenslerin anlaşmayı imzalamaktan vazgeçmemesi bunun en iyi göstergesidir (ktem, 2002: 38). Rönesans ile gelişen hümanizmin ile reform hareketinin başlattığı dini özgürlük mücadelesinin sonuç bulmaya başladığı bu anlaşma ile görülmüştür.

Rönesans ile başlayan yeni insan anlayışı, yani zgr, bağımsız ve akklı/deneyi bilgiyi elde etmek için referans alan insan oluşturma projesi, meyvelerini 18.yüzyılda Aydınlanma ağında vermeye başlar (en, 2006: 26). Çünkü Rönesans, Aydınlanmanın başlangıcını ve hazırlık aşamasını oluşturmuştur (ztrk, 2001: 45). Aydınlanma sürecine dair Kar'ın (2014: 175) belirttiği üzere, aydınlanma dşnrlilerinin birçoğu için insan ve onun akklı, dinin ve onun geleneğinin boyunduruğu altına girmiştir. Bunu ortadan kaldırmak için dini değerlere göre őkillenmiř bu dünya görüşünün yerine, insanın kendisinin belirleyeceği yeni bir dünya görüşü oluşturulmaya çalışılmalıdır. Bu amaca ulaşabilmek için ise, aklın her türlü baskıdan kurtarılması, insanın kendi dışındaki her türlü etki ve hegemonyadan soyutlanması gerekmektedir. Dolayısıyla Aydınlanma, insanın, Tanrı, din ve devlet karşısındaki konumunun yeniden ele alınmaya başlandığı bir dönem olmuştur.

Bu hareketten en çok etkilenecek olan kurum tabi ki Roma Katolik Kilisesidir. Kilisenin toplumsal, ekonomik ve siyasi alandaki gücüne yönelik

itirazlar, Katolik çoğunluğa sahip ülkelerde daha şiddetli bir hal almıştır (Köktaş, 2015: 641). Çünkü dini araç olarak kullanarak yapılan her türlü baskıyı reddeden Aydınlanma, ruhban sınıfının karşısına geçmiş ve dinin hiçbir grup veya kişinin özel çıkarı için kullanılmayacağını vurgulamıştır (Öztürk, 2001: 46).

3. Yakın Çağ'da Dinsel Hoşgörü

Rönesans, reform ve aydınlanma ile birlikte dinin\kilisenin üstünlüğünün ortadan kalkmasıyla, toplumları bir arada tutacak mekanizma ulus inşası olmuştur. 19. ve 20. yüzyılda imparatorlukların yıkılıp, ulus devletlerin ortaya büyük oranda siyasi ve ideolojik içeriği olan, toprak ya da üstünlük elde etme amacı taşıyan savaşlar yaşanmıştır. I. ve II. Dünya Savaşı ve Sovyetler Birliğinin çökmesiyle son bulan Soğuk Savaş ve sonrasında Samuel Huntington'un medeniyetler çatışması tezi ile 11 Eylül saldırısı bunun en iyi örneklerindedir.

Hungtington'un medeniyetler çatışması tezine göre, Sovyetler Birliği'nin dağılması üzerine ortaya çıkan dünya düzeninde çatışmaların sebebi ideolojik ya da ekonomik değil, kültürel olacaktır. Çatışmalar Batı uygarlığı ile Batılı olmayanlar, yani Çin, Japon, İslam, Hint, Slav-Ortodoks, Latin Amerika ve Afrika uygarlıkları arasında yaşanacaktır. 11 Eylül saldırı sonrasında ise dünya adeta Hıristiyan Batı ile Müslüman Doğu arasında ikiye bölünmüş ve medeniyetler çatışması tezi bu gelişmelerin etiketi olmuştur (Özer, 2007: 2-6). Bu süreçte İslam ve Hristiyanlık Doğu Batı medeniyeti etiketi ile karşı karşıya gelmiş, Afganistan ve Irak gibi ülkelerin “medeniyet götürme” adı altında işgali söz konusu olmuştur. Dolayısıyla 11 Eylül saldırıları sonrasında yaşanan gelişmelerin görünmeyen yüzü din olmuştur.

Avrupa'nın geçirdiği tarihi baskı ve özgürlük süreci onun yapısında din olgusunun etkinliğini azaltmış, aklın ve bilimin öngördüğü bir hayat anlayışı geçerliliğini sağlamıştır. Yapılan bir araştırmaya göre, 1851'de İngiltere ve Galler'de yetişkinlerin %40'ı Pazar günleri kiliseye giderken, 1900'de %35'i, 1950'lerde %20'si ve 2000'de %8'i gitmektedir. Bu düşüş, Avrupa'nın diğer ülkelerinde de söz konusudur ve Danimarka, Norveç, İsveç gibi ülkelerde bu oran çok daha düşüktür (Salihpaşaoğlu, 2014: 177).

Bugün çok sayıda Avrupalı dine kuşku ile bakmayı Avrupalılığın özünün bir parçası olarak görmektedir. Dolayısıyla kaynağı ne olursa olsun dini bir inanca korku ile yaklaşmaktadır (Caldwell, 2011: 219). Bu sebeple Avrupa kimi zaman dini özgürlük alanını daraltabilmektedir. Elbette ki önceki yüzyıllara göre dini özgürlükler daha fazladır fakat Avrupa’da dini özgürlük ile ilgili düzenlemelerde tamamen sonuca varıldığı söylemek de doğru olmaz. Dini mabetler ve onlara yapılan mali yardımlar (özellikle cami inşası ve minare yapımı), eğitimde dini simgelerin varlığı ve giyim, dini bayramların kutlanabilmesi, bazı dini ritüellerin yapılması, yemekhanelerde helal gıda gibi birçok konu Avrupa ülkesi için sorun teşkil eden dini konulardır. Ancak bu konuların hepsine dair tek bir çözüm bulmak mümkün değildir. Çünkü bu sorunlar her Avrupa ülkesinde gündeme farklı şekillerde yansımakta ve çözüm yolları da değişkenlik arz etmektedir.

Örneğin, dini mabetlere yapılan yardımlar birçok Avrupa ülkesinde sıkça gündeme gelmektedir. İtalya ile Fransa bazı dinî gruplar (ki Müslümanlar bu grupların içinde değildir) devlet tarafından desteklenmektedir. Hollanda’da bir dönem ne kiliseler, ne havralar, ne de diğer ibadet yerleri her hangi bir devlet yardımı alamazken, Müslümanların ibadet yerleri devlet tarafından sübvans edilmiştir. Ya da dini tatiller konusu da din özgürlüğü tartışmalarında gündeme gelmekte ve bu konuda da devletlerin farklı politikaları olabilmektedir. İtalya’da Yehova Şahitleri, Budistler ve Yahudiler, devletin onlarla yaptığı anlaşmalarla bu imkândan yararlanmaktadırlar. Avusturya ve Portekiz’de böyle bir şeye imkân verilmemiş, Hollanda’da bu problem bazı toplu iş görüşmeleriyle halledilmiş, bazı Alman kanunları ise Hıristiyan olmayanlar da kapsayacak şekilde tüm dinî gruplara dinlerine göre kutsal sayılan günlerde iş ve okula gitmekten muaf olma imkânı vermiştir (Ferrari ve Kumaş, 2004: 311-314).

Başta da belirttiğimiz gibi Avrupa’da dini özgürlüklere dair sorunların görünüşleri farklı olmakta ve bunlara yönelik cevaplar da ülkeler arasında farklılıklar içermektedir. Dolayısıyla tarihsel süreç içerisinde Avrupa’da dinsel hoşgörüyü incelediğimiz bu başlıkta 21. yüzyıla baktığımızda, dinsel özgürlük ile ilgili meseleler hem ülkeler açısından hem de sorun açısından ayrı ayrı konular olduğu için buraya kadar verdiğimiz bilgilerin kısmen de olsa Avrupa’nın yakın dönemlerde karşılaştığı dini konuları anlatmaya yeterli olduğu görülmektedir.

Avrupa'nın dinsel hoşgörü tarihinden çıkan en önemli sonuç ise hoşgürsüzlüğün ve baskının sonunda hoşgörüyü doğurduğudur. Hıristiyanlık ilk çıkışında büyük baskı ve zulüm görmüş ancak sonucunda yükselen o olmuştur. Aynı şekilde Ortaçağ'ın hoşgürsüzlük tarihi ona karşı gelenlerin başarısı ile son bulmuştur. Yani yasaklamak, baskı yapmak ve hoşgörü göstermemek hiçbir zaman çözüm olmamış ve aksi sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

B. Din ve Vicdan Özgürlüğünün Garantörü Olarak Laiklik

1. Laikliğin Tanımlanması

Batı dillerinde, sözlüklerde, “laik” için, “ruhani sınıftan olmayan kimse”; sıfat olarak da “dünyevi, cismani, dini olmayan” tanımlamaları yapılmaktadır. Türkçeye Fransızcadan aktarılan “laik” kelimesi, Yunancada “halk” anlamına gelen “laos”tan türetilmiştir. Eski çağlardan beri din adamı olmayan, ruhani bir sıfatı ve bir dinsel görevi olmayan kişi, kurum ve nesnelere, kısaca din dışında kalan alanı belirtmek için kullanılmıştır (Oğuz, 2006: 9). Bu alan zamanla genişlemiş ve eğitim, aile, ekonomik yaşam, hukuk hatta görgü kuralları, kıyafet gibi pek çok şeyin değişmez din kurallarından bağımsız hale gelmesi olarak anlaşılmaya başlamıştır (Küçük, 2005: 2). Şu hali ile laik kelimesi, bazen kilisenin baskısından kurtulan yeni fikir akımlarını yaymaya çalışanları, bazen o fikir akımlarının kendisini, bazen de öyle bir fikrin çeşitli kurumlarca uygulanması için kullanılmaktadır; laik devlet, laik eğitim gibi (Pena-Ruiz, 2007: 28).

“İnsan hakları nedir?” sorusuna bilgiyle temellendirilebilir bir cevap verilmedikçe, kimin ne hoşuna gidiyorsa veya neye ihtiyacı varsa o insan hakkı olarak sayılıyorsa, laiklik de çok çeşitli anlamlara çekilebilmektedir (Kuçuradi, 2001: 211). Ancak laiklik en bilindik versiyonu ile din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasıdır. Laiklik sivil toplumun ve dinsel toplumun ayrılmasını, yani dünyevi olanla ruhani olanın ayrılmasını içerir (Deguergue, 2001: 198).

Sami Selçuk ise laikliği karşılıklı bağımsızlık olarak tanımlar. Yani ona göre laiklik, hem devletin dinden bağımsız olması hem de dinin devletten bağımsız olmasıdır (Tanör, 2001: 28).

Diğer bir tanımlamaya göre ise laiklik eşit ve özgür bireylerin birleşmesinden meydana gelen halkı belirtmektedir. Buradaki özgürlük vicdan özgürlüğüdür. İster dinsiz, ister inançlı kişi olsun bu inançlardan birisini seçen kişi üzerinde hiçbir baskı uygulanamamasıdır (Pena-Ruiz,2007: 23).

Cismani ve ruhani iki otorite olan kral ve kilisenin halk üzerindeki güçlü otoritesine karşı, Aydınlanma ile gelişen ve şuan birçok toplumda farklı biçimlerde de olsa uygulanan laiklik dinin bir siyasi iktidar aracı olarak kullanılmasını reddeder. Dinler adına yapılan savaşları, işkenceleri, idamları düşündüğümüzde din ve vicdan özgürlüğünün ve bunu yaşatabilmek adına da laikliğin önemi bir kez daha ortaya çıkar.

2. Laikliğin Unsurları

Din ve vicdan özgürlüğünün teminatı olarak tanımladığımız laiklik, çeşitli unsur özellikler içerisinde barındırmaktadır. Laikliğin “din özgürlüğü” ve “din-devlet işlerinin ayrılığı” olmak üzere iki cephesi bulunmaktadır (Özbudun, 2002: 76-82). Bu iki cephenin vurguladığı özellikleri incelemek laikliğin ne olduğunu anlatmaya yardımcı olacaktır.

İlk cephe olan din özgürlüğü “inanç özgürlüğü” ve “ibadet özgürlüğü” olarak ikiye ayrılmaktadır (Gözler, 2010: 203). Bu ayrım bizi din ve vicdan özgürlüğüne götürür. Çünkü din ve vicdan özgürlüğü, inanan bireylerin inançlarını açığa vurabilme özgürlüğünü sağlarken, inanmayan bireylerin ise vicdani kanaatlerini koruma altına almaktadır. İşte bu noktada laiklik ile din ve vicdan özgürlüğünün ilişkisi ortaya çıkar. Laiklik, din ve vicdan özgürlüğünü garanti altına alan bir sistemi ifade eder. Bireylerin inanma ya da inanmama konusunda özgür olmasını, dinlerinin gereklerini özgürce yerine getirilebilmesini sağlayan din ve vicdan özgürlüğü ancak inanç ve ibadet özgürlüğünü savunan laik bir sistemde vücut bulabilir. Laik bir devlet, dinin dışında kaldığı için, kişilerin dinsel inançlarına ya da inanmamalarına ilişkin bir özgürlük alanı verdiğinden din ve vicdan özgürlüğü sağlanmış olur

(Aliefendioğlu, 2001: 74). Başdemir’de (2009: 39) laikliği “*farklılıkların bir arada barış içinde yaşamasını amaçlayan, farklı inanç grupları arasında saygıya dayalı olarak ilişkileri dñzenleyen ahlâkî, hukukî ve siyasal bir değer*” olarak görñr ve din özgñrlñđñ ile laikliğin optimum değerler olduğunu savunur.

Laikliğin diğer cephesi ise din ve devlet işlerinin ayrılığı üzerinedir. Bu unsur dinin kamusal alana girmemesi, kamu gücüne dayanmaması öte yandan devletin de dinsel alana kamu dñzeni ve güvenliğini bozucu eyleme dññüşmedikçe karışmaması anlamına gelmektedir (Aliefendioğlu, 2001: 76).

Portalis ise bu durumu şöyle ifade eder (Gauchet, 2000: 54);

“Din ile devlet asla karıştırılmamalıdır: Din insanın tanrı ile kurduğu toplumdur; devlet ise insanların kendi aralarında kurduğu toplumdur. İmdi, insanlar birleşmek için ne bir vahye ne de bir dođauřtñ yardımcı gereksinim duyarlar, sadece kendi kendilerine gereksinim duyarlar.”

Gözler’e göre (2010: 204) ise bir devletin din ve devlet işleri ayrılığını sağlamış olduğunu söyleyebilmek için beş şartları yerine getirmiş olması gerekir. İlk şart devletin resmi bir dininin olmamasıdır. Din kurallarının muhatabı bireylerdir. Tñzel bir kişi olan devletin bir dine bağlı olması mümkün değildir. Burada kast edilen devletin belli bir dine üstñnlñk vermemesi ve yasalarında, idari eylemlerinde bir dinin kurallarını referans almamasıdır (Demir, 2011: 31). Ancak, Avrupa’da birçok devlet bir dini (kilise) sahiplenme yoluna gidebilmiştir. Örneğin; 1992 İsrail Temel Kanunu devletin bir Yahudi devleti olduğunu garanti altına alır. Aynı şekilde Yunan Anayasası Doğu Ortodoks Hıristiyanlığını resmi din olarak tanımlar (Gözler, 2010: 204). Norveç, din özgñrlñđñü sağlamak ile birlikte dinler arası eşitlik bulunmadığını belirterek Lüteryen Kilisesini milli kilise ilan eder. İsveç’te de Lüteryen Kilisesi özel bir statüye sahiptir ve çıkabilme imkânı olmakla birlikte herkes bu kilisenin üyesi kabul edilir. Finlandiya’da da Lüteryen kilisesi ve Ortadoks kilisesi milli kurumlardır (Öktem, 2002: 161-162). İngiltere’de ise Anglikan Kilisesi on altıncı yüzyılın yarısından bu yana resmi kilise statüsündedir (Monsma ve Soper, 2005: 127). Son olarak Danimarka’da da 1953 Anayasasına göre, milli kilise, Lutherci Evanjelik Kilisesidir (Kahraman, 2008: 62). Bu örnekler ışığında, bahsedilen Avrupa devletlerinin din-devlet ayrılığı ilkesine ters düştükleri için laiklik prensibinin eksik kaldığı söylenebilir fakat tamamen laik olmadıklarını söylemek doğru olmaz. Çünkü bahsi geçen devletlerin birçogu plñralist ve hořgörñ temelli

ilkeleri dolayısıyla din ve vicdan özgürlüğünü sağlamış ülkelerdir. Bu sebeple bu devletler Tanör'de (2001: 27) söylediği gibi “*Anayasalarında laikliği anması şöyle dursun bir kiliseye bağlı olduklarını söylemiş bile olsalar bunlar fiilen, siyasal hayat, kamusal hayat, sosyal hayat, kültür, estetik alanlarında laikleşmişlerdir.*” Zaten devletlerin resmi bir dine sahip olması dolayısıyla AİHM'e yapılan başvurularda da mahkeme, devletin resmi bir dine (kiliseye) sahip olmasını, bu dine aidiyeti zorunlu kılmadıkça ve bu konuda insanlara baskı yapılmadıkça, prensip olarak 9. maddeye aykırı görmemektedir (Arslan, 2005: 34).

İkinci şart ise devletin dinler karşısında tarafsız olmasıdır. Devlet bu dinlerden birini himaye edemez ya da bu dinlerden bazıları üzerinde baskı kuramaz. Toplumda çok sayıda din olabilir, bu dinlerden biri diğerlerine nazaran daha yaygın olabilir. Ancak devletin toplumda yaygın olan bir dine devlet üstünlük tanınması ve o dinin öğrenilmesi için faaliyetlerde bulunması laikliğe aykırı olur (Gözler, 2010: 205). Bu sistemde bireyler sırf inançları ya da inançsızlıkları sebebiyle devletin farklı muamelesine maruz kalmadan yaşayabilmelidir. Çünkü laik bir devlette din, sosyal bir olgu olarak kabul edilip, hukuksal düzenlemelere uğrasa da devlet çatısı altına girememektedir (Öktem, 1998: 38).

Üçüncü şart devletin tüm din mensuplarına eşit davranmasıdır (Gözler, 2010: 205). Laikliğin benimsendiği bir devlette, din ve ibadet, inanma ve inanmama özgürlükleri garanti altına alınarak yurttaşlar yasa karşısında eşit şekilde korunur (Aliefendioğlu, 2001: 78). Laik bir devlet tüm din ve inançlara eşit mesafede durduğu ve farklı inançlara sahip bireyleri birleştirici bir rol oynadığı için din ve vicdan özgürlüğünün var olmasını sağlamış olur (Pena-Ruiz, 2007: 11). Aynı zamanda birbirinden farklı inançlar çoğunlukta ya da azınlıkta olup olmadıklarına bakılmaksızın devlet tarafından eşit muamele gördükleri için çoğulculuk da sağlanmış olur. Dolayısıyla bu sistemde farklı inançlardaki tüm bireyler bir bütün olarak eşit tutuldukları için hem çoğulculuk hem de din ve vicdan özgürlüğü varlık bulur. (Demir, 2011: 16).

Dördüncü şart din kurumları ile devlet kurumlarının ayrı olmasıdır. Özbudun'a göre (Özbudun, 2002: 78; Aktaran Gözler, 2010: 205);

“Laik bir devlette din kurumları devlet fonksiyonlarını göremeyeceği gibi devlet kurumları da din fonksiyonlarını ifa edemez. Yani laik devlet, gerek dine bağlı devlet, gerek devlete bağlı

din sistemlerini reddeden, din ile devlet işlerini alan olarak birbirinde tamamen ayıran bir yönetim sistemidir.”

Laikliğin son şartı olan hukuk kurallarının din kurallarına uyma zorunluluğunun olmaması son derece önemlidir. Bu sistemde, hukuk kurallarını oluşturan beşeri iradenin din hükümlerinden bağımsız olması gerekir. Eğer bir devlette böyle bir zorunluluk varsa o devlet laik bir devlet olamaz (Gözler, 2010: 206).

Görüldüğü gibi laiklik tüm bu unsurları ile ele alındığında din ve vicdan özgürlüğünü sağlayabilmenin şartları da gerçekleşmiş olmaktadır. Laik sistemin hem toplumsal hem de siyasal düzeyde kabul edildiği bir ülkede din ve vicdan özgürlüğünün de temeli atılmaktadır. Çünkü Erdoğan (2005: 32)’a göre “*din ve vicdan özgürlüğü için en uygun “çevre”, insanlığın tecrübesinin de gösterdiği gibi, laik bir siyasi-hukuki sistemdir.*” Laiklik inanan ya da inanmayan tüm bireylerin dini ve vicdani kanaatlerini koruyan bir yapıyı ifade eder.

3. Laiklikte Temel Yaklaşımlar

Laikliğin uygulanma boyutu çok çeşitli laiklik anlayışlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Temel prensip olarak laiklik, din ve vicdan özgürlüğünün teminatı olarak görülse de hem tarihsel gelişim içerisinde kilisenin mutlak iktidarına karşı olarak doğduğu için hem de kimi zaman devletlerin uyguladığı bazı politikalar sebebiyle “dinsizliği savunma” gibi algılanabilmektedir. İşte bu noktada “militan laiklik” ile “çoğulcu laiklik” anlayışları karşımıza çıkmaktadır.

Militan (monolitik/pozitivist) laiklik anlayışında din, devlet tarafından kontrol altına alınan ve devlete etki etmesi istenmeyen bir yapı olarak görülür. Bunun sebebi, dinin siyasette muhalefeti sağlamak adına kullanılabileceği kaygısıdır. Bu nedenle, dinin sadece devletten değil, aynı zamanda siyasetten de uzak tutulması istenir. Dine karşı bu “kuşkucu” ve “ihtiyatlı” yaklaşım, onun toplumsal ve siyasal alandaki her türlü görünümüne karşı otomatik bir refleks oluşturmuştur (Arslan, 2005: 7). Buna paralel olarak dinin toplumsal hayattan çekilmesi ve kontrol altında tutulması istenir. Bu model de müdahale ve kontrol kavramları esastır (Sambur, 2009: 47). Hatta kimi

zaman bu laiklik anlayışı toplumu dönüştüren ya da klasik ifadesiyle “çağdaşlaştıran” bir ilke haline gelmiştir (Arslan, 2005: 7).

Militan laikliğin tarihsel arka planında Fransa'nın kilisenin mutlak iktidarına karşı başlattığı özgürlük mücadelesi yatar. Katolik Kilisesi ile kraliyetin yakın ilişkileri sonucunda Kilise, Kral Clovis'i “kilisenin tek çocuğu”, Fransa'yı ise “kilisenin büyük kızı” ilan etmiştir. Bu ittifak Avrupa'da gelişen reform ve Protestanlık ile bozulma sürecine girmiştir. Kilise ve devlet, Protestanlara karşı büyük kıyımlar gerçekleştirmiş⁴⁵ ve bunun sonucunda (ekonomik sebeplerin de varlığı ile birlikte) toplum, hoşgörü taleplerini devrim ile duyurabilmiştir (Çaha, 2011: 9-12). İşte tüm bu süreç Fransa'da kiliseye ve dine karşı bir korku oluşturmuş ve laiklik anlayışı Fransa'da merkezileşmiş, faaliyetleriyle evrensel olma iddiası taşıyan bir yapıya karşı çıktığı için çatışmacı, mücadelecı bir hal almıştır (Teixer, 2001: 22). Yaşanan bu kanlı mücadele sonucunda tekrar benzer şeylerin yaşanmaması adına devlet, dine karşı ihtiyatlı ve kontrolcü bir biçimde yaklaşma yoluna gitmiştir. Fransa'da 1789 Devrimi ile uygulanmaya başlayan militan laiklik anlayışı, İspanya'da 1868-1876; Portekiz'de 1908-1917 tarihleri arasında ve Meksika'da 19. Yüzyılda, Türkiye'de 1924 ve sonrasında uygulanmıştır (Aliefendioğlu, 2001: 81).

Militan laikliğin karşısında yer alan çoğulcu (seküler/Anglosakson) laiklik anlayışında ise, devletin dine müdahalesine karşı çıkılmakta, bireylerin dini inançlarına uygun olarak yaşamayı istedikleri sosyal hayat teşvik edilmekte ve dinî grupları sivil toplumun doğal unsurları olarak kabul edilmektedir (Sambur, 2009: 47). Bu model kiliseyle daha uyumludur, din güçleri ile daha barışçıldır, devrimci değil, evrimci ve uzlaştırıcıdır (Tanör, 2001: 26). Arslan'a göre (2005: 8) bu laiklik anlayışı, çok kültürlü bir toplum modelinin temel dayanaklarından birisini oluşturur. Bu sistemde devletlerin farklı kültürel ve dinsel gruplar karşısında tarafsızlığını koruması, bireylerin din ve vicdan özgürlüklerine müdahale etmemesi beklenir. Çünkü burada din, siyasi egemenlik için bir tehdit unsuru olarak görülmemektedir (Demir, 2011: 36).

⁴⁵ 1562-1598 yılları arasında Fransa'da 8 din savaşı yaşanmış ve bu süreç içerisinde 100 bin Protestan öldürülmüştür. Fransa'daki laiklik sürecine dair ayrıntılı bir okuma için bkz. Çaha, Ömer (2011), Fransa'da İslam Karşıtlığı ve Laisizm, Ankara: Kadim Yayınları.

Militan ve çoğulcu laiklik yaklaşımlarına benzer bir ayrımı Kuru ve Stepan (2013: 92) pasif laiklik ve dışlayıcı laiklik kavramları üzerinden yapmıştır. Bu ayrıma göre, dışlayıcı laiklik, devletin kamusal hayatta dine yönelik dışlayıcı politikalar uygulamasını içerirken, pasif laiklik, dışlayıcı laikliğin aksine, devletin dinin kamusal alanda görünürlüğüne imkan tanıyarak pasif kalmasını içerir. Dışlayıcı laikliğe örnek, Fransa ve Türkiye üzerinden verilirken, pasif laikliğe örnek ABD üzerinden verilmiştir.

C. Bir Din ve Devlet Ayrım Modeli Olarak Amerika Birleşik Devletleri

Avrupa ile karşılaştırıldığında Amerika'nın hem teorik hem de pratik açıdan zengin bir siyasi mirasa sahip olmadığı görülmektedir. Çünkü Avrupa, hem Hıristiyanlıktan beslenmiş hem de Yunan, Helen, Roma, Rönesans, Reform, Aydınlanma gibi düşünce akımlarını içinde barındırmış, onlardan beslenmiştir (Yıldırım, 2015: 94). Amerika ise 1492 yılında Kristof Kolomb'un keşfi ile bulunmuş ve yaşadıkları yerlerde dini baskılara maruz kalmış insanların göç etmesiyle oluşmuştur. Dolayısıyla Amerika kronolojik olarak daha yeni olduğu için etkilendiği akımlarda çok çeşitli olamamıştır. Sanırım Amerika'nın tarihsel serüveni Avrupa'nınki kadar meşakkatli değildir.

Amerika'ya Avrupa'dan göçler öncesinde, o bölgede yerli halk olan Kızılderililerin yaşadığı bilinmektedir. İlk Avrupa kolonilerinin kurulmaya başladığı sıralarda 2 - 18 milyon Kızılderili yaşadığı sanılmakta ve tarihçiler genellikle birinci sayının doğru olduğunu düşünmektedirler. Kızılderili toplumu her bakımdan sıkı sıkıya toprağa bağlıydılar. Toprağa ve doğa koşullarına bağlılık, dinsel inançların da ayrılmaz bir parçasıydı. Kızılderililerin yaşamı klan ve birlikte yaşama temeline dayanmaktaydı ve çocuklara o günlerde Avrupa'da olduğundan daha çok özgürlük ve hoşgörü tanıyordu (ABD Ankara Büyükelçiliği, t.y. 3).

Amerika kıtasına ilk göçler ise 1607 yılında İngiliz kolonizasyonu ile başlamıştır. Bu göç dalgasının devamında Hollanda gemisi ile zenci köleler tarımsal işlerde kullanmak üzere getirilmişlerdir. Sonrasında İngiliz Kalvincileri ve İngiliz Prütentleri yine dini sebeplerden dolayı buraya gelmiştir (İmga, 2010: 79). Meksika, Batı Hint Adaları ve Güney Amerika'da zengin İspanyol kolonileri de kurulmuştur

(ABD Ankara Büyükelçiliği, t.y. : 5). Toplamda 13 tane olan bu koloniler kuzeyde New England, Massachusetts, Connecticut, New Hampshire ve Rhode Island, orta bölgede New York, New Jersey, Pennsylvania ve Delaware, güneyde Virginia, Maryland, Kuzey ve Güney Carolina olmak üzere bölgeye yerleşmişlerdir (Sencer, 1987: 87). Bu göçmenlerin birçoğu, Avrupa'daki siyasal baskılardan kaçmak, dinsel inançlarını özgürce yerine getirebilmek ya da ülkelerinde kendilerine tanınmayan fırsatlardan yararlanabilmek için vatanlarından ayrılmışlardır (ABD Ankara Büyükelçiliği, t.y. : 5).

Göçler sonucunda oluşan bu 13 kolonideki dini uygulamalar ve kilise-devlet ilişkisine dair modeller ise farklılık arz etmekteydi. Virginia Kolonisinde Anglikan Kilisesi etkindi ve sosyal kontrolün bir aracı olarak kurulmuştu. Püritenler ise İngiltere'de Anglikan Kilisesinin arınmasını talep etmişler ve bunu başaramayınca kendi Hıristiyan inançlarını uygulayabilmek için Amerika'ya gelmişlerdir. New York ve New Jersey'de oluşan kolonide ise dini çeşitliliğe bağlı olarak, hoşgörü hâkimdir. Bunların dışındaki koloniler ise her biri farklı bir dini eğilime dayalı olarak kurulmuştur. Örneğin; Maryland'in Katolik bir mülk sahibi tarafından, Rhode Island'ın bir Protestan muhalif tarafından kurulması gibi (İmga, 2010: 86-87)...

Görülüşü üzere Amerika'da çok çeşitli bir dini yapı bulunmaktaydı. Dolayısıyla bu durum kimi kolonilerde dinsel özgürlüğün, kimilerinde ise baskıcı bir ortamın olduğu çeşitli dini uygulamalarını da beraberinde getirmişti. 1648 Massachusetts Yasası, Cizvit⁴⁶ Cemaati için ve bebek vaftizini eleştiren herkes için sürgün cezası öngörmekteydi. Bir Cizvit sürgün edildikten sonra geri dönerse öldürülecekti. Tanrıdan başka ilaha inananların veya tapanların sonu idamdı. 1648-1688 yılları arasında Boston'da 5 kişi ve 1692'de Salem Common'da 16 kişi cadılık yaptıkları gerekçesiyle öldürülmüşlerdi. Bir Quaker⁴⁷ olan Mary Dyer insanların rahiplerin aracılığı olmadan Tanrı ile iletişim kurabileceğini söylediği için sapkın olduğu gerekçesiyle idam edilmişti (Gunn, 2006: 41-42). Dini özgürlük konusunda bu kötü örneklerin yanı sıra hoşgörü için adımlar atan koloniler de mevcuttu.

⁴⁶ İsa Derneği denilen bir Hristiyan derneğinin üyesi. Bkz.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.57573233bd05a1.59440884. Erişim Tarihi: 01.06.2016

⁴⁷ Mevcut [Hristiyan mezheplerinden](http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.57573233bd05a1.59440884) ve tarikatlarından memnun olmayanlar tarafından kurulan ve [17. yüzyıl](http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.57573233bd05a1.59440884) ortalarında İngiltere'nin kuzeybatısında ortaya çıkan bir mezhebe üye kişilere verilen ad. Bkz. https://tr.wikipedia.org/wiki/Religious_Society_of_Friends. Erişim Tarihi: 01.06.2016

Maryland kolonisinde 1649 Hoşgörü Kanunu çıkarılmıştı. Bu kanunda hiçbir Hıristiyan'ın “*hür ibadetinde veya inancından dolayı tacize uğramaması, rahatsız edilmemesi ya da ayıplanmaması; inancına aykırı bir dinin gereklerine uymaya zorlanmaması*” garanti altına alınmıştı. Protestan ya da Katolik olmalarından bağımsız olarak, Hz. İsa'ya inanan hiç kimse rahatsız edilmeyecekti (İmga, 2010: 120). Bu kanun dönemin şartlarına göre dini hoşgörüyü sağlama noktasında umut verici olsa da teslise inanmayanlara ölüm cezası getirmesi olumsuz bir yön oluşturmaktadır (Gunn, 2006: 42). Yine hoşgörü noktasında Rhone Island'ın kurucusu Williams önemli bir kişiliktir. Kolonide büyük oranda özgürlük havası estirmiş, Protestan olduğu halde Katoliklerin dahi sığınmalarına yardımcı olacağını söylemiş, yine hoşlanmadığı Quakerler Massachusetts'ten kovulduklarında, onların kendi kolonisinde ikamet etmelerine izin vermiştir. Ayrıca yerli Amerikan olan Kızılderililer ile de hayatı boyunca dostane ilişkiler kurmuştur (İmga, 2010: 129-130).

İngiliz sömürsü altındaki kolonilerin, bağımsızlık arzularını harekete geçiren çeşitli ekonomik, askeri ve dini gerekçeler vardır. Bu temelden hareketle 1764 Şeker Yasası⁴⁸, 1764 Para Yasası⁴⁹, 1765 Askeri Konaklama Yasası⁵⁰, Pul Yasası⁵¹, Boston Çay Partisi olayı⁵² kolonileri bağımsızlığa sevk eden önemli ekonomik gelişmeler olmuştur. Ekonomik gelişmelerin yanı sıra bazı askeri adımlar da kolonileri bağımsızlığa sürüklemiştir. İngiltere'nin Kuzey Amerika'da sürekli asker bulundurmasını halk kendi çıkarları için bir tehdit saymıştır (Sencer, 1987: 90). Ayrıca aynı yıllarda ortaya çıkan Büyük Uyanış hareketi de bağımsızlık hareketinin

⁴⁸ Bu yasa ile yabancı kaynaklı rom ithali yasaklanmış; tüm kaynaklardan gelen melas için düşük bir gümrük resmi konulmuş; şaraba, ipeğe, kahveye ve çok sayıda diğer lüks mala da gümrük resmi getirilmiştir. Bkz. (ABD Ankara Büyükelçiliği, t.y. : 20).

⁴⁹ İngiltere Parlamentosu, “Majestelerinin hiçbir kolonisinde çıkarılan borç kâğıtlarının yasal ödeme belgesi sayılmasını engellemek için” bu yasaı çıkarmıştır. Koloniler, ticaret açığı veren bir bölge olduğu ve sürekli nakit para sıkıntısı çektiği için, anılan önlem, kolonilerin ekonomisi üzerine ciddi bir yük eklemiştir. Bkz. (ABD Ankara Büyükelçiliği, t.y. : 20-21).

⁵⁰ Krallık askerlerine koloniler tarafından yiyecek ve barınak sağlanmasını gerektirdiği için karşı çıkmıştır. Bkz. (ABD Ankara Büyükelçiliği, t.y. : 21).

⁵¹ Bu önlem gereğince, tüm gazetelere, el ilanlarına, broşürlere, ruhsatlara, kira sözleşmelerine ve diğer yasal belgelere damga pulu yapıştırılacak ve Amerikan gümrük memurları tarafından toplanacak gelir, kolonilerin “savunulması, korunması ve güvenliğinin sağlanması” için kullanılacaktır. Bkz. (ABD Ankara Büyükelçiliği, t.y. : 21).

⁵² Çayını kendi mümessilleri aracılığıyla ve alışlagelen fiyatın çok altında satan Doğu Hindistan Şirketi, kolonilerdeki bağımsız tüccarları da ortadan kaldırma tehdidi yaratmıştı. Bu sebeple Doğu Hindistan Şirketi'nin mümessilleri, Atlantik kıyısındaki tüm limanlarda istifaya zorlandılar ve yeni gelen çay partileri ya İngiltere'ye geri gönderildi ya da antrepolarda depolandı. Bkz. (ABD Ankara Büyükelçiliği, t.y. : 23).

dinsel yönünü oluşturmaktadır. Bu hareket kiliselerin var olan formalizm ve Ortodokslularına karşı çıkmaktaydı (Monsma ve Soper, 2005: 19). Çünkü bu hareket bireylerin hak ve ödevlerini ve Tanrıya karşı bir sorumlu olduklarını vurgulamış ve doğrudan bireye yönelmiştir (İmga, 2010: 153). Büyük Uyanış hareketinin vurgusu yükseldikçe kilise ve ruhban sınıfının onlara karşı baskısı da artmıştır. Sonuçta kilise gücünü kullanarak, bu hareket üyelerini hapis ve para cezasına çarptırtmayı başarmıştır. Bir de Aydınlanmacı liberallerin de bu harekete destek vermesi ile hareket daha da güçlü bir hal almıştır (Monsma ve Soper, 2005: 19).

1776 yılına gelindiğinde kolonilerin bağımsızlık arzusu en üst seviyeye çıkmış ve bağımsızlık sürecinin son aşamalarına gelmişti. 12 Haziran 1776'da o zamana kadarki en kapsamlı ve en ileri haklar belgesi olan Virginia Haklar Bildirgesi yayınlanmıştır. İnsanların eşit ve özgür doğduklarına, yaşam, özgürlük, mülk edinme gibi temel haklarının devredilemez olduğuna değinen bildiri kamu yararına aykırı hareket edilmemesi, güçler ayrılığının kabulü, adil yargılanma gibi birçok konuya da yer vermiştir. Son madde de ise din özgürlüğünden bahsedilmiş ve herkesin din ve vicdan özgürlüğünün olduğu savunulmuştur (Sencer, 1987: 95-97). Akabinde Virginialı Thomas Jefferson'un başkanlığında beş kişilik bir komitenin hazırladığı ve 4 Temmuz 1776'da kabul edilen Bağımsızlık Bildirisi⁵³ yayınlanmıştır. Bu bildiri, yeni bir ulusun doğumunu açıklamakla kalmamış, tüm dünyada etkin bir güç oluşturacak olan insan özgürlüğüne dair temel fikirleri oluşturmuştur (ABD Ankara Büyükelçiliği, t.y. : 25). Bildiriye göre, insanların doğuştan sahip oldukları bazı hakları vardır. Yaşam, özgürlük, mutluluğu arama gibi... Bir yönetim bunlara karşı gelmeye başlayınca onu değiştirmek gerekir ve Amerikalıların da yaptıkları budur (Şeker, 1989: 235). Bildirinin İngiltere tarafından kabul edilmesi ise yaklaşık 7 yıl sürmüş ve bu süreçte İngiltere askeri güç kullanarak Amerika üzerindeki hegemonyasını devam ettirmek istemiştir. Fakat Amerika'ya Fransa'nın da destek vermesiyle savaşın galibi Fransa- Amerika ittifakı olmuştur. 3 Eylül 1783'te imzalanan Paris Barış Antlaşmasıyla, Amerikan Birleşik Devletlerinin bağımsızlığı resmen kabul edilmiştir (ABD Ankara Büyükelçiliği, t.y. : 27).

Artık bağımsızlığını kazanmış Amerika'nın dini özgürlük konusundaki adımları oldukça ileri düzeydedir. 1776 yılında Virginia Parlamentosu, Anglikan

⁵³ Bildirinin tam metni için bkz. <http://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/amerikan-bagimsizlik-bildirgesi-110>.

Kilisesine tanınan birçok yasal imtiyazı kaldırmış ve kilise için vergi toplanmasını yasaklamıştır. 1784 yılında Madison bu uygulamanın doğruluğunu “ *Vatandaşını bir kiliseye üç pens vermeye zorlayan bir otorite, vatandaşını diğer kiliselere uymaya da zorlayabilir.*” diyerek belirtmiştir. 1785 yılında ise Virginia Parlamentosunda Jefferson’un oluşturduğu şu yasa hükmü çıkartıldı (Monsma ve Soper, 2005: 20);

“Hiç kimse bir dini ibadeti yapmaya, dini bir yere gitmeye ya da bir kiliseyi takip etmeye zorlanamaz. Bütün insanlar dini uygulamalarında özgür olmalıdır. Kişilerin dini konulardaki görüşlerini korumaya hakları vardır. Dini konulardaki görüşleri kişilerin sivil kapasitelerini yavaşlatmamalı, ihata etmemeli ve etkilememelidir.”

1787 yılında ise kuvvetler ayrılığına dayanan bir anayasa oluşturulmuş ve Amerikan Anayasası yürürlüğe girmiştir (Akgül, 2012: 10). Anayasayı hazırlayanlar ilahi bir varlıktan söz etmeyerek Tanrıyı anayasaya katmamışlardır. Kurucuların pek çoğunun dini bir inancı olmasına rağmen, dini konularda taraf olmayan bir devlet kurmayı amaçladıkları için böyle bir yol izlemişlerdir. Bu yönüyle Amerika kilise-devlet ayrılığını anayasal bir çerçeve çizmek suretiyle resmi biçimde kabul eden ilk devlet olmuştur (İmga, 2010: 169-170). Zaten Amerika diğer Avrupa devletleri gibi laikleşme sürecinden geçmediği, başta laik yapıda kurulduğu için ve hiçbir zaman kilise ile birleşmediğinden buradaki din devlet ayrılığı daha barışçıl bir seyir izlemiştir (İmga, 2010: 53).

Ayrılığın uygulanması ise 1791 yılında anayasa eklenen ilk on değişiklikten ilki olan birinci değişik ibadet, düşündüğünü açıklama ve basın özgürlüğü, barışçı toplantı yapma, değişiklikleri protesto etme onların düzeltilmesini isteme hakkı oluşturur (ABD Ankara Büyükelçiliği, t.y. : 34). Değişikliğe göre “*Kongre, bir dinin kurulmasını (resmen tanınmasını) öngören veya onun özgürce yaşanmasını yasaklayan bir yasa çıkaramaz*”. Burada “kuruluş hükmü” ve “ibadet özgürlüğü” olmak üzere iki düzenleme yapıldığı görülmektedir. Kuruluş hükmü ile siyasal tarafsızlığın din alanında da geçerli hale getirilmesi amaçlanmış, herhangi bir dinin “resmi din” olarak kabul edilip, ona diğerlerine nazaran ayrıcalık tanınması engellenmek istenmiştir (Arslan, 2003: 30-32). O dönemde Amerika’da on üç koloniden dokuzunda hakim kilise uygulaması vardı. Bu nedenle bu madde ve ayrılık ilkesi önemli bir noktayı oluşturuyordu (İmga, 2010: 171). 1833 yılında son olarak Massachusetts eyaletinin de hakim kilise uygulamasını kaldırması ile ayrılık ilkesi için önemli bir aşama kaydedilmiş oldu (Monsma ve Soper, 2005: 21). İbadet

özgürlüğü ise bireylerin inançları gereğince ibadetleri serbestçe yerine getirmeyi amaçlayan diğer bir düzenlemedir.

1800lü yılların başına gelindiğinde ise İkinci Büyük Uyanış hareketi meydana gelmiştir. Çağın din karşıtı ortamına tepki olarak, bir dinsel yeniden canlanış dalgası 19. yy ın ilk yarısında Amerika’da yayılmaya başlamıştır (ABD Ankara Büyükelçiliği, t.y. : 40). Bunun sebebi 18. yy deki hareketin kiliseleri yasal açıdan kurumsuzlaştırmak istemesine rağmen, toplumun dini ne kadar destekleyip desteklemediğine dikkat etmemiş olmasıdır. Dolayısıyla bu yeni süreçte ayrılık ilkesine zıt bazı uygulamalara gidilebilmiştir; dualar ve kutsal kitap okumalarının devlet destekli kamu okullarında kullanımı, Hıristiyan misyonerlik faaliyetlerinin devlet tarafından desteklenmesi, Pazar ayinin yasalarla korunması gibi (Monsma ve Soper, 2005: 21-22)...

Ayrıca 19. yy ın ikinci yarısından itibaren maruz kalınan göç dalgası ile birlikte, Amerika’da muazzam bir dini canlılık yaşanmış ve bu süreçte sivil din kavramı geliştirilmiştir (Yıldırım, 2015: 99). Toplumun egemen dinsel geleneklerinden çokça faydalanan sivil din, ayrıntılar ve ayrımlar üzerinde fazla durmayan, bir bakıma daha yumuşak ve kapsayıcı bir olgudur, en yüksek ortak paydadır. Bir toplumu bir arada tutan sosyal tutkalar yerleşmiş semboller, merasimler, kutlamalar, mekanlar ve değerler bu kapsamdadır. Sivil dini ile toplumun her kesimini kapsayan bir manevi birlik sağlanmış; mücadele ve hayatta kalabilmeye dair ortak anılar için bir odak noktası oluşturulmuştur (McClay, 2004: 4).

Ayrıca Amerika hem dinsel çeşitliliği en fazla olan ülkedir hem de diğer endüstrileşmiş ülke halklarının aksine burada bireyler aktif bir dini hayata sahiptir. Bir araştırma sonucunda varılan şu sonuç oldukça dikkat çekicidir; *“Yirminci yüzyılın sonunda dünyanın en zengin, en güçlü ve en eğitilmiş ülkesi olan Amerika hala en dindar ülkelerinden biridir.”* Böyle bir durumda aşağıda belirtildiği gibi tamamen birbirinden kopuk bir din devlet ilişkisine ulaşmak mümkün değildir (McClay,2004: 3).

“Din ile siyaset arasındaki sınırların soyut bir emirle, kesin ve kalıcı bir şekilde çizilebileceğini, bu çizgilerin tüm zaman ve kültürleri aşarak korunabileceğini hayal etmek anlamsızdır. Oysa aralarındaki ilişki, sürekli bir müzakere ve yeniden müzakere süreci ile gelişmekte, bu şekilde kültürün ve zamanın ihtiyaçlarına cevap verebilmektedir.”

Dolayısıyla birbirinden tamamen kopuk din devlet ilişkisi mümkün olmasa da ayrılık ilkesini referans alarak bireylerin dinsel özgürlüklerini korumayı amaç edinen Amerika konu için doğru bir örnektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİNİ İFADELERDE ÖZGÜRLÜKLER VE SINIRLAR

I. İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ İLE BİR EKSEN: DİN VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ

İnsan hakları değeri birçok konuda sıkça anılan ve fakat pratikte aynı sıklıkla çığnenebilen bir hak kategorisi olarak karşımıza çıkar. Çünkü insan hakları bir gerçekliği değil, bir ideali göstermektedir ve bu ideale ulaşmak tarihe seyire bakıldığında görüldüğü üzere hiç kolay olmamaktadır.

İfade ile din, vicdan özgürlüğünü insan hakları dediğimiz kavramın içinde yer alırlar. Uslu (2014: 363) insan haklarının tanımını şöyle yapar;

“Eşit ve özgür bir şekilde yaşayabilmek amacıyla fiilen devletlere karşı ileri sürülebilen, devletleri meşruiyet içinde tutmaya hizmet eden ve bireylerin doğuştan sahip oldukları genel, evrensel, dokunulmaz-vazgeçilmez ve en üstün en güçlü ahlaki taleplerdir.”

Bu taleplerin gerçekleşmesi için ise bireyin yapmak zorunda olduğu birtakım şartlar mevcut değildir, insan olmamız bu hak kategorisinin aidiyeti için yeterlidir. Siyasi haklarımızın içinde olan seçme ve seçilme hakkı için vatandaşlık bağı aranırken ifade özgürlüğü ile din ve vicdan özgürlüğüne sahip olmak için hiçbir koşul yoktur, insan olmak bu hakların aidiyetini sağlamaya kâfidir.

İfade özgürlüğünü önemli kılan bir diğer yön de onun birçok özgürlüğü içinde barındırıyor olmasıdır. İfade özgürlüğü hayat, hürriyet ve mülkiyet doğal haklarının ve basın özgürlüğü ile teşkilatlanma, seyahat gibi sivil özgürlüklerinin birleştiği yerdir. Tersinden bakıldığında bu doğal haklara ve sivil özgürlüklere ifade özgürlüğünden hareketle ulaşılabilir. İşte bu sebepten ifade özgürlüğü aynı zamanda bir kavşak özgürlüktür (Yayla, 2008: 160). İfade özgürlüğünün bu yönünü Kaboğlu (1993: 46) eksen özelliği olarak adlandırmıştır.

İşte din ve vicdan özgürlüğü de bu kavşakta yer almaktadır. Çünkü ifade özgürlüğü din ve vicdan özgürlüğü içinde bir ön kabul sağlar. İfade özgürlüğünün

olmadığı bir yerde din ve vicdan özgürlüğünün olup olmadığı zaten tartışılmaz. Aynı şekilde din ve vicdan özgürlüğünün olmadığı bir yerde de ifade özgürlüğünün tam olduğu söylenemez. Bu iki hak kategorisinin eş parça olarak tanımlanmasının altında da bu sebep vardır. Çünkü ifade ve din özgürlüğü birbirlerini tamamlayan ve bir tabloyu oluşturan iki parça gibidir. Bu parçalardan birinin eksikliği tablonun tamamlanmasına dolayısıyla özgür bir toplumun oluşmasına izin vermez.

İfade ve din, vicdan özgürlüğü hem bireylerin onurlu bir yaşam sürdürmelerinin dayanağı olması hem de çatışma kaynaklarının diyalog yolu ile yok edilmesini sağlayarak toplumsal barışa hizmet etmelerinden dolayı da vazgeçilmez öneme sahip haklardır (Liberal Düşünce Topluluğu, 2005). Bu bağlamda hoşgörü bireysel alanda bir tavır olarak ortaya çıksa da sonuçları itibariyle toplumsaldır. Çünkü bir toplumda hoşgörü hali ne kadar fazla ise şiddete yol açabilecek çatışma hali de bir o kadar azalır ve huzur, barış ortamı sağlanmış olur (Ölmez Atalay, 2008: 43). Bu yönüyle hoşgörü sayesinde din ve vicdan özgürlüğü ile ifade özgürlüğü korunup, garanti altına alınmaktadır. Tarihe bakıldığında da ifade, din ve vicdan özgürlüğünün değerini bilen toplumların barışçı bir birlik oluşturmaları daha kolay olmuş ve devamında böyle olan toplumların bu özgürlüklerin olmadığı toplumlara göre hem maddi hem de manevi gelişmişlik yönü daha yüksek olmuştur (Liberal Düşünce Topluluğu, 2005).

II. DİN VE İNANÇ İÇERİKLİ İFADELERDE ÇATIŞMA

İfade ile din ve vicdan özgürlüğü gibi eksen olan iki hakkın uygulamada kimi zaman çatıştıkları görülmektedir. Weber (2009: 1)' in de söylediği gibi;

“Çok kültürlü toplumlarda ifade özgürlüğü hakkının düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkı veya ayrımcılığa uğramama hakkı ile uzlaştırılması, bu hakların tamamının demokratik toplumların temel unsurları olmasından dolayı çeşitli sorunların kaynağı olabilmektedir.”

Konu dini ifadeler olduğunda ise ifade sahibi bireyler için ifade özgürlüğü devreye girerken karşı taraf için ise din ve vicdan özgürlüğü devreye girmektedir. Bu çatışmada taraflar sekülerler ile dindarlar olurken temel argüman dini nefret söylemi olmaktadır.

Bazen kimi dini ifadeler seküler kesim için normallik arz ederken dindar kesim için rahatsız edici ya da incitici olmakta ve dini nefret söylemi sebep gösterilerek ifadeler sınırlandırılmak istenmektedir. Çünkü din bireylerin iç dünyasını şekillendiren, onun kendini bulmasını sağlayan en büyük güçtür ve bu yüzden ayrı bir hassasiyet içerir. Benzer şekilde dindar bireylerden gelen kimi ifadelerde seküler kesim için incitici olmakta ve tekrar dini nefret söylemi olarak kabul edilmektedir.

Çatışmayı sadece seküler kesim ile dindarlar arasında algılamak konuyu eksik ele almaya sebep olacaktır. Çünkü bazen farklı dinlere ya da mezheplere mensup dindar bireyler arasında da çatışma ve ifadeyi sınırlandırma eğilimi görülmektedir.

Tarafların hangi kesimde olduğundan bağımsız olarak bu çatışmanın altında yatan temel sebebe bakıldığında ise tarafgirlik ve bağnazlık olduğu görülür. Bir görüş veya kanının tartışma ve eleştirilere kapalı tutulması ve en aşırı derecede benimsenmesi durumu olarak tanımlanan bağnazlık sonucunda tarafgirliği doğurmaktadır (Yüksel, 07.05.2011) . Bu aşamada istenilen ise karşı tarafın susması ya da susturulması olmaktadır. Devlet gücünü, sivil toplumu, entelektüel hegemonyayı ya da çoğunluğu elinde bulunduran taraf galip gelmekte ve ifade özgürlüğü çığnenebilmektedir. Sonuçta ise büyük bir çifte standart oluşmakta ve “ifade özgürlüğü herkes için değil, benim fikrimdekiler için var olsun” yargısına varılmaktadır. İşte bu başlıkta çatışmanın temel argümanı, tarafları, sebepleri, araçları ve sonucu örnek olaylar üzerinden ayrı ayrı incelenecektir.

A. Temel Argüman: Din ve İnanç Temelli Nefret Söylemi

Birinci bölümde değinildiği üzere ifade özgürlüğüne dair en tartışmalı konuların başında nefret söylemi gelmektedir. Tanımı ise şu şekilde yapılmaktadır (Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, 2014)

“Nefret söylemi ırkçı nefreti, yabancı düşmanlığını, Yahudi düşmanlığını veya azınlıklara, göçmenlere ve göçmen kökenli insanlara yönelik saldırgan ulusalcılık ve etnik merkezilik, ayrımcılık ve düşmanlık şeklinde ifadesini bulan, dinsel hoşgörüsüzlük dâhil olmak üzere hoşgörüsüzlüğe dayalı başka nefret biçimlerini yayan, kışkırtan, teşvik eden veya meşrulaştıran her türlü ifadelerdir”

Irk, etnik köken, cinsel tercih, dil, cinsiyet gibi sebeplere dayanan nefret söyleminin bu tez açısından ele alınması gereken teması din ve inanç temelli yaklaşımdır.

Farklı dini inançlara sahip bireyleri dışlama, aşağılama, tahrik etme ya da inananlar ile inanmayanlar arasındaki ayırım temelindeki kışkırtmalar dini nefret söylemi kapsamına girmektedir. Dini nefret söylemi dünya kamuoyunda ve Türk basınında sık sık gündeme gelen konuların başındadır. Özellikle dini nefret söylemi içine alınan ve bir sonraki başlıklarda çokça örnek vereceğimiz dine hakaret bu kapsamda yer almaktadır.

Din, en gelişmişinden tutunda en geri kalmışına kadar tüm toplumlar açısından temel kutsal değerlerin başında gelir. Hiç kimse kendi dini inanışına dair olumsuz fikirleri duymak istemez. Kendi için değerli olan inanışı ve onun kutsallarını tüm bireylerin (o inanışa sahip olsun olmasın) aynı değerde görmesini bekler. Dolayısıyla dine ve o dinin kutsallarına karşı söylenen kimi ifadeler zaman zaman “kırıcı”, “incitici” olduğu veya “manevi zarar” oluşturduğu gerekçesiyle nefret söylemi kapsamına alınır ve sınırlandırılmak istenir.

Benzer şekilde inanmayanların inançsızlıklarının çeşitli ifade biçimleri aracılığıyla ortaya konulması da din ve inanç temelli nefret söyleminin bir diğer ayağını oluşturmaktadır. Çünkü nefret söyleminin temeli kışkırtma ve hoşgörüsüzlük olduğu için inanmayan bireylerin inançsızlıklarının, güçlü dini duygulara sahip bireyler tarafından nefret söylemine konu edilmektedir. Burada inanç temelli bir nefret söylemi ortaya çıkmaktadır. İkinci bölümde bahsedildiği üzere unutulmamalıdır ki farklı felsefi ve siyasi inanç biçimleri de din ve vicdan özgürlüğünün koruması altındadır. Din özgürlüğü bir dine inananların inanma ve ibadet etme hakkını korurken, vicdan özgürlüğü de inanmama ya da farklı inançta olma hakkını korumaktadır. İşte din ve vicdan özgürlüğü bu sebeple insan haklarının içinde yer alır ve ayırım yapılmaksızın tüm bireyler için geçerliliği bu şekilde kendini gösterir.

Bu sınırlamaların sebepleri mağdurların sessizleştirilmesi ya da onların tepki vermeleri ile oluşan zarar, nefret ifadelerinin başka bireyleri etkilemesi ile mağdurlara verilen zarar ve mağdurlarda oluşan psikolojik zarardır. Din ve inanç içerikli nefret ifadeleri söz konusu olduğunda bundan etkilenen bireyler kendi dini

inançlarını ifade etme ve yaşama noktasında çekimser kalabilir, sessizleşebilir ve hatta içlerine kapanabilirler. Bu durumun bireyler üzerinde maddi bir zarar oluşturmaya da psikolojik zarara yol açtığı belirtilmektedir.

Bunlara ilaveten dini ifadeler söz konusu olduğunda dini inançlara saygı duyulmasını isteme hakkı yani kutsala saygı hakkı gündeme gelmektedir. Çünkü din ve onun kutsalları bireylerin dünyasında çok büyük yer eder ve buna karşı yapılan eleştirel bir ifade, alaycı bir tavır ya da hakaret büyük tepkilere yol açabilmektedir. Bu durumda hem bireysel anlamda “incitilme”, “kırılma” ya da “manevi zarar” ın engellenmesi hem de toplumsal huzurun bozulmaması ve bir infilak ortamının oluşmaması için gerekli şartlar olduğu takdirde din ve inanç temeli nefret söylemi temelinde ifade özgürlüğünün sınırlanması gündeme getirilmektedir.

B. Taraflar

Konu dini ifadeler ise örnek olaylar incelendiğinde görüleceği üzere ortaya çıkan iki kesim; dindarlar ile sekülerlerdir. Bu kavramları açıklamak konuyu daha aydınlatıcı kılacaktır. Anık (2013: 14) sekülerliği şu şekilde açıklamaktadır;

“Manevi ya da dinsel değerlerin ve bunlara dayalı yaşam pratiklerinin yerine, modern dünyevi ideallerin ve hedeflerin geçirilmesi ve bu noktada pratikte yaşanan dönüşümü ifade etmek üzere modernleşme süreciyle doğrudan bağlantılı bir muhteva barındırır.”

Sekülerlik kısaca tarihsel bir süreç içerisinde dinin toplumsal alanlarda referans noktası olduğu zaman dilimlerinin azalmasını ifade etmektedir (Ertit, 2014a: 106).

Sekülerliğin ortaya çıkış sürecini anlatan sekülerleşme, modernleşme ile birlikte dinsel inançlara dayalı otorite yanında biçimlenen yaşam şeklinin yerine, dünyevi otoritenin ve onun yön verdiği yaşam şeklinin geçmesi olarak açıklanmaktadır (Anık, 2013: 14). Modernleşme ile toplumlar sorunlarına din dışı yollarla çözüm bulabileceklerini anlamışlardır. Bir önceki bölümde Avrupa'nın dinsel tarihi incelendiğinde görüldüğü üzere Orta çağın tek ve en büyük gücü olan din, Rönesans ve Reformun etkisi ve devamında aydınlanma ile toplumsal gücünü kaybetmişti. İşte bu çıkış noktasına sahip sekülerleşme, geleneksel din kurallarının, ritüellerinin ve sembollerinin ortaya çıkan yeni yapı ile toplumsal düzeyde geri

planda kalması (Herberg, 1962: 148; Aktaran Ertit, 2014a: 108), kutsal yapıların kutsallık derecelerinin sorgulanmaya başlanması, gelenekçiliğin çözülmesi, bilimin metafizikten arınması ve öbür dünya nimetleri yerine bu dünyanın imkânlarına olan eğilimin artması (Fenn, 1969:112; Aktaran Ertit, 2014a: 108), dinin ekonomi, sanat, felsefe vb. dinsel olmayan alanlardan çekilmesi (Casanova, 1994: 19; Aktaran Ertit, 2014b: 378) gibi ögelere sahiptir. Tüm bu açıklamalardan sonra sanki sekülerleşme dinsizleşmek ya da inançsızlaşmak gibi gözükebilir. Ancak burada önemli olanın dine inanan ya da inanmayan kişi sayısındaki değişimler değil, dinin günlük toplumsal yaşayışa etki etme gücünün azalışta olduğudur (Ertit, 2014a: 108).

Tanımlanması gereken diğer bir kavram olan dindarlık ise Kurt (2009: 2)' un belirttiği üzere, oldukça izafi bir kavramdır ve din kavramı ile dinî davranışın tanımında ortaya çıkan çeşitlilik çoğu kez dindarlık kavramı için de geçerli olmaktadır.

Dindarlık ile ilgili yapılan araştırmalara bakıldığında çeşitli boyutlandırmalar olduğu görülür. Örneğin; bir dindarlık tasvirinde 3 boyuttan bahsedilmiştir. İlki kurumsal dindarlık (kiliseye gitme, kilise üyeliği, kilise guruplarına katılım, vb.), ikincisi kurumsal olmayan dindarlık (dini materyalleri okuma, dini programları izleme veya dinleme, dua etme sıklığı, vb.) ve son olarak öznel dindarlıktır (dinin önemi, vb.) (Levin ve Taylor, 1993; Aktaran Cirhinlioğlu ve Ok, 2011: 122). Diğer bir dindarlık tasviri ise kesin dindarlık (veya inanç/dünya görüşü), gerilimli dindarlık (veya inanç/dünya görüşü) ve dini açıklık (veya açık inanç/dünya görüşü) şeklindedir (Cirhinlioğlu ve Ok, 2011: 121).

Görüldüğü gibi dindarlığın birçok boyutu vardır ve her kişide farklı yansıması olduğu için tek bir cümlede açıklanması zordur. Yıldız (2001: 24)' ın da söylediği gibi dindarlık her kişide farklı düzeylerde yaşanmaktadır ve bu yüzden dindarlığın tüm ifade tarzlarını içine alabilecek biçimde tanımlanmasına imkân yoktur. Bu sebeple dindarlığın en kapsamlı ve kesin tanımını yapmış olmayı belirtmeden, genel bir tanım yapmamız gerekirse (Kurt, 2009: 2);

“Dindarlık, bir kişinin mensubu olduğu dine ait inanç, ibadet ve sembollere ilişkin kabul, yoğunlaşma ve meşgul olma derecesi olarak tanımlayabiliriz. Dindar ise mensubu olduğu dinin inanç, ilke, pratik ve sembollerini içselleştirip bunları tutum ve davranışlarında sergileyen kişidir.”

Dindar derken kast edilen şey din inancı güçlü, din kurallarına bağlı kimsedir (TDK). Beşer (25.10.2013) ise “bir kutsala inanan, inançları gereği işler yapan ve dinî bir grubun üyesi olan kimse dindardır” diyerek tanımlamıştır. Kısaca dindar mensup olduğu dinin kurallarını kabullenmiş, gündelik hayatını dininin emirlerine göre yaşamayı başaran kişidir.

İşte din ve inanç içerikli ifadeler söz konusu olduğunda sekülerler ile dindarların çatışması bu noktada başlamaktadır. Çünkü mensup oldukları dinin kurallarını içselleştirip hayatlarının her kademesine aktarmış dindar kesime kimi dini ifadeler rahatsız edici ya da incitici geldiği için dini nefret söylemi kapsamında sınırlandırılmasını isterlerken bu durum toplumda dinin etki etme gücünün azalmasından etkilenen seküler kesim için aynı derecede sorun teşkil etmemektedir. Bazen bunun zıttı olarak dindar kesimlerden gelen inanç içerikli ifadeler de seküler kesim için rahatsız edici olmakta ve nefret söylemi devreye girmektedir. Çünkü o durumda da dindar bireyler sekülerlerin inançlarını nefret söyleminde kullanabilmektedirler. Son olarak bu çatışma sadece dindarlar ile sekülerler arasında değil dindar kesimlerin kendi aralarında da olabilmektedir. Çünkü din ya da mezhep farklılığı da kimi zaman nefret söylemini gündeme getirmektedir.

Bu başlık içerisinde sekülerlerden dindarlara, dindarlardan sekülerlere ve dindarlardan dindarlara din ve inanç içerikli nefret söylemi örnek olaylar ile açıklanacaktır. Olaylarda dine/kutsala hakaret içerdiği söylenen ifadeler birinci bölümde değinilen ifade türlerine örnek oluşturmaktadır. Şöyle ki bazılarında yazılı ve sözlü ifade türleri, bazılarında film, karikatür, resim gibi sanatsal ifade türleri ve bazılarında ise sosyal medya üzerinden yapılan din ve inanç içerikli ifadeler, ifade özgürlüğü ile din özgürlüğü karşı karşıya getirmiştir.

1. Sekülerlerden Dindarlara

Sekülerlerden dindarlara yöneltilen dini ifade örnekleri incelendiğinde dindarlardan gelen ilk istek, ifadelerin dine hakaret içerdiği ve dini nefret söylemi kapsamında oldukları için eğer ifade söz ile yapılmış ise bireylerin susturulması, yazılı veya görsel iletişim araçlarından biri aracılığıyla yapılmış ise oradan kaldırılması olmuştur. Sekülerlerin bu konudaki tavırları ise inanan bireylerin ifade ve din özgürlüğü olduğu kadar inanmayan ya da dini bir inancı olsa bile çok güçlü

dini bağları olmayan bireylerin de inanmama özgürlüğü olduğu ve bu yüzden dindarların kendi kutsallarını herkesin kutsal atfetmesini beklememeleri yönündedir. Ve dini ifadelerden dolayı “kırılma”, “incinme” gibi duygusal tepkilerin ifade özgürlüğü gibi değerli bir hakkın çiğnenmesine sebep olmaması gerektiği belirtilmektedir.

Bu konudaki meşhur bir örnek Salman Rüştî’ nin Şeytan Ayetleri” kitabıdır. Kitabın dine hakaret ettiği gerekçesiyle açılan Choudhury/Birleşik Krallık Davası⁵⁴, dini nefret söylemine dair AİHM’ in verdiği ilk karar olmuştur (Demir, 2011: 84). Olayın bir kitap üzerinden başlaması yazılı kaynakta bulunan dini bir ifadenin doğurabileceği sonuçlara örnek oluşturmaktadır. Kitap 1988 yılında İngiltere’de basılmış ve Müslümanların tepkisiyle karşılaşmıştır. Çünkü kitapta Hz. Muhammed’in okuduğu Kuran’a şeytan tarafından putlara övgüler karıştırıldığı yazılmaktaydı “Bunlar yüce kuğu kuşları (garanik) (tanrıçalar)dır ve elbette onların şefaatleri umulur.”

Kitapta tepki çeken tek konu sadece bu değildir. Ayrıca fahişelere Hz. Peygamberin eşlerinin isimleri verilmiş olması diğer dikkat çekici konu olmuştur. Sonuçta Müslüman camia kitaba karşı protestolar başlatmış, 1989 yılında protestocuların İslamabad’daki Amerikan büyükelçiliğine saldırması sonucu 6 kişi ölmüştür. Ayetullah Humeyni ise Rüştî’yi ve kitabı yayınlayanları öldürmenin her Müslüman’ın görevi olduğunu söyleyen fetva yayınlamıştır. Bu fetva üzerine yazar ve çevirmenler birçok defa saldırıya uğramış, 1991 yılında Japon çevirmen öldürülmüştür (Serin, 02.07.2007).

Olayın hukuki boyutu ise bir Müslüman’ın İslam dininin kutsal kavramlarına hakaret edildiği gerekçesiyle kitabın yazarı ve yayıncısı hakkında dava açılması için Londra’da mahkemeye başvurması ile başlamıştır. İlk derece mahkemesi, başvuruyu dini değerlere hakaret/küfür suçunun Hıristiyanların dışındakileri kapsamadığını ileri sürerek başvuruyu reddetmiştir (Arslan, 2005: 54).

Başvurucu olayı AİHM’e taşımış ve dini değerlere hakaret edildiği gerekçesiyle 9. Madde din özgürlüğünün ihlal edildiğini belirtmiştir. Ayrıca İngiliz mevzuatının sadece Hıristiyanlara yönelik dini değerlere hakareti suç kabul

⁵⁴ Choudhury/Birleşik Krallık Başvuru No. 17439/90

etmesinin 14. Madde ayrımcılık yasağına aykırı olduğunu söylemiştir. Bu iddialar Komisyonca kabul görmemiş ve herhangi bir dini inancı hakarete karşı koruma yükümlülüğü olmayan devletin, belli bir dine karşı yapılan hakaretleri ise cezalandırma konusunda yine aynı takdir yetkisine sahip olduğunu savunmuştur (A. E. Öktem, 2002: 408). Yani AİHM oldukça tarafgir bir tutum sergilemiştir.

Dine hakaret olgusunun gündeme geldiği bir diğer Otto-Preminger/Avusturya Davasıdır⁵⁵. Avusturya’ da gösterime giren film, Hıristiyanlık inancında göre değerli olan Tanrı’yı aklını kaybetmiş yaşlı bir adam, Bakire Meryem’i şehvet uyandırıcı bir kadın ve İsa Mesih’i aklını yitirmiş biri olarak göstermekteydi (Norveç Helsinki Komitesi, 2013: 50). Avusturya yargısı filmin yayınlanmasını yasaklamış ve filme el koymuştur. Bunun üzerine konuyu AİHM’ne taşıyan film sahibi ifade özgürlüğü hakkının elinden alındığını ileri sürmüştür (Arslan, 2005: 55).

1994 yılında ise mahkeme 9. Maddenin bazı durumlarda dini duygulara saygı duyulmasını isteme hakkını da içerdiğini savunarak önceki kararına göre farklı bir tutum sergilemiş ve çifte standart oluşturmuştur. Ayrıca filmin Katoliklerin yoğun olduğu bir yerde gösterileceği ve bu film yüzünden toplumsal barış ve huzur ortamının da bozulabileceği endişesi ile mahkemece ifade özgürlüğünün ihlal edilmediğine, yapılan sınırlamanın doğru olduğuna karar verilmiştir (Dutertre, 2003: 263).

Bu noktada dikkat çeken husus mahkemenin ifade özgürlüğünü sınırlandıran meşru sebeplere bir de “dini eleştiriden koruma”yı eklemiş olmasıdır (Wachsmann, 1994: 442-443; Aktaran Öktem, 2002: 410). Diğer dikkat çekici husus ise Katoliklerin çoğunlukta olması ve buna bağlı olarak toplumsal huzurun bozulacağı gerekçesiyle demografik verilere başvurarak karar verilmiş olunmasıdır. Bu durum hakim dine ve onun kutsallarına toplumsal huzuru bozmamak adına daha fazla özen gösterildiği ve madde 14 ayrımcılık yasağına aykırılık oluşturduğu sonucuna götürebilir (Öktem, 2002: 411).

Unutulmamalıdır ki bu noktada üzerinde durulması gereken dini nüfusun fazlalığı değil açık ve mevcut bir zarar ihtimalinin yüksekliğidir. Nefret söylemine maruz kalan dinin çoğunlukta ya da azınlıkta olmasının önemi yoktur. Öyle ki kimi

⁵⁵ Otto-Preminger-Institut/Avusturya, Başvuru No. 13470/87

zaman daha az inanana sahip bir dine yönelik eleştirel bir ifade toplumda oluşacak kaos ortamının ilk kıvılcımı olabilir. Dolayısıyla kanımca bu noktada demografik bir ölçü kullanmak işlevsel değildir.

Bu noktada dikkat çekici bir diğer husus mahkemenin Choudury kararında olduğu gibi İngiltere’de İslam dinini rencide edici ifadeler karşısında ifade özgürlüğünü savunmuşken, bu kararda görüldüğü üzere konu Hıristiyanlık olduğunda dine/kutsala saygıyı savunmasıdır. Hıristiyanlığa yönelik eleştirel ifadeler daha yumurta iken engellenmektedir (Öktem, 2002: 413). Bu durumun Müslümanlar açısından çifte standart oluşturduğu açıktır. Ayrıca bu iki örnek hem kitap ile film yoluyla yapılan sanatsal ifadelere ve onların dini içeriğinden dolayı karşılaştığı tepkilere dair örnek oluşturdukları için hem de Müslümanlara yapılan çifte standarttı yansıttığı için ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Başka bir konu ise Dubowska ve Skup/Polonya Davası⁵⁶ bir gazetede Hristiyanlık inancının önemli figürleri olan İsa ve Meryem’i yüzlerinde gaz maskeleriyle resmedilmesini konu almaktadır. Yapılan şikâyet üzerine kamu görevlileri konuyu araştırmış olsa da söz konusu yayınlı ilgili herhangi bir tedbir almamıştır (Norveç Helsinki Komitesi, 2013: 51).

Konunun 1997 yılında AİHM’e taşınmasıyla birlikte komisyon, belirli şartlarda dini inançları saygıyı sağlamak adına devletin pozitif yükümlülüklerinin olmasıyla birlikte bu olayda başvuru sahiplerinin din ve vatan özgürlüğünün ihlal edilmediğine karar vermiştir (Demir, 2011: 86). Bu olay basın yayın yoluyla sunulan sanatsal bir dini ifadenin sorun oluşturmasına dair bir örnek teşkil eder.

Jylland-Posten Gazetesinin Eylül 2005 yılında bir dizi Hz. Muhammed karikatürünü yayınlaması da başka olaylar zincirine sebep olmuştur. Bu olay karikatür çizmek gibi sanatsal değeri olan bir eylemin dahi içinde dini semboller taşınması durumunda doğurduğu vahim sonuçları gözler önüne sermektedir.

Karikatürlerin bazıları ufak nükteler içerirken bazıları Hz. Muhammed’i türbanın içerisinde bomba taşıyan bir Arap erkeği gibi gösteren kışkırtıcı içerikteydi. Karikatürler Danimarka’da kızgınlığa yol açmış ancak bir şekilde kontrol altına alınmıştır. İlerleyen tarihte Danimarka’da yaşayan iki imamın konuyu Ortadoğu

⁵⁶ Dubowska ve Skup/Polonya Başvuru No. 33490/96, 34055/96.

coğrafyasına taşınmasıyla olaylar büyümüştür (Caldwell, 2011: 230). Çıkan protesto gösterilerinde iki yüzün üzerinde kişi ölmüştür (Bredemeier, 07.01.2015). Gazete bomba ihbarı sebebiyle iki kez boşaltılmıştır. Cakarta'daki Danimarka büyükelçiliğine saldırı düzenlenmiştir, Gazze'deki Avrupa Birliği bürosundan bir Alman çift kaçırılmıştır. Ayrıca birçok ülkede Danimarka mallarına boykot başlatılmıştır (Caldwell, 2011: 230-231).

Olayın Ortadoğu'ya taşınmasına sebep olan imamlardan birinin yıllar sonra yaptığı açıklama konumuz için de bir emsal teşkil etmektedir (Turan, 01.08.2013);

“[Bugün](#) daha da akıllandım. Bazı gerçekleri görmeye başladım. [Radikal](#) Müslümanlar, Danimarka'ya karşı nefret besliyor ve Danimarka'nın ifade özgürlüğü ve demokrasisine karşı mücadele ediyorlar. Daha önceki tutumum nedeniyle kendimi çok eleştiriyorum. Zamanında yaptıklarımı kötü ile iyinin arasında mücadele olarak görmekle büyük hata yapmışım. [Kendi](#) düşüncelerimi hep iyi, başka düşünceleri saldırı olarak gördüm. Kriz döneminde [Jyllands Posten](#) Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Carsten Juste ile görüştüğümde bana kendi ideolojisi için değil, demokrasi ve ifade özgürlüğü için mücadele ettiklerini söyleyince [ben](#) bunu sadece İslam dini ve Hz. Muhammed'e karşı bir saldırı olarak görmüştüm çok büyük hata yapmışım.”

Türkiye' de vuku bulan ve yine bir karikatür ile alakalı olan Ceyda Karan ve Hikmet Çetinkaya davası da hem duruşmalarda yapılan savunmalar hem de sonuçları sebebiyle dikkat çekici olmuş ve bu yüzden konuya dahil edilmiştir. Fransız mizah dergisi Charlie Hebdo'nun Hz. Muhammed olduğu iddia edilen karikatürünü köşelerinde yayınladıkları gerekçesiyle Cumhuriyet Gazetesi yazarları Ceyda Karan ve Hikmet Çetinkaya “halkın bir kesiminin benimsediği dini değerleri alenen aşağılama” ve “halkı kin ve düşmanlığa alenen tahrik etmek” suçlarından 4,5 yıla kadar hapis istemi ile yargılanmışlardır (Radikal, 09.07.2015). 21 Ocak 2016 tarihindeki davaya Karan ve Çetinkaya da katılarak savunmalarını yapmışlardır (İHA, 21.01.2016). Karan'ın savunması dine/kutsala saygı temelinde ifade özgürlüğünün engellenmesine karşı güçlü bir örnek oluşturmaktadır;

“Ben yazımı yazdım. Ben Müslümanları her şeyden tahrik olan şahıslar olarak algılamak istemiyorum. Her insan gibi teröre karşı çıkmışımıdır. Bizler şeriatla değil laiklikle yönetilen bir ülkede yaşıyoruz. Daha önce İran gibi farklı ülkelerde peygamberin suretleri yayınlanmıştır. Yani bu ilk değildir. Ben inançlı bir insan değilim. O inancın kuralları da, o inanca inanan insanları kapsıyor.

Ben bir gazeteci olarak bu karikatüre bakınca hoşgörü gördüm. Kimseyi şiddete çağırıyor. İnsanların neden alındığını anlamadım. Eğer bu kutsala karşı bir hakaretse, benim kutsalım değil. Ayrıca, Charlie Hebdo, anarşist, uç mizah anlayışına sahip bir dergidir. Ben çok beğenmem bu dergiyi. Kışkırtıcı, provakatif bir dergidir. Misyonları da odur zaten.”

28 Nisan tarihinde 2. Asliye Ceza Mahkemesi'nde görülen duruşmada, davayı karara bağlayan mahkeme "Halkı kin ve düşmanlığa alenen tahrik" suçundan sanıkları ayrı ayrı 2'şer yıl hapis cezasına çarptırmıştır (Cumhuriyet, 28.04.2016). 26 Mayıs'ta açıklanan gerekçeli kararda ise dine/kutsala saygı ile ilgili yine önemli açıklamalara yer verilmiştir (Cumhuriyet, 26.05.2016);

“Unutulmamalıdır ki, TCK 216/1. (Halkı kin ve düşmanlığa alenen tahrik) maddede yer alan suç, bir tehlike suçudur. Yani sonucun gerçekleşmesi zaten gerekmez. Açık ve yakın tehlike bu davada bu şekilde gerçekleşmiştir. Zira insanlar yayından hemen sonra 81 ilin 47'sinde ve bazı illerde, birden fazla ilçede tepkilerini toplu olarak ortaya koymuşlardır. Bu durum başlı başına bir tehlikedir. Bu tehlike açıktır. Çünkü somuttur. Elle tutulur, gözle görülür eylemlerle bir araya gelme hali vardır. Bu tehlike yakındır. Çünkü eğer bu dinsel inanışa sahip olmayanların karşı bir bildirim olsa, bu topluluklar harekete geçecektir. Onun için de tehlike açık ve yakındır. Nitekim suç, tahrik edilenlerin hareketi algılamaları anında oluşmaktadır. Burada tahrik edilenler, yani peygamberlerinin resmedilmesini kabul edemeyenler, birçok yerde harekete geçmiş, yani tahrik olmuş, toplu tepkilerini dile getirmişlerdir. İşte bu toplumsal barışı bozmaya namzet açık ve yakın bir tehlikedir. Bu durumda iken sanıkların bu çizimi yayınlamalarının barışçıl bir yaklaşım olduğu söylenemez. Bilakis, sanıkların yazılarında yer alan bu ifade biçimi zaman olarak uygunsuz ve başlı başına zaten bizatihi kışkırtıcıdır.”

Burada mahkemenin tez içerisinde değinilen açık ve mevcut tehlike argümanından yola çıktığı görülmektedir. Bu noktada mahkeme doğru bir yol izlese de devamında karikatürün basılmaması gerektiği, uygunsuz olduğu ve söylenmek istenen ifadenin yazı ile verilebileceğini belirterek aslında sanatsal bir ifade aracının kullanımını dini bir sembol söz konusu olduğunda yasaklama eğilimi göstermiştir (CNN TÜRK, 27.05.2016);

“Bu davada somut olarak tahrik edilen husus dindir. Dergi kapağı resimsiz olarak yayınlansaydı, dava açılmayabilirdi. Yazıyla verilmek istenen mesajı zaten vermişlerdir. Bu yazının fikirsel olarak ayrıca Charlie Hebdo kapağıyla pekiştirilmesine gerek var mıdır? Olağan bir kabulle aslında yoktur.”

Ancak burada dikkat çeken yazı ya da resim fark etmeksizin bir ifadenin yasaklanmasında esas alınan noktanın onun dini içeriği olduğudur. Dolayısıyla kapak kullanılmayıp “Hz. Muhammed” in resmedilmesi inanmayanlar için kutsallık

barındırmadığından herhangi bir sorun oluşturmaz, basılabilir.” denildiği takdirde yine birçok dindar tarafından kutsala saygı hakkı gündeme getirilecek, dava süreci başlatılacaktı. Ayrıca en başta değinildiği gibi nasıl yazı, söz bir ifade çeşidi ise, karikatür, resim, film ya da müzik de birer ifade çeşididir. Bu sebeple fikir yazı ile verilseydi karikatüre gerek yoktu gibi bir düşünce çok da tutarlı değildir.

Görüldüğü gibi olayların birçoğunda dine hakaret olgusu gündeme getirilmiş, o dinin mensubu olan bireylerin dinlerine saygı duyulmasını istemesi sonucunda ifade sahibi seküler bireylere çeşitli yaptırım uygulanmasının yolu açılmıştır. Çok sayıda örnek olay ile karşılaştığımız sekülerlerden dindarlara dini nefret söylemi dini ifadelerde özgürlüğün sınırlarını ve o noktada başlayan “ifade özgürlüğü mü değil mi” sorununu göstermekte oldukça işlevseldir.

2. Dindarlardan Sekülerlere

Medyada nefret söylemini inceleyen Hrant Dink Vakfı'nın araştırmasına göre 2015' in ilk 4 ayında toplam 197 içerikte İslam dışı inanışa sahip olan, Sünni olmayan veya herhangi bir inanışı bulunmayan 13 farklı grup hakkında nefret söylemi üretildiği, aynı yılın Mayıs Ağustos döneminde ise toplam 264 içerikte İslam dışı inanışa sahip olan, Sünni olmayan veya herhangi bir inanışı bulunmayan 11 farklı grup hakkında nefret söylemi üretildiği görülmüştür⁵⁷. Dolayısıyla inanmayan ya da farklı inanışa sahip bireylere yapılan nefret söyleminin bu derece yüksek olması inanmama ve bunu ifade etme sorununu gözler önüne sermektedir.

Nasıl dinler ve onun inanış şekilleri farklılık içermekteyse, inançsızlık şekilleri ve sebepleri de farklılık içermektedir. Ateistler (Tanrı yok), deistler (Tanrı var, din yok, kitap yok), agnostikler (Tanrı var mı yok mu bilinemez), panteistler (Tabiat Ana tanrıdır), apateistler (Tanrı var mı yok mu, ilgilenmez), ignostikler (Tanrı tanımlanamadığı için, tanımı yapılamadığı için yok) gibi gruplara ayrılan inançsızlık şekillerini birleştiren en önemli olgu ise dindarların nefret söylemine çok sık maruz kalmalarıdır (Alptekin, 23.09.2014). Dolayısıyla din ve inanç temelli

⁵⁷ Vakfın internet sitesinde 2009 yılından itibaren her yıla ait raporlar bulunmaktadır. Fakat bu tez çalışması için diğer raporlar da incelenmek ile birlikte en son yayınlanan 2015 yılı daha yakın olduğu için tercih edilmiştir. Daha ayrıntılı bilgi için bakınız. <http://hrantdink.org/tr/hdv-yayinlari?start=48>. Erişim Tarihi: 01.03.2017

nefret söyleminin ikinci boyutu olan dindarlardan sekülerlere nefret söylemi, bu noktada başlamaktadır.

İlk örneğimiz birçok dindar tarafından saygı duyulan ve akademik bir kimliği olan Prof. Dr. Nihat Hatipoğlu'nun, Ramazan ayında yaptığı bir konuşmada,

“Her ateist aslında Allah’a sığınıyor. Ben hiçbir ateistin Allah’ı inkâr ettiğine inanmıyorum, inkâr ediyoruz diyenler yalan söylüyor. Çünkü hepsi sıkışınca Allah’ım demeye başlıyor. Şeytan bile Allah’ı inkâr etmiyor. Şeytan ne diyor? ‘Allahım beni ateşten yarattın’ diyor Ee! ateistlerin en büyük babası şeytan. Şeytan onlardan daha temizdir”

demesidir. Bunun üzerine Ateizm Derneği Hatipoğlu hakkında ifade özgürlüğünün sınırlarını aşarak, halkı kin ve nefrete sürüklediği gerekçesiyle suç duyurusunda bulunmuştur (Karakaş, 14.08.2014). Mahkeme ise "Din adamı olduğu için Kuran'dan örneklerle bu tarz açıklamalarda bulunabilir" benzeri bir açıklama getirerek davayı düşürmüştür (Gürcü, 15.01.2017).

Ateizm Derneği eski başkanı Tolga İnci'nin bir televizyon programında "Sanki Allah var da biz inanmıyormuşuz gibi" demesi de tepki çekmiştir. Bunun üzerine derneğin bir üyesi İnci' ye destek amaçlı olarak sosyal medya hesaplarında "Allah var da biz mi inanmadık?" diye bir görsel paylaşmış ve o da dava sürecine dahil edilmiştir. Aynı şekilde CNN Türk'te Ateizm Derneği başkanı Zehra Pala ifade özgürlüğü kısıtlamasından bahsederken "Biz ateistler olarak; Allah yok, din yalan dediğimizde dahi suçlanıyoruz. Biz kendimizi nasıl ifade edeceğiz? İnanmıyoruz, ateistiz!" dediğinde; Mirgün Cabas' ın da şakayla karışık "O zaman affedersiniz ateistiz" deyin demesi tüm inanmayanlar için oldukça küçük düşürücüdür (Gürcü, 15.01.2017). Çünkü inanmamak ve bunu ifade etmek başına “affedersiniz” kelimesini eklemeyi gerektirecek nezaket dışı ya da ayıp olan bir şey değildir.

Bir tarikatın lideri olarak bilinen Ahmet Mahmut Ünlü' nün yılbaşı kutlamaları üzerine twitter üzerinden yaptığı kimi açıklamalar da dikkat çekici olmuştur.

“Sen gavurların bayramını kutlarsan Allah da başına kafirleri musallat eder” ve “Babanın katilinin bayram yaptığı günde bayram yapar mısın? Babanın katillerinin, dininin düşmanlarının kutlamalarına katılma. Noel kutlama!”

sözleri bir dini tarikat liderinin Türkiye’de Noel kutlayan ve daha seküler diyebileceğimiz kesim üzerine yaptığı inanç temelli nefret söylemine örnek olmaktadır (T24, 28.12.2016).

AİHM’ e konu olan ve yine dindarlardan sekülerlere inanç temelli nefret söylemi için örnek olabilecek bir diğer olay Müslüm Gündüz/Türkiye Davasıdır⁵⁸. Aczimendi tarikatı lideri Müslüm Gündüz bir televizyon programında demokrasiyi eleştirip çağdaş laik kurumları "dinsiz" olarak niteleyip, şeriat kanunlarının uygulanması çağrısında bulunmuştur. Bir dine ya da mezhebe mensubiyet temelinde halkı alenen nefret ve düşmanlığa kışkırtmaktan mahkûm edilmiştir. Bunun üzerine konuyu AİHM’e taşıyan Gündüz ifade özgürlüğü hakkının elinden alındığını iddia etmiştir (AİHM Basın Birimi, 2012: 5).

AİHM, Gündüz’ün kamuoyunun aşına olduğu tarikatının aşırıya giden görüşlerini temsil ettiğini ve halkın önünde canlı bir tartışmaya aktif bir şekilde katıldığını kaydetmiştir. Mahkemeye göre program çoğulcu bir tartışma programıydı ve Gündüz, demokratik değerlerin İslam’ın anlayışıyla bağdaşmaz olduğu düşüncesi de dahil olmak üzere bu tarikatın alışılmışın dışındaki görüşlerini kamuoyuna sunma amacı gütmekteydi. 2003 yılında mahkeme, Gündüz’ün ifadelerinin, şiddete çağrı ya da hoşgörüsüzlük temelinde "nefret söylemi" olarak değerlendirilemeyeceği sonucuna varmıştır (Al Jazeera Türk, 28.01.2015).

İnanç temelli nefret söylemine dair bir diğer örnek Fazıl Say’ın 2013 yılında Ömer Hayyam’ a ait şiiri twitter hesabında yayınlaması ile başlamıştır. Say’ın attığı tweet şu şekildedir;

“İrmaklarından şaraplar akacak diyorsun, cennet-i ala meyhane midir?

Her mümine 2 huri vereceğim diyorsun, cennet-i ala kerhane midir?

Bilmem fark ettiniz mi nerede yavşak, adi, magazinci, hırsız, şaklaban varsa hepsi Allahçı”

Bu paylaşım üzerine Fazıl Say “Halkın bir kesiminin benimsediği dini değerleri alelen aşağılama” suçundan 9 ay ile 1.5 yıl arası hapis cezası istenmiştir. Say’ın avukatı ise paylaşımın sadece Say’ı takip edenlerin görebileceği şekilde kapalı olarak yapıldığını ve bir sohbet havası içerisinde olduğunu söylemiştir.

⁵⁸ Müslüm Gündüz/Türkiye Başvuru No. 35071/97.

Sonuçta 10 ay hapis cezası çarptırılmış fakat hükmün tekrar yapılmaması kaydıyla 5 yıl süreyle ertelenmiştir (BBC Türk, 15.04.2013).

Dindarlardan sekülerlere inanç temelli nefret söyleminin bir diğer örneği ise Sevan Nişanyan'ın 29 Eylül 2012 tarihinde kendi bloğunda yayınladığı yazısında “bundan yüzlerce yıl önce Allah’la kontak kurduğunu iddia edip bundan siyasi, mali ve cinsel menfaat temin etmiş bir Arap lideriyle dalga geçmek nefret suçu değildir”⁵⁹ demesiyle başlamıştır. Nişanyan’a Hz. Muhammed’e hakaret ettiği iddiasıyla “halkın bir kesiminin benimsediği dini değerleri alenen aşağılamak” suçundan madde 216 kapsamında dava açılmıştır. İstanbul 14. Sulh Ceza Mahkemesi tarafından sonuçlanan davada Nişanyan 13.5 ay hapis cezasına çarptırılmıştır. Daha önceden de imar kanuna muhalefetten sabıkası olması dolayısı ile aldığı ceza para cezasına çevrilmeyen Nişanyan'ın sadece kararı temyiz etme hakkı bulunmaktadır (T24, 23.05.2013). Temyiz sonucunda ise Yargıtay kararı aynı suçtan birden fazla dava açıldığı gerekçesiyle bozmuştur. Yargıtay, Nişanyan hakkında ‘dine hakaret’ suçu kapsamında açılan tüm davaların birleştirilmesi ve yargılamanın yeniden yapılması kararını vermiştir (T24, 17.06.2016). Sonuçta Nişanyan'ın toplam infaz süresi, söz konusu ceza ve daha önce onanan imar kanunuyla alakalı davadan olan altı yıl altı ay hapis cezasıyla birleştirilmiş ve 11 yıl bir aya ulaşmıştır. 3.5 yıl kadar hapis cezasını çeken Nişanyan sonrasında firar etmiş ve Agos gazetesinde (Estukyan, 20.07.2017) verdiği röportajda şunları söylemiştir;

“Şirince’de verdiğim mücadele ‘devlete kafa tutmak’ olarak algılandı. Bundan dolayı da ‘devlet’ denen bürokratik oligarşinin sonsuz kin ve nefretine maruz kaldım. Üstüne birtakım İslami hassasiyetlere dokununca, o tarafın patronları da ipimin çekilmesine karar verdi. İnşaat davaları işin kılıfidır. İslam’a hakareten mahkûm oldum. Oradan yatırmak işlerine gelmediği için incir çekirdeği doldurmayan başka dosyalar uydurdular.”

Konuyla alakalı bir diğer örnek 14 Ocak 2014 görülen davada Ekşi Sözlük'ün yöneticisi ve yazarları, 9 aydan 1,5 yıla kadar hapis istemiyle hakim karşısına çıkartılmasıdır. Ekşi Sözlük yazarları "Allah, peygamber, cennet, cehennem, Kuran, İncil" gibi din kavramları hakkında yazdıklarıyla suçlanmıştır. Yazılanları "kamusal tartışmaya katkıda bulunur" nitelikte bulmadığını iddianamesine yazan Savcı Orhan

⁵⁹ Bloğundaki yazının tam metni için bkz. <http://nisanyan1.blogspot.com.tr/2012/09/nefret-suclaryla-mucadele-etmeli.html>. Erişim Tarihi 31.07.2016

İlbeyli, yazarların suçunu, "3 büyük dinin ortak değerleri olan kavramlara yönelik hisleri nedensiz yere incitmek" olarak açıklamıştır (CNN Türk, 14.01.2014).

Konuyla alakalı en güncel örnek ise Berna Laçın hakkında, iki kız çocuğunun öldürülmesi üzerine gündeme gelen idam meselesi üzerine attığı tweet sebebiyle başlatılan soruşturmadır. Tweette cinsel istismar suçluları için getirilmesi istenen idam cezasının çözüm olmayacağı, daha akademik bir çalışma sonucu çözüm üretilmesinin gerekliliği yazmaktaydı;

“İdam çözüm olsaydı Medine toprakları tecavüzde rekor kırmazdı! Konuşturmayın şimdi beni! Bırakın bilim insanları, nörologlar, psikiyatrlar, toplum bilimciler, hukukçular el birliği verip çare üretsın. Devlet, tribün sesleriyle toplum inşa etmez!”

Sonuçta “halkın dini değerlerini alalen aşağılamak” suçuyla soruşturma başlatılmıştır ve süreç devam etmektedir (Sözcü, 04.07.2018).

Görüldüğü gibi nefret söylemi sadece din temelli değil, inanç temelli de olabilmekte ve seküler bireyler de nefret söyleminin mağduru olabilmektedir. Onların bu konudaki savunmaları ise “demokrasilerde bireylerin ateist ya da eş cinsel olma ve bunları savunma hakları varsa, dindarlarında onlara kötü bakma hakkı, hatta Müslümanlar vazifeleri olabilir” şeklindedir. (Hrant Dink Vakfı, 2015a; 60). Bunun çok daha ağır bir savunması Charlie Hebdo olayı üzerine yapılmıştır (Hrant Dink Vakfı, 2015a; 37);

“Gavur binlerce Müslümanı katledince bu demokrasi olacak ama Müslüman kendi haklarını savununca, hassasiyetlerine sahip çıkınca terör denecek. Peygamberini savunan bir Müslümanın eylemi terör değil, ancak meşru müdafaa olarak tanımlanabilir.”

Elbette kendimizden farklı olduğuna inandığımız, düşünce yapısını beğenmediğimiz bireylere karşı mesafeli olma, kötü bakma hakkımız bulunmaktadır. Fakat bu, farklı olduğunu düşündüğümüz bireylerin kendilerini ifade etmelerini engelleyecek düzeye geldiğinde ortaya çıkan olumsuz sonuçlar meydandadır. İnsan haklarının temeli olan yaşam hakkının yok edilmesi hangi dinden olursa olsun dini hassasiyete dokunulmuş olmak ile açıklanamaz. Demokratik bir toplumda dindar bireylerin “Allah vardır” demesi sorun oluşturmuyorsa, inanmayan bireylerin de “Allah yoktur” demesi sorun oluşturmamalıdır. Unutulmamalıdır ki kutsallar o dine inananların kutsallarıdır. Ona inanmayan bireylerin inanan bireyler kadar hassasiyet göstermelerini beklemek ütöpik olmak ile birlikte aynı zamanda toplumsal çeşitliliği

de yok edecek bir çabadır. Dolayısıyla böyle bir çabaya girmeden sadece ifade özgürlüğünü meşru sınırları ekseninde savunmak çok daha anlamlıdır.

3. Dindarlardan Dindarlara

Dindarlardan dindarlara dini nefret söylemine bakıldığında çatışmanın farklı din ya da mezhep mensubiyetinden kaynaklandığı görülmektedir. Farklı dini inanıştaki bireyler birbirlerinin inançlarına tepki göstermekte, onları dışlamakta ve hatta dinlerinden döndürmeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla bu durumda karşı taraftan yine dine\kutsala saygı hakkı öne sürülmektedir.

Örneğin; Billy Graham isimli bir papazın oğlu olan Franklin Graham Müslümanlığı “Şeytan dini” diye tanımlamaktadır. Graham, “İslam'ın Tanrısı ile bizim Tanrı'mız ayrı” diyerek dindar bireyler arasındaki çatışmaya bir örnek oluşturmuştur. Ve yine aşırı muhafazakar iki yazar Paul Weyrich ve William Lind son yayımladıkları “İslamiyet Amerika ve Batı için niye tehlike?” adlı bir kitapçıkta Amerikalı Müslümanlara veryansın ederek “Amerika'daki Müslümanlar ülkemizde bir düşman topluluğu. Yok edilmeleri gerekli” demeleri dindarlardan dindarlara dinsel hoşgörü eksikliğinin ve dolayısıyla dindarlardan dindarlara dini nefret söyleminin bir örneğidir (Uluç, 21.07.2002).

Dindarlardan dindarlara yönelik bağnazlık ve nefret söylemine dair bir diğer örnek olay Adana'da yaşanmıştır. Sıraç Eğitim, Hizmet ve Kültür Vakfı'nı temsilen bir grup Hacı Bektaş Veli Derneği'ne gelerek cem ibadetinden rahatsız olduklarını ve “İslamiyet bu değil, bu yaptığınızın islamiyette yeri yok, Kuran'da böyle bir ibadet şekli yok, imana gelin” demişlerdir. Ayrıca vakfın Başkanı Recep Baltacı da Cem ibadetinin Kuran ve sünnette yeri olmadığını, bi'dat (dine sonradan eklenen) olduğunu ve bu durumun kendilerini rahatsız olduğunu belirttikten sonra Hacı Bektaş Veli Derneği'ni de şikâyetçi oldukları için kınadığını ifade etmiştir. Baltacı ayrıca kadınlı erkekli cem yapılmasından rahatsızlık duyduklarını belirterek bu durumun “Allah'a isyan” anlamına geleceğini de belirtmiştir (Tonga, 05.02.2016).

Bu konudaki diğer örnek ise Kanada'da kaydedildiği sanılan ve internette bir anda yaygınlaşan videoda, Montreal camisinde vaaz veren bir imam “Lanetlenmiş Yahudileri yok edin, onları teker teker öldürün” şeklinde konuşmasıdır. Dindarlardan

dindarlara dini nefret söylemine örnek teşkil eden bu olay sonucunda The Canadian Jewish News haber sitesine konuşan Rav Reuben Poupko;

“Bu tür nefret söylemi içeren beyanlar yasalar karşısında bir suçtur. Bu videoyu en ağır şekilde kınıyoruz. Quebec City Camisine yapılan saldırıyı öne sürerek söz konusu videodaki nefret söylemini haklı çıkarmaya çalışanların ne demokratik toplumda ne de herhangi bir dini cemaatte yeri olduğunu sanmıyorum.”

diyerek başta söylediğimiz bağnazlığı ve bu ekseninde dini nefret söyleminin engellemeye çalışmıştır (Şalom, 21.02.2017).

Medyada Cübbeli Ahmet Hoca olarak bilinen Ahmet Mahmut Ünlü'nün Tuana Basım Yayın tarafından dağıtımı yapılan “Şifa Ayetleri” isimli kitabın 42. ve 43. sayfalarında “erkeğin tenasül uzvu için okunacak dualar” başlığı altında halkın din duygularının alenen tahkir edildiği gerekçesiyle şikayette bulunulmuştur. 6 aydan 1 yıla kadar hapis istenen iddianamede şunlar belirtilmiştir (Hürriyet, 05.04.2016);

“Diyaret İşleri Başkanlığının 14 Ocak 2016 tarihli yazısında, 'Kuran-ı Kerim'deki bazı surelerin, ayetlerin ve Allah'ın isimlerinin suya okunması ve bu suyun tedavide kullanılmasına yönelik dile getirilen tertip ve yöntemlerin sahit kaynaklarımızda bir dayanağı olmadığı gibi Kuran ve sünnette bu tertip ve uygulamaların doğruluğunu gösteren bir bilgi bulunmamaktadır. Mezkur Sure, ayet ve Esmâ-ı Celile'nin manalarından hareketle bu ve benzeri tertiplerin oluşturulması tasvip edilemez. Kuran ayetlerinin ve Esmâ-ı Şerife'lerin bu gibi konularda istismar edilmesi Kuran'ın mehabetine yakışmayacağı gibi halk nazarında da olumsuz duygu ve anlayışlara yol açabilir. Atılı 'dini duyguların alenen aşağılanması' suçunun işlendiği kanaatine varılmıştır.”

27 Mayıs 2016'da ilk duruşması görülen davada hakim, bir sonraki duruşmaya sanığın hazır bulunmasını isteyerek davayı ertelemiştir (Hürriyet, 27.05.2016). Eylül ayında yapılan duruşmadaki savunmasından Ahmet Mahmut Ünlü sadece tercüme yaptığını, mevcut konumu gereği böyle bir suç işleyemeyeceğini belirtmiştir (Haberler, 16.09.2016).

Dindarlardan dindarlara nefret söyleminin Türkiye nezdinde belki de en çarpıcı örneği ise Konci Kuriş' in üzücü hikayesidir. Feminist yazar Konca Kuriş 1988 yılında başörtüsü takmış ve Hizbullah tarikatına girmiştir. Daha sonra tanrıya ulaşmanın bir araçından geçmediğini belirterek sadece Kur'an demiş ve içinde bulunduğu yapının doğru olmadığını inanmış, onlardan ayrılmıştır. Feminizm ve İslam'da kadının yeri üzerine yazılar yazmış, çeşitli panellere katılmış, röportajlar

vermiş ve sonuçta (o yıllardaki genel algının aksine) hem dindar hem de bir feminist bir kadın yazar olmayı başarmıştı. Bu değişim önceden içinde bulunduğu yapı Hizbullah tarafından kabul edilememiş ve Kuriş 1998 yılında kaçırılarak domuz bağıyla infaz edilmiş, Konya’da bir evin betonunun altında 555 gün sonra bulunabilmiştir (Hürhaber, 11.11.2014). Dindarlardan dindarlara nefret söyleminin son noktası olan bu durum dini hoşgörü olmadığı sürece, kalıplar aşılmadığı sürece bireylerin ne denli büyük yanlışlar yapabileceğinin en iyi örneğidir.

C. Sebepler

Din ve inanç içerikli ifadeler söz konusu olduğunda seküler ve dindar bireyler arasında yaşanan çatışmanın kişisel, toplumsal ve kurumsal olmak üzere 3 sebebi vardır. Kişisel sebep, bağnazlık ve tarafgirlik iken, toplumsal sebep hoşgörüsüzlük ve kurumsal sebep devlettir.

1. Kişisel Sebep: Bağnazlık ve Tarafgirlik

Bir kimseye veya bir şeye aşırı düşkünlük ve tutkuyla bağlılık anlamına gelen bağnazlık taassup, mutaassıplık, fanatiklik, fanatizm ile de aynı anlamı taşımaktadır (TDK). Burada farklı görüşlere yer verilmediği gibi var olanlarda tek bir potada eritmeye çalışılmaktadır (Yüksel, 07.05.2011).

Olaylara çok dar bir çerçeveden bakıldığı için birine taraftarlık edilmekte ve tarafgirlik de bu noktada doğmaktadır. Bağnazlık etkisi ile oluşan tarafgirlik taraf olunan şeye şartsız, koşulsuz bağlanmayı ve tam teslimiyeti getirmektedir. Çünkü bağnazlıkta görüş ve kaniya getirilen yasaklar büyük oranda “ilkelerimiz” veya “kimliğimiz budur” üzerinden yapılır ve bu ilke ve kimlikler tartışılması istenmeyen değerlerdir; bunlara peşin ve sorgulanmadan “saygı” duyulması beklenmektedir. Böylece eleştiri engellenerek kimseye bu alanda laf ettirilmez. Dolayısıyla “ilkeler ve kimlikler sorgulanamaz” anlayışı egemen kılınmıştır (Millas, 08.12.2015).

Bağnazlık birçok alanda görülen bir durumdur. Farklı dinlerde bağnaz kimseler olduğu gibi, farklı fikir ve ideolojilerde de bağnazlık vardır (Başçı, 2004: 163). Konumuz açısından da bağnazlık bu noktada önem arz eder; çünkü Avrupa’nın

dinsel hoşgörüsüzlük tarihi bağnazlık için ne kadar iyi bir örnek ise sonrasında gelişen ve hala devam eden seküler bağnazlıkta bir o kadar iyi bir örnektir.

İkinci bölümde ayrıntılı olarak anlatıldığı üzere Avrupa'nın dinsel hoşgörüsüzlük tarihi sonucunda başlayan sekülerleşme süreci ile birlikte dini bağnazlık ortadan kaldırıldı derken bu kez de seküler bağnazlık başlamıştır. Nasıl ki dinin aşırı yorumlarından dini bağnazlık ortaya çıkıyorsa Aydınlanma düşünürlerinin ve sembollerinin aşırı yorumundan da seküler bağnazlık ortaya çıkmıştır.

Seküler fundamentalistler⁶⁰ dinin ve dindarların insan ilerlemesine ve moderniteye engel olduğunu, bu nedenle yok edilmeleri gerektiğine inanmışlardır. Bu zihniyetin sonucunda da, otoriter bir duruş ortaya çıkmış ve "politik güç seküler seçkinlerin elinde kalmalıdır" denilmiştir. Hatta eski bir Sovyet Milli Eğitim Bakanının dediği gibi "Din, çiviye benzer. Ne kadar sert vurursan o kadar derine iner." anlayışı hakim olmuştur (Kayı, t.y : 2).

Görüldüğü üzere dini bağnazlık ve tarafgirlik hali buzdağının görünen yüzü iken, buzdağının görünmeyen bir diğer yüzü ise seküler bağnazlık ve tarafgirlik halidir. Tek taraflı bir söylem geliştirilmesi önemli bazı noktaların gözden kaçırılmasına sebep olacağı için hem dini temelden hareketle ifade özgürlüğünün engellenmesine sebep olan dini bağnazlık tehlikesinden hem de bunun anti tezi olan seküler bağnazlık tehlikesinden bahsedilmiştir. Dini bağnazlıkta karşı taraf dinsiz, ateist, komünist gibi söylemler eşliğinde dışlanırken seküler bağnazlıkta da yobaz, gerici, irticacı gibi söylemler ile dışlanmaktadır. Tüm bu süreç toplumsal barışın ve huzurun bozulmasına, birbirinden nefret eden bireylerden oluşan bir toplum tasavvuruna sebep olmaktadır. Bağnazlık yüzünden aslında çoğulcu olan dünyaya tekilci gözle bakılmakta ve farklılıklar yok edilmeye çalışılmaktadır.

⁶⁰ Fundamentalizm köktendincilik olarak bilinmek ile beraber sadece din alanında kullanılan bir kavram değildir. Örneğin; ekonomik alanda neo-liberal fundamentalizm terimi kullanılmaktadır (Bodur, 2004: 19- 20). Dolayısıyla fundamentalist eğilimlerin sadece dinî alanla sınırlı olmayıp, siyaset ve ekonomi gibi alanlarda da varlığını sürdürdüğü için artık bu kavrama "siyasal", "ekonomik", "dini" ve "seküler" gibi sıfatlar getirilmektedir (Kirman, 2008: 277). Alıntı yapılan metin içerisinde de seküler fundamentalizm "bir din veya tanrının varlığına inananlara karşı militanca saldıran, dalga geçen, küçümseyen, din karşıtı bir ideolojiye bağlılık, bunun sonucunda bağlı olanlarda bağnazlığa, hoşgörüsüzlüğe, nefrete ve eziyete neden olan durum" olarak tanımlanarak seküler bağnazlıkla eş anlamda kullanılmıştır.

2. Toplumsal Sebep: Hoşgörüsüzlük

İçinde çeşitliliği ve çoğulculuğu barındırın hoşgörü toplumsal hayatın vazgeçilmez bir unsurudur. Hoşgörü, bireylerin sağduyulu olması ilkesinden hareketle kendi düşünce ve inançlarına karşıt düşünce ve inançları, karşıt olsalar bile hoş görme hali olarak tanımlanabilir. Belli bir düşünceye ya da inanca sahip olan kişi, genellikle onun “tek doğru” ve “en doğru” olduğunu sanır. Dolayısıyla bu kişinin diğer düşünceleri ya da inançları “yanlış” bulması normaldir. İşte hoşgörü bu noktada devreye girer ve başkalarının düşünce ve dünya görüşleri size “yanlış” ya da “iğrenç” gelse de buna katlanmayı öğretir (Aslan, 2005: 5). Hoşgörü karşılıklı tahammülün bir ifadesidir (Coşar, 2000: 29).

Bireyler hoşgörüsüzlük sebebiyle toplum tarafından geliştirilen çeşitli dini ya da siyasi baskılara maruz kalabilirler. Çünkü hoşgörüsüz toplumlarda bireyler hakim din ya da inancın dışında hareket ettikleri takdirde hoş karşılanmaz, onların toplumun genel din ve inançlarına göre hareket etmesi beklenir. Dolayısıyla toplumsal hoşgörüsüzlük hali, ifade özgürlüğü açısından çok büyük engeldir.

Seküler ya da dindar bireyler arasındaki bu çatışmanın toplumsal sebebi olan hoşgörüsüzlük hali ile dindar toplumlarda seküler bireyler örnek olaylarda görüldüğü üzere dışlanmakta, benzer şekilde de seküler toplumlarda da dindar bireyler çeşitli yaptırımlara maruz kalmaktadır. Sonuçta toplumsal hoşgörüsüzlük farklı din ve inançtaki bireyler arasındaki çatışmanın en önemli sebeplerinden birini oluşturmaktadır.

Ancak bu aşamada Avrupa tarihi üzerinden gidildiğinde görüldüğü üzere dinsel hoşgörüsüzlük sonunda dini hoşgörüyü doğurmaktadır. Baskıdan bıkan bireyler sonunda reform, Rönesans, hümanizm ve aydınlanma gibi akımların etkisiyle özgür, bağımsız ve akli öne alan insan anlayışını savunmuşlardır. Kısaca dini hoşgörü yılgınlıktan, hoşgörüsüzlük ile mücadele ederken oluşmuştur.

3. Kurumsal Sebep: Devletin Pozisyonu

Devlet, elinde bulundurduğu otorite vurgusu ve iktidar olma mekanizması ile doğrudan bireylerin hayatına etki eder. Çünkü devlet hukukun tarafsızlığını sağlamadığı müddetçe uyguladığı yasalar yoluyla bir fikrin güçlenmesini sağlarken

diğerini bastırabilir. Kurumların tarafsızlığı sağlamadığı müddetçe siyasal ve sosyal işleyişte çifte standart oluşturabilir. Dolayısıyla devlet ifade özgürlüğü engelleyebilme konusunda en güçlü aygıttır ve bu sebeple ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Klasik liberal devlet anlayışında devlet sadece adaleti ve güvenliği sağlamaktan sorumlu tutulmuştur. Devletin, bireyin ekonomik, sivil ve siyasi özgürlüklerini kısıtlamaması için yetki ve görevlerinin sınırlandırılması gerektiği savunulur. Çünkü devlet sınırlandırılmadığı takdirde insan haklarına ve bireysel özgürlüklere dokunabilecektir. Yayla (2000: 204) sınırlandırılmamış, kurallara bağlanmamış bir devleti insanın özgürlüğüne yönelik en büyük tehdit olarak görmüştür. Bireylerin birbirlerine zarar vermemesi ve birbirlerinin özgürlüklerine dokunmaması için oluşturulan devlet, bireylere yasaklanan zorbalıkları kendi yaparak ona uygun kılıflar bulabilir. Dolayısıyla güç kullanma tekeline sahip devlet hukuku düzenini, adaleti, güvenliği ve savunmayı sağladığı sürece meşrudur.

Humboldt (2013: 108-136) devletin güvenliği sağlama ilkesinde hareketle güvenlikten sorumlu olmanın mutlak bir güç bulundurmaya gerekli kıldığını belirtir. Ancak bu güç, devleti belirtilen sınırlar dışına çıkmaya teşvik edebilmektedir. Çünkü güç arttıkça devlet, esas güçten yani bireysel özgürlüklerden o denli uzaklaşmakta, dokunmaması gereken alanlara girebilmektedir. Bu durumu devlet baskı, zorlama, örnekler üzerinden teşvik ederek ya da ikna yolu gibi tüm etkileme kaynaklarını kullanarak yapar. Ayrıca devlet, kendi vizyonuna zıt faaliyetleri engeller, farklı düşünen bireylerin düşünce ve duygularında bir egemenlik kurmaya çalışır. Dolayısıyla devletin herhangi bir dini görüşün yanında yer alması ve elindeki yetkiler ile o dini görüşü savunmayanlara zor kullanması bu noktada başlamaktadır. En büyük güç aygıtı olan devlet zaman zaman bir dini görüşün yanında yer alarak tarafsız ve sınırlı devlet ilkesine ters düşebilmektedir.

Devletin dini konularda taraf olmasının altında muhtemel sapmaların önüne geçme yani kendi bütünlüğünü koruma amacı vardır. Çünkü tek bir dini görüşün egemenliği ile toplumdaki tüm bireylerin ahlak ve karakteri üzerinde etki oluşturulabilecek, sapmaların önüne geçilecektir. Dindarlığın ve ahlakın bir bütün olduğunu düşünen devlet, genel kabul gören ahlak düşüncesine uygunluğuna bakıp, bir dini diğerlerine üstün tutarak himayesi altına alabilir. Bu durumdan kaçınıp, tüm

dini gruplara eşit mesafede olduğunu belirttiğinde bile devlet, dışa yansıyan kimi olaylarda hüküm vererek dolaylı yollardan taraf olabilir, bireylerin diğer muhtemel inançlarını bastırabilir. Ve her hâlükârda devlet en azından bir dini görüşe ilgi gösterebilir (Humboldt, 2013: 65).

Tez çalışması boyunca genel olarak Avrupa üzerinden ifade özgürlüğü ve din incelemesi yapıldığı için⁶¹ yine Avrupa üzerinden bir örnek vermek gerekirse Hıristiyanlık ile ilgili konulara büyük hassasiyet gösterilirken konu İslamiyet olduğunda aynı hassasiyet ve sağduyu gösterilmemektedir. Uslu (27.08.2016)'nın belirttiği örnekler Hıristiyanlığı başucuna koymuş Batı Avrupa'da Müslümanlara dair çözülmesi gereken sorunları göstermektedir;

“Okullarda başörtüsü, kamusal alanda peçe takılması; cami-minare inşaatlarına izin; Cuma ve bayram namazlarında sokağa taşan cemaat; sünnet, kurban kesimi, et kesimi yöntemi ve helal gıda meselesi; en son da plajda haşema giyilmesi gibi.”⁶²

Dolayısıyla dini eğitimden, dini giyim kuşama, dini mabet izninden, dini tatillere, dini cemaatlerin örgütlenme özgürlüğünden dini yeminlere kadar devlet, ezici bir güce sahip olduğu için bir dini ya da seküler görüşün yanında yer alarak diğerleri aleyhine davranabilmektedir. Bu durumda da dışlanan dini ya da seküler gruplar devlet himayesi altındaki dini ya da seküler grubun nefret söylemine maruz kalabilmekte ve çatışma süreci başlamaktadır.

Devletin doğrudan bireylere etki etme gücünün yanı sıra baskı grupları, entelektüel hegemonya ve çoğunluk gibi toplumsal yapıların iktidarı ele geçirdikleri ya da iktidara yakın olduklarında devlet gücü kullanarak bireylere etki edebilme yönü bulunmaktadır. Bu toplumsal yapılar normal şartlarda ötekinin yaşam hakkına dokunmadığı sürece toplumsal hayatın değerli parçalarıdır. Propaganda faaliyetleri, misyonerlik, lobicilik bunlar yasak olan eylemler değildir. liberal demokrasilerde bireylerin birbirlerini etkilemesi, düşünce ve ifade özgürlüğünün üst seviyede olması

⁶¹ Bu tez çalışması coğrafi açıdan Avrupa ve Amerika üzerinden gidilmiş, bazı yerlerde Türkiye' den de örnekler verilmiştir. Ancak tez boyunca referans bu iki coğrafya esas alınmıştır, tarihi seyri ayrıntılı olarak incelenmiştir.

⁶² Bu noktada bahsedilen sorunlar sebebiyle Batı Avrupa' nın özgürlükler konusunda çok geri seviyede olduğu gibi bir anlam çıkartılmamalıdır. Burada önemli nokta Batı Avrupa' nın liberal demokrasiyi ve ifade özgürlüğünü garanti altına almasına rağmen sorunların hala var olduğunu belirtmektir. Yoksa Avrupa ülkeleri diğer birçok ülkeye göre çok daha iyi konumdadır. Orta Doğu ülkelerinde ya da Afrika ülkelerinde de ifade özgürlüğü ve demokrasi ile ilgili sıkıntılar söz konusu olabilir fakat bu tez çalışması içerisinde onlara yer verilmeyecektir.

beklenir. Ne zamanki bu faaliyetler başkasının hak ve özgürlüğünü müdahale noktasına gelir ancak o zaman engellenebilir. İşte bu perspektiften bakıldığında ve ötekine müdahale ettiği noktada bu yapılar güç aygıtı olmaktadır.

Baskı grubu olarak adlandırılan siyasal/toplumsal yapı lobby, güç grupları, siyasal gruplar, örgütlenmiş gruplar gibi kavramlar eşliğinde de kullanılmaktadır (Özer, 1996: 533). Genel bir tanım vermemiz gerekirse “Baskı grupları ortak menfaatler etrafında birleşen ve bunları gerçekleştirmek için siyasal otoriteler üzerinde etki yapmaya çalışan örgütlenmiş gruplardır.” (Çağlar, 2012: 281). Baskı gruplarının devlet üzerindeki etkisini göstermek amacıyla bir örnek 1950li yıllarda İngiltere’de yaşanmıştır. Pazar tatilini geçirme şekli konusunda çıkan anlaşmazlıkta iki grup oluşmuştur. İdari mevzuat Pazar günü için film, konser, maç gibi tüm eğlenceleri yasak etmişti. İlk grup bu uygulamanın doğruluğunu dini sebeplere dayanarak geçerli kılma çabasındaydı. İkinci grup ise idari mevzuatın değiştirilmesi gerekliliğini savunmaktaydı. Sonuçta Pazar günü eğlencelerine karşı olan dini gruplar başarılı olmuş ve Pazar günleri sadece bazı müzik programları konulabilmişti (Kuzu, 1985: 72).

Siyaset, hukuk, eğitim gibi üst yapı unsurlarında etkili olan entelektüel hegemonyanın diğer bir üst yapı unsuru olan dini alanda görünürlüğü konumuz açısından diğer önemli noktadır. Çünkü entelektüel hegemonya aracılığıyla dini ya da seküler bir görüş toplumsal düzeyde kabul edilir hale gelebilmektedir. Bunun en iyi örneği Ortaçağ Avrupa’sında görülmüştür. O dönemde rahipler hem yönetimle iç içe oldukları için hem de dönemin aydın kesimini oluşturduklarından dolayı entelektüel hegemonya var olmuş ve uzun zaman dinsel ideoloji, okul, eğitim, adalet, yardım çalışması gibi belli işlerin gücünü elinde tutmuşlardır (Akkaya, 2014: 419). Burjuvazinin güçlenmesi ve aydınlanma süreci ile üniversitelerin ürettiği seküler aydınlar entelektüel hegemonya sürecini devam ettirmişlerdir. Günümüzde ise gazeteciler, üniversite hocaları, teknokratlar egemen görüşün hegemonyasını gerçekleştirmektedirler (Vergin, 2012: 92).

Çoğunlukçu demokrasi ilkesi ise temelde genel iradenin yanılmayacağı gibi bir savdan ortaya çıkmakta ve uygulamada bir anda çoğunluğun despotizmine dönüşebilmektedir. Çünkü uygulamada çoğunluğun yönetimi ilkesinin benimsenmesi, demokrasinin diğer ilkelerinin ortadan kaldırıldığı, farklı kültür ve

dünya görüşünün kabul edilmeyerek dışlandığı, muhalefetin baskı altına alındığı, insan haklarının ihlal edildiği bir yapıyı beraberinde getirebilmektedir. Yozlaştırılmış çoğunlukçu demokrasi, çoğunluğun despotizmine eşit olmaktadır (Ataay, 2014: 1-2). Çoğunluğun despotizminin tüm özgürlükleri olduğu gibi dinsel özgürlükleri de etkilediği görülmektedir. Çoğunlukta olan dinsel grup diğer dini ya da seküler grupları baskı altına almakta ve ayrıca çoğunlukta olmanın verdiği güç ile bir de bunu meşru görmektedir. Türkiye’de yaşanan Alevi-Sünni ayrımı ve birçok konuda Sünni nüfusun isteklerine göre hareket edilmesi bu durumun en yakın örneğidir. Benzer şekilde seküler grupların çoğunlukta olmasıyla azınlıkta kalan dinsel gruplara özgürlüklerini engelleyecek ölçüde baskı yapılması da çoğunluğun büyük bir güç aygıtı olduğunun diğer bir göstergesidir.

Sonuç olarak hem devletin kendi içerisinde barındırdığı otorite vurgusuyla ve hem de iktidara yakın olmalarından ötürü baskı grupları, entelektüel hegemonya ve çoğunluğun sınırları içerisinde kalmayarak ötekinin hakkına müdahale etmesiyle din ve inanç temelli ifadeler de söz konusu görülen bu çatışma yaşanmaktadır. Devletin bu noktadaki pozisyonu çatışmanın kurumsal ayağını oluşturmaktadır.

E. Sonuç: Çifte Standart

Tarafgirlik ile birlikte gelişen tek doğru anlayışı ve karşı fikirde olanlara uygulanan baskı temelinde büyük bir çifte standardı barındırmaktadır. Çünkü bireyler kendilerinin karşıtı dinde ve inançta olan bireylere karşı eleştirel ifadeler kullanmayı meşru görürken, benzer ifadeler onlardan kendilerine yöneltildiğinde gayrı meşru görmektedirler. Sekülerler ya da dindarlar birbirlerinin kendilerine yöneltilen eleştirel din ve inanç içerikli ifadelerinden rahatsız olurken, kendi ifadelerinin karşı tarafı rahatsız edip etmediğini sorgulamamaktadırlar.

Çok da insani ve ahlaki olmayan bu durum ifade özgürlüğü önünde büyük bir engeldir. Çünkü bireyler rahatsız oldukları her fikri susturmak, yok etmek eğilime sahiptir. İfade özgürlüğünü sınırlandırmayı kendi mutsuzlukları ve rahatsızlıkları olduğu taktirde en doğru yol olarak görürler. Fakat aynı durum kendilerine yöneltildiğinde birden ifade özgürlüğü savunucuları halini alırlar. Yani ifade

özgürlüğü seküler ya da dindar bireylerin kendi amaçları uğruna kullandığı bir hak kategorisi haline almakta ve bir hamur misali şekilden şekille sokulmaktadır.

Bu çifte standartı engellemek ve ifade özgürlüğünü herkes için meşru sınırları içinde savunmak son derece elzemdir. Unutulmamalıdır ki ifade özgürlüğü rahatsız edici ya da kışkırtıcı cümleler var olduğunda daha anlamlı hale gelen biri haktır. Çünkü herkes için normal kabul edilen bir konuda konuşmak ifade özgürlüğünün önemini açığa çıkartmazken, eleştirel bir takım ifadeler söz konusu olduğunda ifade özgürlüğünün önemi açığa çıkar. Dolayısıyla çifte standartta gitmeden, seküler ya da dindar ifade sahibinin dünya görüşüne bakmadan, yalnızca ifade özgürlüğünün önemini düşünerek hareket etmek en temel amaç olmalıdır.

III. ÇATIŞMANIN ÇÖZÜMÜNE DAİR ARGÜMANLAR

Din ve inanç içerikli ifadeler söz konusu olduğunda yaşanan çatışma, ifade özgürlüğü için son derece tehlikelidir. Çünkü seküler ya da dindar tüm bireyler bahsedilen bireysel, toplumsal ve kurumsal sebeplerin etkisiyle kendi dünya görüşlerinin dışındaki ifadeleri engelleme eğilimine girebilirler. Dolayısıyla kendi din ve inançlarını korumayı amaçlarken ifade özgürlüğü gibi önemli bir hakkın varlığını hiçe saymış olurlar. İşte bu yanı sıra düşmeden ifade özgürlüğünü meşru sınırlama sebeplerine bağlı kalarak savunmak ve çatışmayı çözmeye dair çözümler üretmek oldukça değerlidir. Unutulmamalıdır ki ifade özgürlüğü esas, sınırlamalar istisna olmalıdır.

İşte bu başlık altında öncelikle çatışmanın çözümüne dair devletin pozisyonu ve hoşgörü üzerinde durulmuş sonrasında neden ifade özgürlüğü lehine davranmamız gerektiğini açıklamak üzere onun önemine değinilmiş ve son olarak çatışmanın temel argümanı din ve inanç içerikli nefret söyleminin kusurları ile birlikte ifade özgürlüğünü sınırlama ölçütlerine yer verilmiştir.

A. Çözümler

Din ve inanç içerikli ifadeler söz konusu olduğunda ifade özgürlüğünü engelleyen bir hal alan çatışmanın giderilmesi için iki yolu bulunmaktadır. İlk çözüm

argümanı daha önce bahsedildiği üzere kurumsal olarak devlet bu çatışmaya sebep olabileceği için onun sınırlı ve tarafsız olması ilkesini savunmaktır. Böylece devlet sınırlı ve tarafsız olduğu için bireyler arasında, kurumsal bir sebep olan devletin pozisyonundan dolayı çatışma yaşanmayacaktır. İkinci çözüm argümanı ise yine hoşgörüsüzlüğün getirdiği olumsuz sonuçları dikkate alarak toplumsal bir erdem olarak hoşgörüyü benimsemektir.

1. Sınırlı ve Tarafsız Devlet

Liberal anlayış bireyin ve toplumun üstünde yer alan sınırsız bir güçle donatılmış devlet anlayışını reddetmektedir. Sınırlandırılmamış ve tarafsızlığı sağlanmamış bir devlet bireysel özgürlükler için en büyük tehlikedir. Dolayısıyla devletin din ve inanç içerikli ifadeler söz konusu olduğunda yaşanan çatışmanın kurumsal sebebi olmaması için bulunduğu pozisyon oldukça önemlidir. Bu noktada liberalizmin sınırlı ve tarafsız devlet ilkesi devreye girer.

Sınırlı devlet ilkesinde; devletin görevleri olarak adalet, savunma, güvenlik ve hukuk düzeninin sağlanması olarak belirtilir ve görev alanı bu şekilde daraltılmaktadır. (Tayyar ve Çetin, 2013: 113).

Devleti sınırlama yolundaki kriterlerden ilki anayasadır. Anayasalcılık iktidarı bölerek devletin faaliyetleri üzerinde güçlü sınırlamalar yapılmasını sağlar. Dolayısıyla anayasalcılık, devlete sınırlama getirilmesini sağlamak ve bu sınırlamaların devamlılığını sağlayan yöntemleri bulmak demektir (Friedrich, 2014: 35).

Hukukun üstünlüğünün kabulü de devleti sınırlandırmanın bir diğer kriteridir. Hukukun üstünlüğünün kabulü ile devletin muhtemel sapmalarının ve meşru olmayan müdahalelerinin önüne geçilmiş olur. Çünkü bu durumda meşru olmayan devlet müdahalelerine karşı iktidarın önünde hukuk vardır.

Devleti sınırlama yönündeki diğer önemli kriter iktidarın bölünmesi yani kuvvetler ayrılığıdır. Bu noktada devletin üç ana fonksiyonu olan yasama, yürütme ve yargı görevlerini yerini getiren yapıların, tek bir kişi ya da kurumda toplanmasını engellenmesi istenir. İktidar tek bir yerde toplanmadığı için bu prensip sayesinde devletin meşru olmayan güç kullanımının önüne geçilmiş olur.

Locke ve Montesquieu tarafından getirilmiş olan bu prensipte yasama en üstün güçtür ve koyduğu yasalar ile toplumu ve bireyleri korumaya çalışır. Yürütme ise yasamanın oluşturduğu kuralları uygulama koyar ve dolayısıyla yürütme gücü yasamaya bağlı haldedir. Bu gücü kullananlar yasamaya karşı sorumludur. Federatif güç ise yasama ve yürütme güçlerine bağlı olarak ve onların emrinde çalışmaktadır ve dış ilişkileri düzenler. Burada dikkat edilmesi gereken yasama ve yürütme gücünün toplumda olduğudur. Toplumun rızası olmadan, kimsenin yasa koyma ve bunu yürürlüğe koyma yetkisi bulunmaz. Yasama ve yürütmenin gücü sınırsız değildir (Eroğlu, 2010: 9-10). Montesquieu da üç iktidarın birbirinden ayrılmasının önemini altını şu sözlerle çizmektedir; “Yargılama iktidarı yasama ve yürütme iktidarından ayrılmazsa orada özgürlük olmaz. Eğer yargılama iktidarı yürütme iktidarı ile birleşirse, yargıç bir zalimin gücünü kazanır” (Friedrich, 2014: 44-45).

İnsan hakları da iktidarı sınırlayan bir diğer kriterdir. İnsan haklarını Akyeşilmen ve Tumay (2014: 31) şöyle tanımlar;

“İnsanın doğuştan getirdiği başka herhangi bir sorumluluk, başka herhangi bir şartı yerine getirmesi beklenmeksizin insan olması hasebiyle sahip olduğu vazgeçilmez, devredilmez ve müdahale edilemez haklardır.”

İşte sahip olmak için yalnızca insan olmamızın yeterli olduğu bu haklar devletin sınırlarını aşarak bireylerin hak ve özgürlüklerine müdahale etmesine izin vermez Çünkü insan hakları devletten öncede vardır, devletin dokunabileceği bir alan değildir ve bu nokta devletin sınırını oluşturur. Dolayısıyla sınırlı ve tarafsız devleti sağlama noktasında insan haklarını kabul etmek ve garanti altına gerekir.

Devletin tarafsızlığı ise liberal devlet anlayışında yurttaşlarının benimsedikleri amaçlar ve hayat tarzları arasında seçim yapmamasını ifade etmektedir. Bireysel özgürlük temel değer olduğundan değer tercihi yaparak bunu politikalarının temeline yerleştiren bir devlet, böyle yapmakla yurttaşlarının hem eşitliğini hem de özgürlüğünü yok eder hale gelir (Erdoğan, 2006: 93). Dolayısıyla tarafsız devlet toplumdaki farklı iyi anlayışları karşısında hiyerarşik bir sıralama yapıp bir kısmını diğerine tercih etmemeli, herkesin iyi anlayışları ve bunlara dayanan yaşam biçimlerine eşit derecede saygı göstermelidir (Arslan, 1999: 8).

2. Toplumsal Bir Erdem Olarak Hoşgörü

Toplumun birlikte yaşama kültürüne bir atıf olan toplumsal hoşgörü, hoşgörülü kişilerden oluşma ve farklılıklara var olma hakkı tanıma gibi özgürlükçü bir yapıyı ifade eder (Uslu, 15.09.2015). Diğer bir ifadeyle toplumsal hoşgörü, bireylerin yaşamlarını düzenleyen, karşılıklı sevgi ve huzur ortamını artıran, insanların arasındaki olumlu bağları artıran ahlaki bir erdemdir (Ölmez Atalay, 2008: 43).

Hoşgörü bireysel alanda bir tavır olarak algılansa bile sonuçları itibariyle toplumsaldır. Çünkü hoşgörü sayesinde farklı din ya da inanca sahip bireyler arasında oluşan ve ifade özgürlüğü aleyhine gelişen çatışma en aza indirilir. Bu şekilde bireyler hoşgörüsüzlüğün getirdiği baskı, susturma ya da meşru olmayan güç kullanımını yerine, konuşarak, eleştirerek ve sonunda birbirlerinin fikirlerine saygı duyarak yaşamayı ilke haline getirmiş olurlar. Dolayısıyla toplumsal bir erdem olarak hoşgörü ifade özgürlüğünü sağlama, bireylerin korkarak değil, özgürce inanç ve dinlerini açıklamasında büyük önem arz eder.

Devletin pozisyonu bireyler arasındaki ifade özgürlüğü aleyhine gelişen çatışmayı engellemenin kurumsal ayağını oluşturmakla birlikte eğer toplumda hoşgörü fikri gelişmemişse kanunların sağladığı özgürlük ortamının tam olamayacaktır. Çünkü devlet her ne kadar kanunlar yoluyla bireyleri özgür kılmaya çalışsa da toplumda hoşgörü duygusu hakim değilse baskı ve zorlamalar devam edebilecektir. Bu yönüyle toplumsal hoşgörünün çok yönlü bir etki alanı olduğu görülür.

B. İfade Özgürlüğünün Önemi

İfade özgürlüğü insan hakları içerisinde oluşu ve birçok alanda geçerliliği, önemini anlatmak için çok çeşitli konulara değinmeyi gerekli kılmaktadır. İfade özgürlüğünün insan onuruna dayanıyor olması, devletin meşruluğunu sağlaması, özgür bir toplum ve demokrasi için gerekliliği, bilimin ve toplumların gelişmesini

sağlaması ve medeniyetin göstergesi olma yönü önemini anlatan sebeplerin başında gelir.

Öncelikle ifade özgürlüğünün insan hakları içerisinde olmasından dolayı ona yapılacak her meşru olmayan sınırlama ve yasak insanın öz doğasının reddi, insan onurunun çiğnenmesi demektir (Zwaak ve diğerleri, 2013: 14). Avustralyalı gazeteci Robert Pullan (Aktaran Trager ve Dickerson, 2003: 2)'ın şu sözü oldukça açıklayıcıdır;

“İfademiz doğuştan özgürdür, çünkü bu bağın ihlali insanlığın ihlalidir. Sansürlendiğimiz zaman alçalmışız demektir... İfade hürriyeti hangi kültürde olursak olalım insan olmamızın bir parçasıdır”

Ayrıca birinci bölümde görüldüğü üzere ifade özgürlüğünün meşru şartlara bağlı olarak sınırlandırılabilmesi kabul edilmiştir. Fakat ifade özgürlüğünü tümünden ortadan kaldırmak ya da bireyler arasında bu hakkın kullanımında eşit davranmamak daha önce bahsedildiği üzere o devletin meşruluğunu zedeler. Çünkü ifade özgürlüğü bir insan hakkıdır ve insan haklarına saygı büyük oranda rejimlerin, devletlerin ya da hükümetlerin meşruiyetini ve sınırını gösterir (Uslu, 2014: 376).

İfade özgürlüğü aynı zamanda özgür bir toplumun ve demokrasinin de en temel aracıdır. İfadelerin özgür olmadığı bir toplumda bireylerin yeterince özgür olduğundan bahsedilemez. Demokrasiye dayanan tezde ifade edildiği üzere demokrasilerde en üstün gücün halk olduğu kabul ediliyorsa, onun tüm fikirleri duyması ve ona göre kararını vermesi sağlanmalıdır. Bunun yolu ise ifade özgürlüğünü tüm bireyler için geçerli kılmaktan geçer.

İfade özgürlüğünün bilimin ve dolayısıyla toplumların gelişebilmesi yönünden de önemi büyüktür. Toplumların gelişebilmesi için ifade özgürlüğünün esas alındığı bir eğitim sistemi şarttır. Fikir çeşitliliğinin olmadığı ve sadece belirli yöndeki fikirlerin herkesçe kabul edilmesi gerekliliği üzerine kurulu bir eğitimin sonunda özerk ve kendinden emin bireyler değil, bir nevi programlanmış bireyler yetiştirilmiş olacaktır. Bu şekilde yetişen bireyler ile bilimsel gelişmenin sağlanması ise mümkün değildir. Fikirlerin serbestçe ifade edilmesiyle yeni ve farklı fikirler ortaya çıkacak böylece bireyler bilimsel yenilikler ortaya çıkartırken toplumların gelişmişlik seviyesi de artacaktır (Sunay, 2003: 12).

Yayla (2008: 159) da ifade özgürlüğünü tüm toplumların medeniyet çizelgesinde buldukları yeri anlamada ve değerlendirmede kullanılabilecek temel ölçütlerden birisi olarak kabul eder. Ona göre bir toplumun ne kadar medeni olduğu tespit edilmek isteniyorsa yapılması gereken orada ifade özgürlüğünün hangi ölçüde var olduğuna bakmak olmalıdır. Bu şekilde, ifade özgürlüğüne daha çok değer ve yer veren toplumların daha medeni ülkeler arasında olduğu, vermeyenlerin ise daha az medeni veya gayri medeni ülkeler tarafında olduğu tespit edilecektir. Yani “Daha çok ifade özgürlüğü daha yüksek medeniyet ve daha ileri medeniyet daha fazla ifade özgürlüğü demektir.”

İfade özgürlüğü ile ülkelerin medeni düzeyi arasında yapılan bu doğru orantıya uygun olarak Trenchard ve Gordon (2003: 698)’un şu sözü dikkat çekicidir;

“Bu kutsal hak, özgür bir yönetim için elzemdir. Mülkiyetin güvenliği ve ifade özgürlüğü her zaman birlikte yer alır. İnsanlar, kendi isteklerini kendi dilleriyle talep edemedikleri sefil ülkelerde kendilerine ait başka hiçbir şeyi de talep edemezler. Ulusun özgürlüğünü kim ortadan kaldırmayı arzu ederse halkların özgürlüğü için en korkunç şey olan ifade özgürlüğünü baskı altında tutmakla, ise başlar.”

Görüldüğü üzere büyük bir öneme sahip ifade özgürlüğünün bağınazlık ve tarafgirlik etkisiyle yok edilmemesi gerekir. Bunu sağlamak ise ifade özgürlüğünün lehine argümanlar geliştirerek onun yanında yer almaktan geçmektedir. Dolayısıyla ifade özgürlüğünü savunmak başta bireysel açıdan insan hakları için ve sonrasında toplumsal açıdan gelişmişlik için elzemdir.

B. Din ve İnanç İçerikli Nefret Söyleminin Kusurları

Nefret söylemi ekseninde ifade özgürlüğünün sınırlandırılması ya da tamamen kaldırılması ilk bakışta haklı sebepler ve iyi niyet içeriyor gibi gözükse de aslında bir takım kusurları da barındırmaktadır. Bu iyi niyetin bağınazlık ile birleşerek ifadeleri susturacak bir silaha dönüşmesini engellemek için gerekli durumlarda ifade özgürlüğünü savunmak gerekir. Aksi halde din ve inanç temelinden hareketle ifade özgürlüğünü engelleme sürecinin dini ya da seküler bağınazlık ile birleşerek güçlenmesi ihtimal dâhilindedir.

Avrupa tarihi incelendiğinde görüldüğü üzere nefret söylemi kavramının geliştirilmediği dönemlerde “doğru dini tahrip etme”, “dine karşı küfür”, “kafir olma ve dinden çıkma” gibi sebepler ile ifade özgürlüğü sınırlanmaktaydı. Bu sınırlandırmalar kilisenin ya da imparatorun koyduğu yasalar yoluyla yapılmaktaydı. Ancak liberal demokrasilerde ifade özgürlüğü güçlendikçe bu yasalar ve sebepler işlevsiz hale gelmiş, “din” özel bir koruma içerisine alınmak istenmiştir. İşte bunu sağlamanın yolu da güçlenen ifade özgürlüğüne karşı nefret söylemi kavramını ortaya koymak olmuştur.

Nefret söylemi ekseninde ifadelerin sınırlandırılmasında nefret söylemine maruz kalanlarda oluşan ruhsal-psikolojik zarar en temel sınırlama argümanı oluşturur. Çünkü dini nefret söyleminden hareketle sınırlamanın savunması manevi zarar üzerinden yapılmaktadır. Kimi dini ifadelerin insan onurunu kırıcı, incitici, rencide edici olduğu ve sonuçta o grup üzerinde manevi zarar oluşturduğu öne sürülmektedir.

Öncelikle Uslu (2013: 191-192)’nin söylediği gibi nefret söylemi suçlarında kabul edilen zararın belirsiz ve dağınık olması sınırlamadaki ilk kusurdur. Şöyle ki dini nefret söylemi sonucunda olduğu söylenen zarar normal zarardan farklıdır; yaralanma, işkenceye maruz kalma ya da iflas sonucu servet kaybı gibi net bir zarar değildir. Oldukça sübjektif olan bu zarar sadece karşı tarafta yer alan bireylerin duygularına dayandığı için herhangi bir yaptırıma bağlamak da bir o kadar zorlaşır. Çünkü bunun tespit edilmesi ve bir ölçünün bulunması imkansızdır. Dolayısıyla dini nefret söylemindeki manevi zarar argümanı kusurlu bir savunmadır.

Ayrıca manevi zarar üzerinden savunma yapılırken kullanılan mağdurun sessizleştiği, sessizleştirildiği argümanı da ifade özgürlüğünün ruhuna aykırıdır. Çünkü ifade özgürlüğü bireylerin rahatça kendilerini ifade edebilmeleri için korunan bir haktır. Dolayısıyla susarak değil, konuşarak özgür toplum seviyesine ulaşılır. Bazı bireylerin sessizleşmesinden hareketle diğer bireyleri susturmaya çalışmak etik olmayan bir durumdur ve ifade özgürlüğünün muhtevasına aykırıdır.

İkinci kusurlu durum ise zarar gibi mağdurun da belirsiz oluşudur. Uslu (2013: 190) bu konuda oldukça doğru bir açıklama yapmıştır;

“Belli bir nefret söyleminin mağdurunun kim veya kimler olduğu kimliği belirlenmiş belli ve somut kişiler şeklinde asla gösterilemez. Ortada soyut, belirsiz ve değişken bir mağdur profili vardır.

... Aslında burada belli kişilerin maruz kaldığı belli bir zarardan söz edilmez, zira iddia edilen zarara maruz kaldığı gösterilecek mağdur bir kişi yoktur. Bu yüzden o grup adeta kollektif bir varlık ve kişi olarak telakki edilmiş olur. Bu yüzden de nefret söylemi vasıtasıyla belli kişilere değil, aslında kollektif bir kimliğe zarar verildiği ileri sürülmüş olmaktadır.”

Dolayısıyla konumuz açısından dini nefret söyleminde de mağdur olarak bir kişi değil seküler ya da dini bir grup ya da dinin kendisi gösterilir. İşte ikinci kusur bu noktada başlar. Eğer nefret söyleminin hedefi bir dini inanç ise ona dair yapılan eleştirel bir ifade (bu bir film, bir kitap ya da söz olabilir) kamusal tartışma ortamının bir parçasıdır. Dini inancın kendisinin bu tartışma ortamından zarar görmesi ve mağdur olması imkansızdır. Ancak örnek olaylara bakıldığında görüldüğü üzere “dine hakaret” sebebiyle çokça ceza verilebilmiştir. Dolayısıyla burada ifade özgürlüğünü sınırlandırırken argümanları doğru ortaya koymak gerekir.

C. Sınırlama Ölçütleri

İfade özgürlüğünün meşru sınırlama sebepleri ortada olmadığı halde salt kırıldıklarını söyleyen bireylerin duygularına dayanılarak sınırlandırılmasını engellemek için çeşitli ölçütler geliştirilmiştir. Bu ölçütlerden ilki eleştirel ifadelerin bir dine ya da seküler inanca mı yoksa dini ya da seküler kimliğe sahip bireylere mi yapıldığına bakılmasıdır. Sonrasında ifade sahibinin kastını ve ifadenin bağlamını değerlendirmek geliştirilen bir diğer argümandır. Son olarak en evrensel çözüm argümanı olan açık ve mevcut tehlike ölçütünü kullanmak işlevseldir.

Bu sınırlama ölçütlerinin her birinin perspektifleri farklı olduğu için bir olayın çözümü esnasında hepsini kullanmak doğru değildir. Bu başlık altında hepsine yer verilmesinin sebebi din ve inanç içerikli ifadeler söz konusu olduğunda ve bireyler karşı karşıya geldiğinde (kendi perspektiflerine göre) bu argümanların kullanılıyor olmasıdır. İfade özgürlüğünü daha geniş yorumlayanlar yalnızca açık ve

mevcut tehlike argümanının kullanılmasını savunurken, ifade özgürlüğünü daha dar yorumlayanlar din kimlik ayrımı ve semantik inceleme gibi daha sübjektif ölçütleri savunmaktadırlar.

1. Dini İnanç-Kimlik Ayrımı

Eleştirel bir ifadenin dini ya da seküler kimliğe mi yoksa dinin ya da seküler inancın kendisine mi yöneltildiğini incelemek çatışmanın çözümüne dair kullanılan ilk argümandır. Buna göre hakaret oluşturduğu düşünülen bir ifadeye ilişkin sınırlama yapılacaksa önce onun soyut bir şekilde inanışa karşı olarak mı yapıldığına yoksa doğrudan o inanışın bireylerine dönük bir dışlama mı içerdiğine bakılır.

Örneğin; “İslam dini terörizmi meşrulaştırır” ya da “Hıristiyanlık akıl dışı kaideleri olan saçma bir dindir” dendiğinde doğrudan bir din hedef alınmaktadır. Bu argümana göre şu şartlarda ifade özgürlüğünün engellenmesi doğru olmaz. Fakat “Müslümanlar teröristtir” , “Hıristiyanlar ahlaksız insanlardır” ya da “Ateistler kahrolsun” dendiğinde bir inanç grubunun bireyleri üzerinden suçlama yapıldığı için ifade özgürlüğünün sınırlanması gündeme getirilir. Çünkü bu argümana göre hukuk düzeni inançları değil, bireylerin onurlu yaşama hakkını korumalıdır. Kutsallar o inanışın kutsalıdır, hukuk düzeninin değil. Bu sebeple inançlara yapılan eleştirel ifadelerde değil, o inanca sahip bireylere karşı yapılan eleştirel ifadelerde sınırlamalar gündeme getirilir.

Benzer bir şekilde Yılmaz (2015: 11-12)’da bu argümana ilişkin şu tespitte bulunmuştur;

“ ... eleştirel açıdan bakan zihinlerin çekingen bir dil kullanmak zorunda kalması, ifade gücünün zayıflamasına yol açar. Bu tür bir tehlikeyi bertaraf etmek isteyen hukuk düzeninin, bireylerin sahip olduğu kimliklere dönük ifadelerin birey ya da topluluk dışında soyut bir mahiyette mi olduğunu, yoksa bu kimliklere sahip kimselerin şahsına dönük doğrudan bir olumsuzlama mı içerdiğini çok iyi bir şekilde tayin etmelidir.”

Dolayısıyla din ve inanç içerikli ifadeler sebebiyle ifade özgürlüğünün engellenmesini önlemek adına geliştirilen ilk argüman din kimlik ayrımı ilk etapta işlevsel gibi görünse de ucu çok açık olduğu için ve yine salt duygulara yöneldiği için kullanılabilir değildir. Çünkü dine ya da seküler inançlara yapılan eleştirel ifadelerin dolaylı olarak o inanca sahip bireyleri etkilediği ve aslında bunların da bireyleri yaralamasından hareketle sınırlanması gündeme getirilmektedir. Ya da tam

zıttı şekilde herhangi bir inanç kimliği korunurken dolaylı olarak o inancın kendisi de korunmuş olmaktadır denilmektedir (Yılmaz, 2015: 17). Yani bu argüman duygulara dayandığı için ve “ben benim dinime ya da inancıma bu sözlerin kullanılmasından rahatsızlık duydum, kırıldım, üzüldüm” gibi ikincil üçüncül etkiler sebebiyle de ifade özgürlüğünün sınırlandırılması gündeme getirileceği için elverişli değildir.

2. Semantik İnceleme

Sınırlama ölçütlerinin ilki olan dini inanç-kimlik ayrımı açıklandığı üzere ifade özgürlüğünü korumak için tam anlamıyla yeterli olamamaktadır. Çünkü hem olayların çoğu zaman karmaşık oluşu hem de ifade özgürlüğü önemi dolayısıyla daha titiz bir çalışma gerektirir. Bu sebeple eleştirel dini ifadeler gündeme geldiğinde bunun semantik incelemesinin yapılması diğer çözüm argümanıdır.

Şöyle ki semantik analiz kelimelerin hem anlamını hem de bağlamını içine alarak incelemek anlamına gelmektedir. Burada ifadesi sınırlandırılmak istene bireyin kastının araştırılması söz konusudur. Çünkü bireylerin kavramlara yüklediği anlamlar oldukça farklı olabilir ve siz hakaret kastıyla hareket etmeseniz bile karşı tarafta öyle bir etki bırakabilirsiniz. Dolayısıyla ifadesi engellenen bireyin hakaret saikiyle hareket edip etmediğine bakılarak karar verilmelidir. Bu şekilde bireyler (dini ya da seküler bir kimliğe sahip bireylere) hakaret kastıyla hareket etmedikleri müddetçe ifadenin içeriği objektif olarak hakaret oluştursa da hakaret olarak kabul edilmeyecektir (Şahin, 2009: 333-335).

Yılmaz (2015: 18)’da buna benzer şekilde ifadeyle ilgili olarak ortam, niyet, tarz ve içerik okumasının yapılma gerekliliğini savunmaktadır. Çünkü kimi zaman ifadeler dine hakaret bile olsa öyle bir bağlamda yapılmış olabilir ki sınırlandırılması söz konusu olmaz. Kimi zaman ise şartlar onu nefret söylemi suçu içerisine alır ve ifadenin sınırlandırılması gündeme gelir. Dolayısıyla ifadeye dair koşullara ve kasten olup olmamasına dikkat etmek diğer sınırlama ölçütlerindedir. Ancak yine bu argümanda öznel olduğu için ve duygulara dayandığı için yeterli korumayı sağlayamamaktadır.

3. Açık ve Mevcut Tehlike

Açıklanan 3 argüman içinde en evrensel olanı ve çalışmamız boyunca referans alınan argüman açık ve mevcut tehlikedir. Mill’ in zarar argümanının geliştirilmiş hali olan açık ve mevcut tehlike anlayışı ABD Yüksek Mahkemesi Yargıcı Holmes tarafından Schenck v. United States (1919) davasında geliştirilmiştir. Savaş zamanında ordu içinde itaatsizlik yaratmayı amaçladığı iddiasıyla açılan davada, farklı metinler içerisinde Birinci Değişiklikle düzenlenen ifade özgürlüğü kapsamında olacak kimi ifadelerin, kötü sonuçları ortaya çıkarabilecek açık ve mevcut tehlike oluşturan durumlarda kullanıldıklarında yasaklanabileceği belirtilmiştir (Aslan, 2003: 1/3).

Açık ve mevcut tehlike argümanı zaman içinde gelişen olaylar ve bunun Yüksek Mahkemeye yansımalarıyla daha net bir hal almıştır. *Yates v. United States* davasında Yüksek Mahkeme, açık ve mevcut tehlike argümanına yeni bir boyut kazandırmış ve “konuşma” ile “eylem” arasında ayırım yapılması söz konusu olmuştur. Mahkeme’ye göre 20.yüzyılın ilk yarısında demokratik düzene yönelmiş olan “komünist” tehdidi önlemek amaçlı çıkartılan Smith Kanunu’nu “soyut düşünce açıklaması” değil, “somut eylem”i yasaklamalıdır. Örneğin; “Hükümetin yıkılması gerektiği soyut düşüncesini” değil, “Hükümetin zor yoluyla yıkılmasını öngören somut eylemler” yasaklamalıdır (Aslan, 2003: 29).

Açık ve mevcut tehlike argümanında düşüncenin ifadesi o hale gelmiştir ki, sadece bir görüşün bir başkasına aktarılması söz konusu değil aynı zamanda bu ifadenin kendisi doğrudan suçun bir parçası haline gelmiştir. Bu nedenle yasaklananın düşüncenin kendisi değil eylemle açıklanan düşünce arasındaki illiyet bağı olmasıdır. Örneğin, bir hükümet tasarrufunu protesto eden bir toplantı aynı zamanda kamu malına zarar vermeyi amaçlayabilir. Burada korumadan yararlanmayan, tasarrufu protesto etme görüşünü yaymak değil, kamu malına zarar verme amacıdır (Altıparmak, 2007: 90).

Yüksek Mahkeme, 1969 yılında verdiği bir kararda açık ve mevcut tehlike argümanını, ifade özgürlüğünü daha geniş yorumlayacak bir hale getirmiştir. Buna göre bir ifadenin sınırlanabilmesi için onun aynı zamanda “hukukdışı bir eyleme kışkırtması ya da bu eylemi doğurması” beklenecektir (Aslan, 2003: 30).

Buraya kadar verilen bilgiler ışığında açık ve mevcut tehlike argümanının 3 unsuru olduğunu söyleyebilir. İlki ifadenin içeriği ve şekli ile bir tehlike yaratması gerekliliğidir. İkinci olarak soyut ifadeler değil, somut eylemler yasaklama kapsamına alınmalıdır. Yani tehlike sonucunda oluşacak zararın somut bir eylem ile arasında illiyet bağı olması gerekmektedir. Son olarak ise yasal olmayan bir eyleme teşvik unsuru içermesi beklenmektedir.

Uslu (2013: 1999) belirttiği gibi;

“Bütün bu felsefî ve hukukî ölçü koyma çabaları sonucunda ifade hürriyetinin sınırları konusunda bütün tartışma ve sorunların nihayete erdirildiği ve her derde deva bir ölçüye ulaşıldığı elbette söylenemez.”

Ancak yine de ifade özgürlüğünü çeşitli dini ve seküler hassasiyetler sebep gösterilerek kolayca sınırlanmasını önlemek adına işlevseldir. Bu argüman ile din ve inanç içerikli nefret söylemi gündeme getirildiğinde bahsedilen unsurlar var olduğu taktirde sınırlamalar devreye girecektir.

SONUÇ

İfade özgürlüğünü, din ve inanç içerikli ifadeler söz konusu olduğunda nasıl bir tutum içerisine girildiğinden hareketle incelediğimiz bu çalışmada öncelikle şu soru sorulmuştur;

“Bizler kendi dini inancımıza yakın olan fikirleri duyduğumuzda mutlu oluyor ve dinliyor, zıttını duyduğumuzda ise kızıyor ve susturmaya mı çalışıyoruz. Dolayısıyla ifade özgürlüğünü ifadenin içeriğinden hareketle bizde uyandırdığı duyguya göre mi savunuyoruz?”

İşte bu sorudan hareketle yola çıkılan tez çalışması içerisinde öncelikle ifade özgürlüğünün esas, sınırlamaların istisna olduğu en başta belirtilmiştir. İfade özgürlüğünü koruma alanı dışında sebepler ortaya koyarken, bu sebeplerin oldukça dikkatli ve dar tanımlanmasını gerekir, böylece sadece yasaklanması istenen ifadeler kapsam dışında kalmış olur. Bu çizgi korunmadığı takdirde, korunması gereken ifadelerde yasaklanabilir. Eğer bir kategori kesin hatlarla tanımlanmazsa (yani muğlak olursa), ifade özgürlüğü tehlikeye düşer (Trager ve Dickerson, 2003: 130).

İşte ifade özgürlüğü için can sıkıcı kısım ise bu noktada başlamaktadır; kimi zaman sınırlama kategorileri oldukça geniş yorumlanmakta ve ifade özgürlüğünün içi boşaltılmaktadır. Çünkü sınırlama sebepleri o kadar geniştir ki ifade özgürlüğü gibi bir hak kalmamaktadır. Din ve inanç içerikli ifadeler söz konusu olduğunda da bu durum ortaya çıkar. Salt dindar ya da seküler bireylerin dini inançları sebepleriyle “kırılma, incinme, manevi zarar görme “ gibi argümanları kullanarak ifade sahibi bireyleri susturmaya çalışması ifade özgürlüğü için büyük engeldir.

Tez çalışmasının amacı da bu noktaya dikkat çekmektir. İfade özgürlüğü muğlak sebepler gösterilerek sınırlanabilecek bir hak değildir. Konu din ya da inanç olduğunda bireylerde oluşan hassasiyet tarafgirlik, hoşgörüsüzlük ve devletin gücü ile birleşince ifade özgürlüğü neredeyse yok sayılabilmektedir. Dindar ya da seküler bireyler din ve inanç temelli nefret söylemi argümanı ile din ve vicdan özgürlüğüne zarar verildiğini söyleyerek karşı tarafın ifade özgürlüğünü engellemek isterler. Bunu önlemenin yolu ise toplumsal düzeyde hoşgörüyü merkeze almak, kurumsal düzeyde ise devletin sınırlılığını ve tarafsızlığını kabul etmektir.

İfade özgürlüğünün dini hassasiyetlerden ötürü sınırlandırılması söz konusu olduğunda, dini duygulardan ötürü her “kırılma”, “incinme” ya da “manevi zarar” vakasında ifadeleri sınırlandırmanın önüne geçilmesi için açık, mevcut tehlike argümanı kullanılmalıdır.

Bu perspektiften bakıldığında, ifade özgürlüğünün önemi göz ardı edilmeyerek hoşgörü ve devlet sınırlandırıldığında ifade özgürlüğü ile din ve vicdan özgürlüğü gibi değerli iki hak kategori karşı karşıya gelmemiş olur. Unutulmamalıdır ki nasıl ifadenin içeriğine bakılmaksızın ifade özgürlüğünün varlığını savunuyorsak, hangi din ya da inanış olduğuna bakılmaksızın din ve vicdan özgürlüğünü de savunuruz. Çünkü başta da söylediğimiz gibi hem ifade özgürlüğü hem din ve vicdan özgürlüğü bireyin sadece insan olmasından dolayı sahip olduğu temel insan haklarından ve değerlidirler (Arslan, 2005: 1). Ancak sınırları doğru çizmek ve ifade özgürlüğü muğlak sebeplerle çevrelememek gerekir.

Bu amaç başlı başına önem arz eder çünkü ifade özgürlüğü sadece hoşagiden, mazur görülen ifadeleri korumaz. İfade özgürlüğünün değeri esas, genel inanışa aykırı olan, kimi zaman bireyleri kızdıran ya da kıran ifadeler korunduğunda anlaşılır. Dinin ve onun kutsallarının övüldüğü ifade türleri zaten sorun teşkil etmez, sorun dinin ve onun ve kutsallarının sorgulandığı anda başlar. Dolayısıyla hoşgörünün, çoğulculuğun ve açık fikirli olmanın önemi böyle durumlarda ortaya çıkar ki zaten ifade özgürlüğü ancak böyle bir ortamda hayat bulabilir.

Sonuç olarak bizim inancımıza ters olan inançlara karşı hoşgörüyü elden bırakmadan, bağnazlık ve tarafgirlik kurbanı olmadan, ifade özgürlüğü yokken hem birey hem de toplum olarak gelişemeyeceğimizi unutmadan, dini nefret söylemini her dini ifade için öne sürmeden ve din ve vicdan özgürlüğünü karşı inançtaki bireyleri susturmak için kullanmadan yaşamak amacımız olmalıdır.

KAYNAKÇA

AGİT-DKİHB (Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Bürosu) (2014), **Din veya İnanç Topluluklarının Tüzel Kişiliği Hakkında Kılavuz İlkeler**, Çev: Norveç Helsinki Komitesi, İstanbul.

AĞIRBAŞLI, Şennur (2012), “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Din ve Vicdan Özgürlüğü”, **TBB Dergisi**, Sayı: 101, ss. 83-102.

AKA, Asiye (2009), “Antonio Gramsci ve Hegemonik Okul”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 12 Sayı: 21, Haziran, ss.329-338.

AKKAYA, Aysun (2014), “Antonio Gramsci’de Entelektüelin Bir Eleştirisi Olarak Praksis Düşüncesi”, **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 1, ss. 35-46

AKYEŞİLMEN, Nezir (2014), **İslam Yoğunluklu Görüşler Işığında Din ve İnsan Hakları**, Ed. Nezir Akyeşilmen ve Murat Tumay, Din ve İnsan Hakları Çalıştayı: 29-30 Kasım-1 Aralık, Konya: Selçuk Üniversitesi İnsan Hakları Merkezi Yayınları.

ALBAYRAK, Ali (2004), “Terör-Din İlişki(zliği) Üzerine”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 20, ss. 291-301.

ALGANER, Yalçın ve ÇETİN, Müzeyyen Özlem (2007), “Avrupa’da Birlik ve Bütünleşme Hareketler”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt: XXIII, Sayı: 2, ss. 285-309.

ALİEFENDİOĞLU, Yılmaz (2001), Laiklik ve Laik Devlet, **Laiklik ve Demokrasi**, Der. İbrahim Ö. Kaboğlu, Ankara: İmge Kitapevi, ss.73-127.

ALTIPARMAK, Kerem (2007), Kutsal Değerler Üzerine Tezler ve İfade Özgürlüğü: Toplu Bir Cevap, **İfade Özgürlüğü İlkeler ve Türkiye**, Ed. Tanıl Bora, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 73-113.

ANIK, Mehmet (2013), “Türkiye’de Sekülerizm Tartışmalarında İki Eksen: Şerif Mardin Ve İsmail Kara”, **Umran Dergisi**, Sayı: 225, ss. 14-31.

ARSLAN, Zühtü (1999), “Anayasal Devletin Normatif Temelleri: Siyasal Tarafsızlık”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 16, ss. 5-19.

ARSLAN, Zühtü (2003), **ABD Yüksek Mahkemesi Kararlarında İfade Özgürlüğü**, Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu.

ARSLAN, Zühtü (2005), **Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde Din Özgürlüğü**, Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu.

ATAAY, Faruk (2014), Majoriteryenizm ve Demokrasinin Geleceği, **Siyaset Bilimi Araştırmaları, Teori ve Türkiye Uygulamaları**, Ed. H. Aliyar Demirci, İsmet Parlak, Nigar Değirmenci, Ankara: Seçkin Yayıncılık, ss. 29-36.

AYDIN, Mahmut (2010), Hıristiyanlık, **Yaşayan Dünya Dinleri**, Ed. Şinasi Gündüz, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

AYKIT, Dursun Ali (2007), “Hıristiyanlık’ta “Kuzu Hırsızlığı ”veya Proselitizm”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 20, Sayı:2, ss. 205-220.

BAŞÇI, Vahdettin (2004), "Bağnazlık Kavramı Üzerine", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, ss. 163-170.

BAŞDEMİR, Hasan Yücel (2009), “Optimum Değerler Olarak Laiklik ve Din Özgürlüğü”, **Liberal Düşünce**, Sayı: 55, ss. 23-40.

BEKAROĞLU, Edip Asaf (2009), “Avrupa’da “İyi Müslüman” Olmak: Hollanda Örneği”, **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt XXVIII, Sayı 2, ss. 25-54.

BEYDOĞAN, Ayhan. (2003), **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türk Hukukunda Siyasi İfade Hürriyeti**, Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu.

BIÇAK, Vahit (2002), **AİHM Kararlarında İfade Özgürlüğü**, Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu.

BODUR, H.Ezber (2004), “Küreselleşmenin Dinî Alandaki Etkisi ve Ulus Devlet”, **KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl:2 Sayı: 4, ss. 9-26.

BRADNEY, Anthony (2005), “Bir Liberal Demokraside Dinlere Neden Değer Verilmelidir?”, **Türkiye’de Din ve Vicdan Özgürlüğü Çeşitlilik, Çoğulculuk, Barış**, Ed. Murat Yılmaz, Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu, ss. 75-93.

BURY, John Bagnell (2010), **Düşünme ve Konuşma Özgürlüğü**, Çev. Mahmut Özdil, İstanbul: Sayfa Yayınları.

CALDWELL, Christopher (2011), **Avrupa’da Devrimin Yansımaları Göç İslam ve Batı**, Çev: Hasan Kaya, İstanbul: Profil Yayıncılık.

CAN, Osman (2003), Düşünceyi Açıklama Özgürlüğü: Anayasal Sınırlar İçinde Ne Değişti, **Teorik ve Pratik Boyutlarıyla İfade Hürriyeti**, Ed: Bekir Berat Özipek, Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu, ss. 358-412.

CASANOVA, José (1994). Public Religions in the Modern World, Chicago and London: The University of Chicago Press; Aktaran ERTİT, Volkan (2014b), “Teoriler Işığında Avrupa Sekülerleşmesi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 29, ss. 377-387.

CİRİNLIOĞLU, Fatma Gül ve OK, Üzeyir (2011), “Kadınlar mı Yoksa Erkekler mi Daha Dindar?” **Zeitschrift für die Welt der TürkenJournal of World of Turks**, Cilt: 3 Sayı: 1, ss. 121-141.

ÇAĞLAR, Şebnem (2012), “Baskı Gruplarının Siyasal İktidar Üzerindeki Etkileri”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 6, ss. 279-295.

ÇALIŞ, Şaban (2014), **İslam Yoğunluklu Görüşler Işığında Din ve İnsan Hakları**, Ed. Nezir Akyeşilmen ve Murat Tumay, Din ve İnsan Hakları Çalıştayı: 29-30 Kasım- 1 Aralık, Konya: Selçuk Üniversitesi İnsan Hakları Merkezi Yayınları.

ÇAYIR, Celal ve ÇETİN, Özer (2011), “Din ve Şiddet Üzerine Psikolojik Bir Yaklaşım”, **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 1, ss. 1-

ÇİFÇİ, Osman Zahid (2012), “Batı’da Din-Devlet İlişkilerinde Ortaya Çıkan Dönemler”, **İstem Dergisi**, Yıl: 10, Sayı: 19, ss. 195-208.

ÇOŞAR, Fatma Mansur (2001), **Laiklik Arayışları**, İstanbul: Büke Yayınları.

ÇOŞAR, Fatma Mansur (2000), **Din Savaşları**, İstanbul: Büke Yayınları.

ÇOŞKUN, İsmail (2003), “Modernliğin Kaynakları: Rönesans Üzerine Bir Değerlendirme”, **Sosyoloji Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 6, ss. 45-69.

ÇÖLLÜOĞLU, M. Sami (2014), “Cihat Hakkında Ehl-İ İslama, Asker-İ İslama Kürsi-İ İslam’dan Bir Hitap”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt.3, Sayı: 1, ss. 149-164.

ÇÜÇEN, A. Kadir (2006), “Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE) Atatürk’ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı**, ss. 25-34.

DEGUERGUE, Maryse (2001), Çağdaş Fransız Demokrasisinde Laikliğin Anlamı, **Laiklik ve Demokrasi**, Der. İbrahim Ö. Kaboğlu, Ankara: İmge Kitapevi, ss. 197-209.

DEMİR, Hande Seher (2011), **Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Türkiye’de Din ve Vicdan Özgürlüğü**, Ankara: Adalet Yayınevi.

DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI AVRUPA KONSEYİ VE İNSAN HAKLARI GENEL MÜDÜR YARDIMCILIĞI (2005), **AİHM İ. A- Türkiye Davası Karar Özet Çevirisi**, Strazburg.

DUFFAR, Jean (1999), Les Limites a la Liberte d’expression en Matiere Religieuse en Europa, **Lannee Canonique**, Cilt: XLI, s. 71; Aktaran: ÖKTEM, Akif Emre (2002), **Uluslararası Hukukta İnanç Özgürlüğü**, Ankara: Liberte Yayınları.

DUTERTRE, Gilles (2003), **Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarından Örnekler**, Almanya: Avrupa Konseyi Yayınları.

EDGAR, Andrew ve SEDGWICK, Peter (2007), **Kültürel Kuramda Anahtar Kavramlar**, İstanbul: Açılım Kitap.

ERGİN, Berin (2010), “İnsan - Din - Devlet ve Laiklik”, **TİSK Akademi**, Cilt:5, Sayı: 10, ss. 130-172.

ERDOĞAN, Mustafa (2003),” Demokratik Toplumda İfade Özgürlüğü: Özgürlükçü Bir Perspektif”, **Teorik ve Pratik Boyutları ile İfade Hürriyeti**, Ed: Berat Özipek, Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu, ss. 37-49.

ERDOĞAN, Mustafa (2005), “Sivil Özgürlük Olarak Din ve Vicdan Özgürlüğü”, **Türkiye’de Din ve Vicdan Özgürlüğü Çeşitlilik, Çoğulculuk, Barış**, Ed. Murat Yılmaz, Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu, ss. 23-35.

ERDOĞAN, Mustafa (2007), İfade Özgürlüğü ve Sınırları, **İfade Özgürlüğü İlkeler ve Türkiye**, Ed. Tanıl Bora, İstanbul: İletişim Yayınları.

EROĞLU, Ahmet Hikmet (2004a), “Farklı İnanıcı Tehdit Olarak Algılamının Sonucu: Engizisyon Terörü”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 20, ss. 93-100.

EROĞLU, Ahmet Hikmet (2004b), Türkiye’de Ortodoks Misyonerliği, **Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri**, Ed. Ömer Faruk Harman, İstanbul: Ensar Neşriyat, ss. 135-146.

EROĞLU, Müzeyyen (2010), “John Locke’nin Devlet Teorisi”, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı: 21 (Temmuz-Ağustos-Eylül), ss. 1-15.

ERTİT, Volkan (2014a), “Birbirinin Yerine Kullanılan İki Farklı Kavram: Sekülerleşme ve Laiklik”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 1, ss. 103-124.

ERTİT, Volkan (2014b), “Teoriler Işığında Avrupa Sekülerleşmesi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 29, ss. 377-387.

ESGİN, Mehmet (1998), **Hıristiyanlıkta Engizasyon Mahkemeleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı.

FENN, R. K. (1969) The Secularization of Values: An Analytical Framework for the Study of Secularization. *Journal for the Scientific Study of Religion*. [Online] 8(1). s. 112-124. <http://www.jstor.org.proxy.ubn.ru.nl/stable/pdfplus/1385259.pdf?&acceptTC=true&jpdConfirm=true>. [Erişim Tarihi: 21.08.2011]; Aktaran ERTİT, Volkan (2014), “Birbirinin Yerine Kullanılan İki Farklı Kavram: Sekülerleşme ve Laiklik”, **Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)**, Cilt: 9, Sayı: 1, ss. 103-124.

FERRARİ, Silvio ve KUMAŞ, Mehmet, Salih (2004), “İslâm ve Din-Devlet İlişkilerinde Batı Avrupa Modeli”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 1, ss.300-316.

FRIEDRICH, Carl (2014), **Sınırlı Devlet**, Çev: Mehmet Turhan, Ankara: Liberte Yayınları.

GAUCHET, Marcel (2000), **Demokrasi İçinde Din Laikliğinin Gelişimi**, Ankara: Dost Yayınları.

GOMIAN, Donna ve HARRIS, David (1998), **Düşünce, İnanç, Vicdan ve İfade Özgürlüğü**, Çev. Orhan Kemal Cengiz, İstanbul: Belge Yayınları.

GÖKDEMİR, Mevlüde (2006), **İfade Hürriyeti Kapsamında Türkiye’de Dini Azınlıklar’ın Durumu**, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

GÖZLER, Kemal (2010), **Anayasa Hukukuna Giriş**, Bursa: Ekin Yayınları.

GÖZÜBÜYÜK, Şeref (1987), **AİHS ve Bireysel Başvuru Hakkı**, İHY, C.9, TODAİE Yayını, 1987, s.3-40.

GREENAWALT, K., (1989), **Speech, Crime and the Uses of Language**, New York: Oxford University Press; Aktaran: TRAGER, Robert ve DICKERSON, Donna (2003), **Yirmibirinci Yüzyılda İfade Hürriyeti**, Çev: Nuri Yurdusev, Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu.

GUNN, Jeremy (2006), **Din Özgürlüğü ve Laisite, ABD ile Fransa Arasında Bir Karşılaştırma**, Ed: Atilla Yayla, Çev: Hüseyin Bal ve Ömer Faruk Altındal, Ankara: Liberte Yayınları.

GÜRİZ, Adnan (1998), İfade Hürriyetinin Sınırları, **Düşünce Özgürlüğü**, Ed: Hayrettin Ökçesiz, İstanbul: Afa Yayınları.

GÜRLER, Cemalettin (2010), Nefret Suçları ve İş Hayatı, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı: 2010/1, ss. 259-274.

HART, H.L.A. (2000), **Hukuk, Özgürlük ve Ahlak**, Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.

HERBERG, W. (1962), Religion in a Secularized Society: The New Shape of Religion in America (Lecture I). Review of Religious Research. [Online] 3 (4). s. 145-158. <http://www.jstor.org.proxy>.

ubn.ru.nl/stable/pdfplus/3510445.pdf?acceptTC=true&jpdConf irm=true. [Erişim Tarihi: 12.11.2012]; Aktaran ERTİT, Volkan (2014), “Birbirinin Yerine Kullanılan İki Farklı Kavram: Sekülerleşme ve Laiklik”, **Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)**, Cilt: 9, Sayı: 1, ss. 103-124.

HEYWOOD, Andrew (2013), **Siyasi İdeolojiler: Bir Giriş**, Çev: Ahmet K. Bayram, Özgür Tüfekçi, Hüsamettin İnaç, Şeyma Akın, Buğra Kalkan, Ankara: Adres Yayınları.

HUMBOLDT, Wilhem von (2013), **Devlet Faaliyetinin Sınırları**, Ankara: Liberte Yayınları.

İMGGA, Orçun (2010), **Amerika’da Din ve Devlet**, Ankara: Liberte Yayınları.

İNAN, Ahmet (1998), **Düşünce Özgürlüğünden Özgür ve Özgürleştirici Düşünceye, Düşünce Özgürlüğü**, Ed: Hayrettin Ökçesiz, İstanbul: Afa Yayıncılık.

İNANÇ ÖZGÜRLÜĞÜ GİRİŞİMİ (2012), **Düşünce, Din veya İnanç Özgürlüğü Hakkı Nedir? Kapsamı ve Sınırları**, İstanbul: İnanç Özgürlüğü Girişimi Yayınları.

KABOĞLU, İbrahim (1993), “Düşünce Özgürlüğü: Avrupa Ölçütleri ve Türkiye”, **İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt: XV, ss. 45-53.

KAHRAMAN, Mehmet (2008), “Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye’de Laiklik”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 9, ss. 57-77.

KAMBER, Suat (2012), **İfade Özgürlüğü**, Uzmanlık Tezi, Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı, Ankara.

KAR, Sait (2014), “Din, Aydınlanma ve Eleştirisi”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 42, ss. 173-192.

KATAR, Mehmet (2010), **Hıristiyanlıkta Temel Akımlar, Yaşayan Dünya Dinleri**, Ed. Şinasi Gündüz, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

KİRMAN, M. Ali (2008), “Sekülerleşme Perspektifinden Din ve Seküler Fundamentalizmler”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, ss. 274-291.

KOCABAŞ, Sadık (2009), **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Taraf Devletlere Yüklediği Pozitif Yükümlülükler**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

KOYUNCU, Ayşe Seda (2008), **Genel Ahlak ve İfade Özgürlüğü**, İnsan Hakları Çalışma Metinleri, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İnsan Hakları Merkezi.

KÖKTAŞ, Mümin (2015), “Aydınlanma, Rasyonalizm ve Din”, **Turkish Studies**, Cilt: 10, Sayı: 6, ss. 638-650.

KUÇURADI, İoanna (2001), Laiklik ve İnsan Hakları, **Laiklik ve Demokrasi**, Der: İbrahim Ö. Kaboğlu, Ankara: İmge Kitapevi, ss. 211-220.

KURT, Abdurrahman (2009), “Dindarlığı Etkileyen Faktörler”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 18, Sayı:, ss. 1-26.

KURU, T. Ahmet ve STEPAN, Alfred (2013), Bir “İdeal Tip” ve Skala Olarak Laiklik: Türkiye, Fransa ve Senegal Karşılaştırması, **Türkiye’de Demokrasi, İslam ve Laiklik**, Der. Ahmet T. Kuru ve Alfred Stepan, Çev. Hande Tatoğlu, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

KUZU, Burhan (1985), “Kamu Yönetiminde Baskı Gruplarının Rolü ve Memleketimizdeki Durumuna Kısa Bir Bakış”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: LI, Sayı: 1-4, ss. 5-136.

KUZU, Burhan (1992), “Demokrasi-Resmi İdeoloji-Sivil Toplum”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 47, Sayı: 1, ss. 335-369.

KÜÇÜK, Adnan (2009), “AB Üyesi Bazı Ülkeler ile ABD ve Türkiye’de Din Eğitim ve Öğretiminin Hukukî Çerçevesi”, **Liberal Düşünce**, Sayı: 55, ss. 61-93.

KÜÇÜK, Necat (2005), **Laiklik Bir Adım İleri Bir Adım Geri**, İstanbul: Nüve Kültür Merkezi Yayınları.

KÜZECİ, Elif (2007), **AİHM'nin 10. Maddesi Işığında Nefret İçerikli ve Irkçı Nitelikte Düşünce Açıklamaları**, TBB Dergisi, Sayı: 71, ss. 174-199.

LAMPE, Ernst-Joachim (1998), **Düşünce Özgürlüğü, İfade Özgürlüğü, Demokrasi, Düşünce Özgürlüğü**, Ed: Hayrettin Ökçesiz, İstanbul: Afa Yayınları.

LAWSON, Rick (2003), **İfade Hürriyetini Güvenceye Almak: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatlarında Üç Eğilim, Teorik ve Pratik Boyutları ile İfade Hürriyeti**, Ed: Berat Özipek, Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu, ss.247-266.

Levin, J. S. ve Taylor, R. J. (1993), “Gender Differences in Religiosity Over the Life Cycle Among Black Americans”. **The Gerontologist**, (33), ss. 16-23; Aktaran CİRHİNLİOĞLU, Fatma Gül ve OK, Üzeyir (2011), “Kadınlar mı Yoksa Erkekler mi Daha Dindar?” **Zeitschrift für die Welt der TürkenJournal of World of Turks**, Cilt: 3 Sayı: 1, ss. 121-141.

MACKİNNON, Catharine (2003), **Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru**, İstanbul: Metis Yayınları.

MİLL, John Stuart (2009), **Hürriyet Üstüne Bir Mektup**, Çev: Osman Dostel, Ankara: Liberte Yayınları

MONSMA, Stephen ve SOPER, Christopher (2005), **Çoğunluğun Meydan Okuması, Beş Demokraside Kilise ve Devlet**, Çev: Bilal Sambur, Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu.

MURDOCH, Jim (2012), **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü Hakkının Korunması**, Çev: Serkan Cengiz, Ankara: Avrupa Konseyi Yayınları.

NORVEÇ HELSİNKİ KOMİTESİ (2013), **Türkiye’de İnanç Özgürlüğü Hakkını İzleme Raporu**, Sayı:3, İstanbul: Anadolu Ofset.

NORVEÇ HELSİNKİ KOMİTESİ (2015), **Türkiye’de İnanç Özgürlüğü Hakkını İzleme Raporu**, Sayı:5, İstanbul: Anadolu Ofset.

OĞUZ, Burhan (2006), **Tarihi Gelişimiyle Dünyada ve Türkiye’de Laiklik**, İstanbul: Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları.

OKUMUŞ, Ejder (2003), **Meşruiyet Ekseninde Din ve Devlet**, İstanbul: Pınar Yayınları.

OLGUN, Hakan (2010), **Protestanlık, Yaşayan Dünya Dinleri**, Ed. Şinasi Gündüz, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

ÖKTEM, Akif Emre (2002), **Uluslararası Hukukta İnanç Özgürlüğü**, Ankara: Liberte Yayınları.

ÖKTEM, Niyazi (2005), “İnsan Hakları”, **Türkiye’de Din ve Vicdan Özgürlüğü Çeşitlilik, Çoğulculuk, Barış**, Ed. Murat Yılmaz, Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu, ss. 36-49.

ÖLMEZ ATALAY, Yasemin (2008), **Felsefi Açından Tolerans ve Hoşgörü**, Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı.

ÖZBEY, Özcan (2013), “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında İfade Özgürlüğü Kısıtlamaları”, **TBB Dergisi**, Sayı: 106, ss. 41- 92.

ÖZBUDUN, Ergun (2002), **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara: Yetkin Yayınları,

ÖZDEMİR, Ömer Behram (2012), “Fransa’da İslamofobik Söylemin Ana Akımlaşması ve Arap Baharı’nın Etkisi”, **Orta Doğu Yıllığı**, Ed. Kemal İnat ve Muhittin Ataman, İstanbul: Açılım Kitap, ss. 445-462.

ÖZEMRE, Ahmet Yüksel (2004), **Din ve Misyonerlik**, İstanbul: Pınar Yayınları.

ÖZENÇ, Berke (2008), “AİHM Ve Danıştay Kararlarının Ardından Zorunlu Din Dersleri Sorunu”, **İÜHFİM**, Cilt: LXVI, Sayı: 2, ss. 191-226.

ÖZER, Atilla (1996), “Baskı Gruplarının Gelişimi, Sınıflandırılması ve Faaliyetleri”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı: 4, ss. 532-539.

ÖZER, Ahmet (2007), “11 Eylül Bölünen Dünya, Huntington ve Çatışma”, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, Sayı: 2, Cilt: 4, 1-23.

ÖZİPEK, Berat (2003), **Teorik ve Pratik Boyutlarıyla İfade Hürriyeti**, Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu.

ÖZİPEK, Berat Bekir (2011), **Din ve Vicdan Özgürlüğü: Türkiye İçin Bir Anayasal Çerçeve Önerisi**, Ed. Murat Yılmaz, Yusuf Tekin, Ankara: Stratejik Düşünce Enstitüsü.

ÖZSOY, Şule (2005),”Amerika Birleşik Devletleri Hukukunda Düşünceyi Açıklama Hakkına İlişkin Standartlar”, **TBB Dergisi**, Sayı: 56, ss. 29-47.

ÖZTÜRK, Nurettin (2001), “Aydınlanma Hareketi ve Yeni Türk Edebiyatı”, **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 9, ss. 45-58.

ÖZULU, Serpil (2014), “Nefret Söyleminin Engellenmesinde Siyaset Kurumu”, **Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:4, Sayı: 7, ss: 15-29.

PENA-RUIZ, Henri (2007), **Laiklik Nedir?**, İstanbul: Gendaş Kültür Yayınları.

SADURSKİ, Wajclech (2002), **İfade Özgürlüğü ve Sınırları**, Çev: M. Bahattin Sevilmişoğlu, Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu.

SALİHPAŞAOĞLU, Yaşar (2014), **Din ve Devlet Arasındaki İktidar Mücadelesi: Avrupa Örneği**, Ankara: Adalet Yayınevi.

SAMBUR, Bilal (2009), “Türkiye’de Din Özgürlüğü, Laisizm ve Resmî İdeoloji”, **Liberal Düşünce**, Sayı: 55, ss. 41-60.

SANAL, Enes (2014), **Demokrasi Kavramı Açısından Devlet Ve Din İlişkileri**, Ankara: Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi.

SANCAR, Serpil (2014), **İdeolojinin Serüveni Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme**, Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.

SCHAUER, Frederick (2002), **İfade Özgürlüğü: Felsefi Bir İnceleme**, Çev: M. Bahattin Sevilmişoğlu, Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu

SELÇUK, Sami (1998), Düşün Özgürlüğü, **Düşünce Özgürlüğü**, Ed: Hayrettin Ökçesiz, İstanbul: Afa Yayıncılık.

SENCER, Muzaffer (1987), “İnsan Hakları Açısından Amerikan Devrimi”, **TODAİE İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt: 9, ss. 85-126.

SENCER, Muzaffer (1992), “Hak ve Özgürlük Kavramı”, **TODAİE İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt:14, ss. 3-12.

SENCER, Muzaffer (1987),“Vicdan ve Din Özgürlüğü”, **Yeni Düşün**, Sayı: 37, ss.11-12.

SEVİNÇ, Murat (2007), “Türkiye’de Bayrağa Saygısızlık Konusu”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 62, Sayı: 1, ss. 198-221.

SUNAY, Reyhan (2001), **Avrupa Sözleşmelerinde ve Türk Anayasasında İfade Hürriyetinin Muhtevası ve Sınırları**, Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu.

SUNSTEİN, C.R., (1993), **Democracy and the Problem of Free Speech**, New York: Free Press; Aktaran: TRAGER, Robert ve DICKERSON, Donna (2003), **Yirmibirinci Yüzyılda İfade Hürriyeti**, Çev: Nuri Yurdusev, Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu.

SUNSTEİN, C.R., (1993), **Democracy and the Problem of Free Speech**, New York: Free Press; Aktaran: ŞAHİN, Kemal (2009), **İnsan Hakları ve Özgürlük Boyutları ile İfade Özgürlüğü Gerekçeleri ve Sınırları**, İstanbul: Levha Yayıncılık.

ŞAHİN, Kemal (2009), **İnsan Hakları ve Özgürlük Boyutları ile İfade Özgürlüğü Gerekçeleri ve Sınırları**, İstanbul: Levha Yayıncılık.

ŞAHİN, Kamil (2004), **Baskı Grupları ve Bir Baskı Grubu Olarak Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu**, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.

ŞEKER, Murat (1989), “Amerika Birleşik Devletleri’nde Büyük Sanayi Öncesi Çalışma İlişkileri”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 44, Sayı:1, ss. 223-252.

ŞENEL, Alaeddin (1998), **Simgesel Araçlar, Düşünce Özgürlüğü ve Dinsel İdeoloji, Düşünce Özgürlüğü**, Ed: Hayrettin Ökçesiz, İstanbul: Afa Yayıncılık.

TANÖR, Bülent (2001), **Laiklik, Cumhuriyet ve Demokrasi, Laiklik ve Demokrasi**, Der. İbrahim Ö. Kaboğlu, Ankara: İmge Kitapevi, ss. 23-34.

TAYYAR, Ayşegül ve ÇETİN, Birol (2013), “Liberal İktisadi Düşüncede Devlet”, **Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 1, ss. 107-120.

TEIXER, Pascal (2001), Fransız Laiklik Modelinin Kaynakları, **Laiklik ve Demokrasi**, Der. İbrahim Ö. Kaboğlu, Ankara: İmge Kitapevi, ss. 15-22.

TEMREN, Belkıs (1998), “Din Antropolojisi Açısından İnanç Ve Din Olgusuna İlişkin Bir Değerlendirme”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt: 38, Sayı: 1-2, ss. 301-311.

TEZİÇ, Erdoğan (1990), “Türkiye’de Siyasal Düşünce ve Örgütlenme Özgürlüğü”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, ss. 29-46.

TRAGER, Robert ve DICKERSON, Donna (2003), **Yirmibirinci Yüzyılda İfade Hürriyeti**, Çev: Nuri Yurdusev, Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu.

TRENCHARD, John ve GORDON, Thomas (2003), **İfade Özgürlüğü Üzerine, Haklar ve Özgürlükler Antolojisi**, Ed. Coşkun Can Aktan, Ankara: Hak-İş Yayınları.

TUSİAD (1995), **21. Yüzyıl İçin Yeni Bir Devlet Modeline Doğru: Optimal Devlet**, İstanbul.

USLU, Cennet (2013), “Nefret Söylemi Suçu Versus İfade Hürriyeti”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 38 (Ekim), ss. 185-202.

USLU, Cennet (2014), İnsan Hakları, **Siyaset Bilimi**, Ed: Halis Çetin, Ankara: Orion Kitapevi, ss. 357-418.

UZUN, Ertuğrul (2015), Ahlâksızlığın Cezalandırılması: Devlin-Hart Tartışması, **H. L. A Hart ve Hukuk – Ahlak Ayırımı**, Ed. Sercan Gürler, İstanbul: Tekin Yayınevi.

VERGİN, Nur (2012), **Siyasetin Sosyolojisi Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar**, İstanbul: Doğan Kitap.

WACHSMANN, Patrick (1994), “La Religion Contre La Liberte d’Expression: Sur un Arret Regrettable de la Cour Europeenne Des Droits de l’homme”, **RUDH**, Cilt: 6, Sayı: 12, s. 442-443; Aktaran: ÖKTEM, Akif Emre (2002), **Uluslararası Hukukta İnanç Özgürlüğü**, Ankara: Liberte Yayınları.

WEBER, Anne (2009), **Nefret Söylemi El Kitabı**, Çev: Metin Çulhaoğlu, Avrupa Konseyi Yayınları.

YAYLA, Atilla (2000), **Liberal Bakışlar**, Ankara: Liberte Yayınları.

YAYLA, Atilla (2008), “İfade Özgürlüğü Nedir ve Niçin Gereklidir?”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Sayı: 50 (İlkbahar), ss. 159-176.

YAZOĞLU, Ruhattin (2002), “Hümanizm ve Mevlana”, **Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 20, ss. 67-83.

YILDIRIM, Onur (2015), “Amerika’da Dinin Siyaset Üzerindeki Etkisi”, **JEBPIR Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, ss. 91-108.

YILDIZ, Murat (2001), “Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma”, **Tabula Rasa Felsefe Teoloji Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 1, ss. 19-42.

YILMAZ, Murat (2005), “Din ve Vicdan Hürriyeti Lâikliğe Aykırı mıdır?”, **Türkiye’de Din ve Vicdan Özgürlüğü Çeşitlilik, Çoğulculuk, Barış**, Ed. Murat Yılmaz, Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu, ss. 3-20.

YILMAZ, Bülent ve TEKİN, Engin Cihad (2014 3-5 Eylül), **Düşünce Özgürlüğü Tarihi: Roma Kilisesi Yasaklı Kitaplar Dizini (Index Librorum Prohibitorum) Üzerine Bir Değerlendirme [Bildiri]**, 1.Uluslararası Kütüphane ve Bilgi bilim Felsefesi Sempozyumunda sunuldu, Kastamonu.

YILMAZ, Ömer (2007), “Avrupa Birliği Üye Ülkelerinin Ulus Anayasalarında “Din ve Vicdan Özgürlüğü”, **C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: XI, Sayı: 1, ss. 299-315.

YILMAZ, Halit (2015), **İfade Özgürlüğü Sorunu Olarak Nefret Söylemi**, Ankara: Adalet Yayınları.

YILMAZ, Hüseyin (2014), **Din ve Dindarlık**, İstanbul: Hikmetevi Yayınları.

YÜRÜŞEN, Melih (2003), Pornografiyi İfade Özgürlüğü Bağlamında Düşünmek, **Teorik ve Pratik Boyutları ile İfade Hürriyeti**, Ed: Berat Özipek, Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu, ss.191-223.

ZWAAK, Leo, KARAGÖZ, Kasım, ŞAHİN, Kemal, TÜMAY, Murat (2013), **Yargıda İfade Özgürlüğüne Yönelik Farkındalığın Artırılması Projesi İfade Özgürlüğü Ders Kitabı**, Ankara: Türkiye Adalet Akademisi Yayınları

İNTERNET KAYNAKLARI

ABD Ankara Büyükelçiliği (t.y.), A.B.D. Dışişleri Bakanlığı Ana Hatlar Serisi Amerikan Tarihinin Ana Hatları, <https://tr.usembassy.gov/tr/education-culture-tr/outline-series-tr/>. Erişim Tarihi: 08.07.2018.

ADALET BAKANLIĞI (2015 Haziran), Tematik Bilgi Notu-Nefret Söylemi, http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Hate_speech_TUR.pdf. Erişim Tarihi: 01.08.2016

ADALET BAKANLIĞI (Eylül 2015), **Tematik Bilgi Notu-Din Özgürlüğü**, http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Freedom_religion_TUR.pdf. Erişim Tarihi 24.03.2016

Afrika İnsan ve Halklar Hakları Şartı, <http://www.dicle.edu.tr/Contents/0ec14ec7-8647-489e-beae-9efda813ec38.pdf>. Erişim Tarihi 08.04. 2016

AİHM Basın Birimi (2012), *Bilgi Notu-Nefret Söylemi*, http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Hate_speech_TUR.pdf. Erişim Tarihi: 10.08.2015

AL JAZEERA TÜRK (28.01.2015), AİHM'in İfade Özgürlüğü Davaları, <http://www.aljazeera.com.tr/interaktif/aihmin-ifade-ozgurlugu-davolari>. Erişim Tarihi: 15.08.2016.

ALPTEKİN, Emel (23.09.2014), Ateistler göründü!, Radikal, <http://www.radikal.com.tr/turkiye/ateistler-gorundu-1214290/>. Erişim Tarihi: 21.03.2017.

Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi, <http://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/amerikan-bagimsizlik-bildirgesi-110>. Erişim Tarihi: 31.05.2016

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf Erişim Tarihi: 19.01.2016.

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi (2014), *Cinsel Yönelim veya Cinsiyet Kimliği Temelli Ayrımcılıkla Mücadele*, Avrupa Konseyi Yayıncılık, http://www.aciktoplumvakfi.org.tr/pdf/avrupa_konseyi_standartlari_05052014.pdf. Erişim Tarihi: 23.12.2015

BBC TÜRK (15.04.2013), Fazıl Say'a Hayyam twitinden 10 ay hapis, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/04/130415_fazil_say_karar. Erişim Tarihi: 29.06.2018

BEŞER, Faruk (25.10.2013), Dindarlık Nedir?, Yenişafak Gazetesi, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/farukbeser/dindarl%C4%B1k-nedir-40223>. Erişim Tarihi: 09.03.2017.

BM Din ve İnanç Temelli Her Tür Hoşgörüsüzlük ve Ayrımcılığın Yok Edilmesine Dair Beyanname, <http://www.unicankara.org.tr/today/4.html>. Erişim Tarihi 24.03.2016

BREDEMEIER, Ken (07.01.2015), Paris Saldırısı ve Avrupa'da Karikatür Krizi, <http://www.amerikaninsesi.com/a/paris-saldirisi-ve-avrupada-dinmeyen-karikatur-krizi/2589221.html>. Erişim Tarihi: 13.08.2016.

CNN TÜRK (27.05.2016), Hakim gazetecilere hapis gerekçesinde Sivas Katliamını hatırlattı, <http://www.cnnturk.com/turkiye/hakim-gazetecilere-hapis-gerekcesinde-sivas-katliamini-hatirlatti>. Erişim Tarihi: 14.03.2017.

CNN TÜRK (14.01.2014), Ekşi Sözlük yazarlarına da "dini değerleri aşağılama" davası, <http://www.cnnturk.com/turkiye/eksi-sozluk-yazarlarina-da-dini-degerleri-asagilama-davasi>. Erişim Tarihi: 05.08.2016.

CUMHURİYET (28.04.2016), Çetinkaya ve Karan'a 2'şer yıl hapis... Salonda tekbir sesleri, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/523818/Cetinkaya_ve_Karan_a_2_ser_yil_hapis..._Salonda_tekbir_sesleri.html. Erişim Tarihi: 04.08.2016.

CUMHURİYET (26.05.2016), Ceyda Karan ve Hikmet Çetinkaya'ya hapis cezasının gerekçeli kararı açıklandı, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/540758/Ceyda_Karan_ve_Hikmet_Cetinkaya_ya_hapis_cezasinin_gerekceli_karari_aciklandi.html. Erişim Tarihi: 04.08.2016.

ESTUKYAN, Vartan (20.07.2017), Sevan Nişanyan: Canımı yakmaya devam edeceklerini sezdirdiler, Agos Gazetesi, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/18961/sevan-nisanyan-canimi-yakmaya-devam-edeceklerini-sezdirdiler>. Erişim Tarihi: 29.06.2018

GÜRCÜ, Dilara (15.01.2017), Türkiye'de ateist mücadele yürütmek, T24, <http://t24.com.tr/yazarlar/dilara-gurcu/turkiyede-ateist-mucadele-yurutmek,16356>. Erişim Tarihi: 21.03.2017.

HABERLER (16.09.2016), 'Cübbeli Ahmet Hoca'dan Savunma: Tercüme Yaptım, <https://www.haberler.com/cubbeli-ahmet-hoca-hakkindaki-dava-8779782-haberi/>. Erişim Tarihi: 29.06.2018

Helsinki Nihai Senedi, <http://www.arsivbelge.com/yaz.php?sc=1720>. Erişim Tarihi 08.04. 2016

HRANT DİNK VAKFI (2015a), Medyada Nefret Söylemini İzleme Raporu, Ocak-Nisan, <http://hrantdink.org/tr/hdv-yayinlari?start=48>. Erişim Tarihi: 01.03.2017

HRANT DİNK VAKFI (2015b), Medyada Nefret Söylemini İzleme Raporu, Mayıs-Ağustos, <http://hrantdink.org/tr/hdv-yayinlari?start=48>. Erişim Tarihi: 01.03.2017.

HÜRRİYET (05.04.2016), 'Cübbeli Ahmet' hakkında 'dini değerleri aşağılama' suçlamasıyla dava açıldı, . <http://www.hurriyet.com.tr/cubbeli-ahmet-hakkinda-dini-degerleri-asagilama-suclamasiyla-dava-acildi-40081672>. Erişim Tarihi: 01.08.2016.

HÜRRİYET (27.05.2016), 'Erkeğin tenasül uzvu için okunacak dualar' Cübbeli Ahmet'in başını belaya soktu, <http://www.hurriyet.com.tr/erkegin-tenasul-uzvu-icin-okunacak-dualar-cubbeli-ahmetin-basini-belaya-soktu-40109903>. Erişim Tarihi: 01.08.2016.

İHA (21.01.2016), Cumhuriyet Yazarları Ceyda Karan Ve Hikmet Çetinkaya Hakim Karşısına Çıktı, ; <http://www.iha.com.tr/istanbul-haberleri/cumhuriyet-yazarlari-ceyda-karan-ve-hikmet-cetinkaya-hakim-karsisina-cikti-istanbul-1287382/>. Erişim Tarihi: 02.08.2016.

KARAKAŞ, Gökhan (14.08.2014), Ateistlerden Hatipoğlu'na suç duyurusu, Milliyet Gazetesi, <http://www.milliyet.com.tr/ateistlerden-hatipoglu-na-suc-gundem-1925365/>. Erişim Tarihi: 21.03.2017.

KARAN, Ulaş (2013), Sanatta İfade Özgürlüğü, Sansür ve Hukuk, <http://www.siyahbant.org/>. Erişim Tarihi: 10. 10. 2015

KAYA, Esra (03.01.2013), TRT’den ‘yasaklı şarkılar’a iade itibar, Hürriyet, <http://www.hurriyet.com.tr/trt-den-yasakli-sarkilar-a-iadeitibar-22280069>. Erişim Tarihi: 15.12.2015.

KAYLI, Süleyman (t. y.), Seküler Fundamentalizm Nedir?, İnzar Dergisi, <http://www.inzardergisi.com/Form.php?Sayfa=Yazdir&id=1171&f=1>. Erişim Tarihi: 28.08.2016.

Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu, <http://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/Kutsal%20Roma%20Cermen%20%C4%B0mparatorlu%C4%9Fu-238> Erişim Tarihi: 01.06.2016.

LİBERAL DÜŞÜNCE TOPLULUĞU (2005), **Türkiye’de Din Özgürlüğü Raporu**, <http://www.liberal.org.tr/sayfa/turkiyede-din-ozgurlugu-raporu,133.php>. Erişim Tarihi 19.03.2016.

MCCLAY, Wilfred M. (2004), “Bir Ulusun Ruhü”, **Public Interest**, İlkbahar, <http://turkish.turkey.usembassy.gov/makaleler2.html>. Erişim Tarihi: 11.06.2016.

MİLLAS, Herkül (08.12.2015), Bağnazlık ve Mutluluk, Zaman Gazetesi, <http://www.herkulmillas.com/tr/hm-makaleleri/zamandaki-makalelerim/561-bagnazlik-ve-mutluluk.html>. Erişim Tarihi: 28.08.2016

MİLLİYET (27.05.2012), “İsa’nın çarmıha gerildiği tarih: 3 nisan 33”, <http://www.milliyet.com.tr/isa-nin-carmiha-gerildiği-tarih-3-nisan-33/gundem/gundemdetay/27.05.2012/1545622/default.html>. Erişim Tarihi: 26.05.2016.

NİŞANYAN, Sevan (29.09.2012), Nefret Suçları ile Mücadele Edilmeli, <http://nisanyan1.blogspot.com.tr/2012/09/ nefret-suclaryla-mucadele-etmeli.html>. Erişim Tarihi: 31.07.2016.

RADİKAL, (09.07.2015), Hikmet Çetinkaya ve Ceyda Karan'ın davası başladı, <http://www.radikal.com.tr/turkiye/hikmet-cetinkaya-ve-ceyda-karanin-davasi-basladi-1394271/> Erişim Tarihi: 02.08.2016.

SERİN, Volkan (02.07.2007), Şeytan Ayetleri Vakası, <http://www.derindusunce.org/2007/07/02/seytan-ayetleri-vakasi/>. Erişim Tarihi: 10.08.2016

SOSYAL DEĞİŞİM DERNEĞİ (2010), Ulusal Basında Nefret Suçları: 10 Yıl, 10 Örnek, Nisan, http://aciktoplumvakfi.org.tr/pdf/medyada_nefret.pdf. Erişim Tarihi: 31.05.2016.

SÖZCÜ (04.07.2018), Berna Laçın'ın Twitter paylaşımı sonrası hakkında soruşturma başlatıldı! Berna Laçın ne paylaştı? <https://www.sozcu.com.tr/hayatim/yasam-haberleri/berna-lacinin-twitter-paylasimi-sonrasi-hakkinda-sorusturma-baslatildi-berna-lacin-ne-paylasti/> Erişim Tarihi: 09.07.2018.

ŞALOM (21.02.2017), ‘Yahudileri tek tek öldürün’ videosu, <http://www.salom.com.tr/haber-102146-yahudileri-tek-tek-oldurun-videosu.html>. Erişim Tarihi: 14.03.2017.

T24 İNTERNET GAZETESİ (23. 05. 2013), Sevan Nişanyan'a hapis cezası hukuk ve demokrasiye aykırı, <http://t24.com.tr/haber/eyup-can-sevan-nisanyana-hapis-cezasi-hukuk-ve-demokrasiye-aykiri,230483>. Erişim Tarihi: 01.08.2016.

T24 İNTERNET GAZETESİ (17.06.2016), Sevan Nişanyan'a açılan ‘dine hakaret’ davaları birleştirildi, ilk duruşma 25 Ekim’de, <http://t24.com.tr/haber/sevan-nisanyana-acilan-dine-hakaret-davalari-birlestirildi-ilk-durusma-25-ekimde,345743>. Erişim Tarihi: 01.08.2016.

T24 (28.12.2016), Cübbeli Ahmet: Sen gavurların bayramını kutlarsan, Allah da başına kâfirleri musallat eder, <http://t24.com.tr/haber/cubbeli-ahmet-sen-gavurlarin-bayramini-kutlarsan-allah-da-basina-kafirleri-musallat-eder,379941>. Erişim Tarihi: 15.03.2017.

TBMM İNSAN HAKLARI İNCELEME KOMİSYONU, **Uluslararası Temel İnsan Hakları Belgeleri BM Kişisel ve Siyasi Haklar Sözleşmesi**, <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/53-73.pdf>. Erişim Tarihi: 22.03.2016

TDK, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts. Erişim Tarihi: 12.06.2016.

TONGA, Aydın (05.02.2016), Dinsel Fanatizme Karşı Durmak İnsanlık Görevidir <http://m.abcgazetesi.com/dinsel-fanatizme-karsi-durmak-insanlik-gorevidir-7685h.htm>. Erişim Tarihi: 14.03.2017.

TURAN, Ünsal (01.08.2013), Danimarka'daki karikatür krizinin mimarı Akkari "pişman", **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/danimarkadaki-karikatur-krizinin-mimari-akkari-pisman-24429784>. Erişim Tarihi: 02.08.2016.

ULUÇ, Doğan (21.07.2002), Dini bağnazlığı bir de Amerika'da görün <http://www.hurriyet.com.tr/dini-bagnazligi-bir-de-amerika-da-gorun-86031>. Erişim Tarihi: 14.03.2017.

UNICEF, **BM İnsan Hakları Evrensel Beyanname**, https://www.unicef.org/turkey/udhr/_gi17.html. Erişim Tarihi 22.03.2016

USLU, Cennet (27.08.2016), Haşema yasağı üzerine, Serbestiyet, <http://www.serbestiyet.com/yazarlar/cennet--uslu/hasema-yasagi-uzerine-714159>. Erişim Tarihi: 09.07.2018.

Yeni bir Avrupa için Paris Şartı, . http://www.yildiz.edu.tr/~yebenkli/likler/genel_parissarti.htm. Erişim Tarihi 08. 04. 2016

YÜKSEL, Berk (07.05.2011), Yobazlık ve Bağnazlık, Milliyet Blog, <http://blog.milliyet.com.tr/yobazlik-ve-bagnazlik/Blog/?BlogNo=305157>. Erişim Tarihi: 27.08.2016.

1789 Yurttaş Hakları Bildirgesi, http://www.ankarabarosus.org.tr/Siteler/abihm.org/fransiz_insan.htm. Erişim Tarihi 08.04.2016

<http://www.infoteizm.com/?sayfalar/info-akademi/din-ve-inan-tarihinden.html>. Erişim Tarihi: 12.06.2017.

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Huguenots> Erişim Tarihi: 31.05.2016

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.57573233bd05a1.59440884. Erişim Tarihi: 01.06.2016

https://tr.wikipedia.org/wiki/Religious_Society_of_Friends.

Erişim

Tarihi:

01.06.2016

